

บทที่ 4

ลักษณะ การประกอบพิธีไหว้ครูโขน-ละคร (พิธีหลวง)

การประกอบพิธีไหว้ครูโขน-ละคร มีจุดประสงค์สำคัญเพื่อเป็นการแสดงความกตัญญู ด้วยการบวงสรวงบูชา ซึ่งประกอบด้วยขั้นตอนพิธีกรรมต่าง ๆ ที่ครู อาจารย์แต่โบราณกาล ได้วางระเบียบ กฎเกณฑ์ไว้อย่างรอบคอบ ทั้งนี้เพื่อต้องการที่จะให้ ผู้เข้าร่วมพิธีเกิดความศรัทธา หรือความเชื่อซึ่งเป็นพลังผลักดันให้เกิดความมุ่งมั่นในการประกอบพิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์และผลสำเร็จในที่สุด

เพื่อให้เกิดความเข้าใจในพิธีกรรม ในบทนี้จะกล่าวถึง ลักษณะสำคัญของการ ประกอบพิธีไหว้ครูและครอบโขน-ละคร 4 หัวข้อ คือ

1. พิธีการไหว้ครู ประกอบด้วยส่วนสำคัญ 3 ภาค ได้แก่ ภาคพิธีสงฆ์ ภาคพิธีไหว้ครู และภาคพิธีครอบ
2. ขั้นตอนการไหว้ครูโขน-ละคร ซึ่งสามารถเรียงลำดับเป็นขั้นต่าง ๆ ได้ 5 ขั้น คือ การ คำนับครู การไหว้ครู และครอบในความหมายต่าง อีก 4 ขั้น
3. องค์ประกอบพิธีการไหว้ครูโขน-ละคร
4. ลักษณะการประกอบพิธีไหว้ครูโขน-ละคร (พิธีหลวง) ซึ่งแบ่งออกได้เป็น 3 ยุค ในส่วนนี้จะมุ่งศึกษาในเรื่องของการเรียกเพลงหน้าพาทย์ เพื่อนำข้อสรุป เรื่องหน้าพาทย์ที่ ผู้ประกอบพิธีใช้รำย่ำ ในขณะประกอบพิธี

4.1 พิธีการไหว้ครู ประกอบด้วยส่วนสำคัญ 3 ภาค

ลักษณะการประกอบพิธีไหว้ครูโขน-ละคร (พิธีหลวง) ตั้งแต่ดั้งเดิมมา ได้แบ่ง ขั้นตอนการประกอบพิธี เป็น 2 วัน โดยเริ่มพิธีในตอนบ่ายวันพุธ ซึ่งเป็นที่เข้าใจกันและนิยม เรียกกันว่า “วันสุกดิบ” รุ่งขึ้นในตอนเช้าวันพฤหัสบดี จะเริ่มพิธีสงฆ์ที่ต่อจากตอนบ่ายหรือ ตอนเย็นวันพุธ แล้วเริ่มต้นส่วนของพิธีไหว้ครูและครอบครู ตามลำดับ ในปัจจุบันได้เปลี่ยนแปลง การประกอบพิธีให้เสร็จสิ้นเพียงวันเดียวในวันพฤหัสบดี แต่อย่างไรก็ตาม ขั้นตอนสำคัญของพิธี ยังอยู่ครบถ้วน ทั้ง 3 ภาค เพียงแต่ลดรายละเอียดปลีกย่อยออกไปบ้าง ในที่นี้จะได้อธิบายภาพ กว้าง ๆ ในส่วนสำคัญของการประกอบพิธี เป็น 3 ภาค ดังนี้

ภาคพิธีสงฆ์

เป็นระเบียบปฏิบัติที่สืบเนื่องกันมาแต่โบราณ ดังปรากฏหลักฐานใน “พระตำรา ครอบ
โขน ละคอน เล่ม 2 ฉบับหลวง ครั้นรัชกาลที่ 4” ซึ่งนายเกษ (พระราม) เป็นผู้ประกอบพิธีฯ เมื่อ
พ.ศ.2397 ว่า

“ ตัวครู ตัวละคอน ให้ใส่มงคลทุก ๆ คน ให้มีเทียนหนัก เล่มละ 2 สลึง รูป 2 ดอก
ดอกไม้ 2 กระหวง อุบะ 1 พวงมาลัย 1 ให้มีมาทั่วทุกคน
..... ครูกับพวกละคอนนั้น ครั้นพระสงฆ์สวดพระปริตจบแล้ว ให้พระสงฆ์ท่านรด
น้ำมนต์ให้ครู และศิษย์ทุก ๆ คน ”.....
.....จบเพลาเย็นเท่านี้¹

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงสรุปเรื่องนี้ไว้ว่า

“ เริ่มการพิธีพระสงฆ์ สวดมนต์เวลาบ่าย ศิษย์ลครใส่มงคล นั่งฟังสวด แล้วพระ
ประนําน้ำมนต์ให้”²

สรุปได้ว่า การประกอบพิธีไหว้ครูโขน-ละคร (พิธีหลวง) ที่ปฏิบัติสืบกันมา คือ เริ่มพิธี
ด้วยภาคพิธีสงฆ์ สวดมนต์เย็นในวันพุธตอนบ่าย ครูและศิษย์ที่เข้าร่วมพิธีทุกท่าน เตรียมดอกไม้
รูป เทียนมาบูชาพระ ขณะฟังพระสงฆ์เจริญพระพุทธรูป (พระปริต) ทุกท่านสวมด้วยมงคล เมื่อ
พระสงฆ์เจริญพระพุทธรูปเสร็จสิ้นแล้ว ให้พระสงฆ์รดน้ำพระพุทธรูปให้ทุกท่าน เป็นการ
เสร็จสิ้นพิธี ภาคพิธีสงฆ์ในบ่ายวันพุธ

¹ ธนิต อยู่โพธิ์ “พระตำราครอบโขนละคอน เล่ม 2 ฉบับหลวง ครั้นรัชกาลที่ 4,” ใน
ศิลปะละคอนหรือคู่มือนาฏศิลป์ไทย (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวพร, 2516) หน้า
309-310.

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานเรื่องละครอิเหนา
(กรุงเทพมหานคร : ศูนย์การพิมพ์, 2516) หน้า 50.

รุ่งขึ้นตอนเช้า พระสงฆ์ที่เจริญพระพุทธมนต์ เข้ามารับถวายภัตตาหาร (ฉันเช้า) แล้วจึงเริ่มประกอบพิธีไหว้ครู

ดังนี้ ภาคพิธีสงฆ์ ในช่วงแรกของการประกอบพิธีไหว้ครู จึงมี 2 ชั้นตอน คือ สวดมนต์เย็น ในบ่ายวันพุธ และฉันเช้าในตอนเช้าวันพฤหัสบดี

ระเบียบนี้เป็นวิธปฏิบัติของภาคพิธีสงฆ์ ในการประกอบพิธีไหว้ครูโขน-ละคร (พิธีหลวง) ที่สามารถประกอบพิธีได้ใน 2 วัน ส่วนมากจะเป็นการประกอบพิธีไหว้ครู ที่เต็มตามรูปแบบโบราณ แต่เนื่องจากในปัจจุบันนิยมประกอบพิธีให้เสร็จสิ้นภายในวันเดียว จึงนำภาคพิธีสงฆ์ทั้งหมดให้มาอยู่ในตอนเช้าของวันพฤหัสบดีที่ประกอบพิธี ดังเช่น การประกอบพิธีไหว้ครูโขน-ละคร ในสถานศึกษาของกรมศิลปากร ที่ปฏิบัติกันอยู่เป็นประจำทุกปี ซึ่งจัดระเบียบไว้ ดังนี้

1. พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์และฉันภัตตาหารแล้วอนุโมทนา
2. พิธีไหว้ครูสามัญ
3. พิธีไหว้ครูนาฏศิลป์ และดุริยางคศิลป์
4. พิธีครอบของครูฝ่ายนาฏศิลป์และดุริยางคศิลป์³

การนำภาคพิธีสงฆ์มาไว้เป็นเบื้องต้น ของการประกอบพิธีไหว้ครูโขน-ละคร นั้น สันนิษฐานว่า น่าจะเป็นระเบียบปฏิบัติที่เกิดขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะเหตุว่าในรัชสมัยของพระองค์ โปรดเกล้าฯ ให้นำพิธีสงฆ์มาจัดไว้เป็นเบื้องแรกแห่งการพระราชพิธี อาทิ พระราชพิธีพิชมงคล จรดพระนังคัลแรกนาขวัญ

“ การพระราชพิธีจรดพระนังคัล แต่ก่อนมีแต่พิธีพรหมณ์ ไม่มีพิธีสงฆ์ ครั้นมาถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อทรงเพิ่มพิธีสงฆ์ในพระราชพิธีต่าง ๆ จึงได้เพิ่มในการจรดพระนังคัลนี้ด้วย แต่ยกเป็นพิธีหนึ่งต่างหากเรียกว่าพิชมงคล ”⁴ ซึ่งมีลักษณะการประกอบพระราชพิธี เป็น 2 วัน เช่นกัน คือ

³ ธนิต อนุโพธิ์, ศิลปะละครนอก หรือคู่มือนาฏศิลป์ไทย (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวพร, 2516) หน้า 299.

⁴ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2496) หน้า 411.

“ วันสวดมนต์เป็นวันพระราชพิธีพิชฆมงคล ทำขวัญพิชพรรณต่าง ๆ มีข้าวเปลือก เป็นต้น จรดพระนังคัล เป็นพิธีเวลาเช้า คือ ลงมือใด ถ้าจะแบ่งเป็นคนละพิธีก็ได้ ด้วยพิชฆมงคล ไม่ได้ทำแต่ในเวลาค่ำวันสวดมนต์ รุ่งขึ้นเช้าก็ยังมีกรเลี้ยงพระต่อไปอีก การจรดพระนังคัลนั้นเล่า ก็ไม่ได้ทำแต่วันซึ่งลงมือแรกนา เริ่มพระราชพิธีเสียแต่เวลาค่ำวันสวดมนต์พิธีพิชฆมคลนั้นแล้ว”⁵

พิธีไหว้ครู โขน-ละคร (พิธีหลวง) จัดได้ว่าแต่เดิมเป็นพิธีบูชาสังเวทเทพเจ้าที่เป็นผู้ให้กำเนิดและเกี่ยวข้องกับวิชานาฏยศิลป์ ซึ่งเป็นเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ การที่นำพิธีสงฆ์เข้ามา ร่วมด้วย ในภาคแรกนั้นก็ควรจะดำเนินตามพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว ที่ทรงริเริ่มให้มีการปรับเปลี่ยนพิธีพราหมณ์ต่าง ๆ ให้ นำ พิธีสงฆ์เข้าไปได้เริ่มแรก พิธี การไหว้ครู โขน-ละคร (พิธีหลวง) ก็คงจะเป็นพิธีหนึ่งที่มีการปรับเปลี่ยนเช่นกัน ทั้งนี้เพราะผู้เข้า ร่วมพิธีซึ่งเป็น ครู และศิษย์ฝ่ายโขน-ละคร ส่วนใหญ่ก็จะเป็นพุทธศาสนิกชนอยู่แล้ว การประกอบ พิธีที่มีพิธีสงฆ์ จึงเป็นสิ่งที่เหมาะสม และไม่ผิดจารีตของพุทธศาสนิกชน แต่เป็นการเพิ่มการแสดง ความเคารพในพระพุทธองค์บรมศาสดายิ่งขึ้น และไม่ละทิ้งประเพณีการบูชาเทพเจ้าในศาสนา พราหมณ์อีกด้วย

ความสำคัญในภาคพิธีสงฆ์ สามารถสรุปได้ว่า มีอยู่ 2 ลักษณะ ลักษณะแรก เป็นรูปแบบพิธีสงฆ์แบบเก่าที่เคยปฏิบัติกันมา หรือในปัจจุบันนิยมปฏิบัติในการประกอบพิธีครั้งพิเศษ โดยเฉพาะ เช่น การไหว้ครู เพื่อรับมอบหรือครอบ เพื่อถ่ายทอดทำนองรำองค์พระพิราพ ซึ่งเป็น เพลงหน้าพาทย์สูงสุดในวิชานาฏยศิลป์ รูปแบบนี้จะเริ่มด้วยพระสงฆ์สวดพระพุทธรมณดีในเวลา ป้าย (สวดมนต์เย็น) แล้วประพรมน้ำพระพุทธรมณดี ตอนเข้ารับภัตตาหาร อนุโมทนา เป็นเสร็จสิ้น พิธี

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 395.

ลักษณะที่ 2 พิธีสงฆ์จะเริ่มในวันที่ประกอบพิธีไหว้ครู กล่าวคือ ในตอนเช้า พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ เสร็จการฉันภัตตาหารแล้วประพรมน้ำพระพุทธมนต์ อนุโมทนา เป็นเสร็จสิ้นพิธี ลักษณะที่ 2 นี้ นิยมปฏิบัติกันทั่วไปในปัจจุบัน เพราะเป็นการรวบรัดให้เหมาะสมกับปัจจุบันสมัย พิธีไหว้ครูโขน-ละคร ในสถานศึกษาสังกัดกรมศิลปากร นิยมปฏิบัติตามแบบแผนการประกอบพิธีในลักษณะที่ 2 นี้

ประการหนึ่ง การสวมมงคูล พังพระสงฆ์สวดมนต์เย็น ไม่เคยปรากฏในภาคพิธีสงฆ์ระยะต่อมา เชื่อกันว่า ช่วงระยะเวลาการประกอบพิธี โดยพระยานัฏกานุรักษ์ (ทองดี สุวรรณภารต) ก็ไม่เคยปรากฏ เมื่อท่านเป็นผู้ประกอบพิธีไหว้ครู-ครอบโขน-ละคร ให้กับคณะละครวังสวนกุหลาบในสมเด็จพระอนุชาธิราช เจ้าฟ้าอัษฎางค์เดชาวุธ กรมหลวงนครราชสีมา ระหว่างปี พ.ศ.2454 ถึง พ.ศ.2461 และเมื่อคณะละครวังสวนกุหลาบ มาอยู่ในพระอุปถัมภ์ ณ วังเพชรบูรณ์ (พ.ศ.2462-2466) ก็ไม่ได้ปรากฏว่ามีการสวมมงคูลพังพระสงฆ์สวดมนต์เย็น⁶

ภาคพิธีสงฆ์ดังกล่าว ถึงแม้ว่าแทบจะไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับจุดประสงค์ในการประกอบพิธีไหว้ครู แต่เป็นระเบียบปฏิบัติที่มีมาแต่เดิมแล้ว สิ่งหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นไว้นั้น น่าจะมีแนวคิดจากขนบปฏิบัติในศาสนาพราหมณ์ ที่จะต้องทำตัวให้บริสุทธิ์ก่อนการประกอบพิธีกรรมที่สำคัญ เช่น การรับน้ำเสก รับใบสมิท (ใบไม้) เพื่อมัดตามร่างกายแล้วนำไปเผาไฟ ดังปรากฏในขั้นตอนหนึ่งของการประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ว่า

พระครูวามเทพเจ้า	พราหมณ์ขลัง
ถวายอุทกมะหาดังขี้	เสกอ้อ
คิวงเวทวิชยะบัง	คมบาท พระเอย
ถวายบัตใบ สมิทธีมล้าง	อุบัตสิ้นเกษมกระพือ
คือใบมะม่วงเพียง	ภยันตะราย รวบรา
ใบตะขบโรคันตะราย	รุ่มแพ้ว
ใบทองอุบ้ทวันตะราย	เลอราช ไฉนฤา
ทรงรับบัตองค์แล้ว	สลัดให้ขุนพราหมณ์

⁶ สัมภาษณ์ นางเฉลย ศุขะวณิช, ผู้เชี่ยวชาญการสอนนาฏศิลป์ วิทยาลัยนาฏศิลปกรมศิลปากร ศิลปินแห่งชาติ พ.ศ.2530, 12 กันยายน 2540.

ตามไฉวะเวทอังกาส	ตระปฺณยา
ไปชุบเตลาครา	ค้ำัน
โหมกฺุณท์ร่ายมนตรา	เพลิงพินาศ
โรคุปฺทวันตะรายสะบัน	จากเมืองบทศรี ⁷

การทำตัวให้บริสุทธิ์ก่อนการเข้าสู่พิธี หรือการประกอบพิธีไหว้ครูโขน-ละคร น่าจะเป็น การปรับศาสนปฏิบัติในศาสนาพราหมณ์ ให้เป็นพุทธ กล่าวคือ ใช้ศาสนาพิธีพุทธศาสนา คือ การ สดับพระพุทธรูปเป็นการชำระจิตใจ รับประทานพระพุทธรูปเป็นการชำระร่างกาย และรุ่งเช้าถวาย ภัตตาหารเช้าแก่พระสงฆ์เป็นการบริจาคทาน นอกจากนี้ในส่วนของผู้ประกอบพิธี ขณะประกอบ พิธี ปรากฏในลำดับขั้นตอนการทำตัวให้บริสุทธิ์ด้วยการอาศัยพุทธานุภาพ เช่น บทอาราธนาพระ กรรมฐาน บทเชิญครูเข้าตัว ก็เพื่ออาศัยพระบารมีหรือความดีต่าง ๆ ให้เกิดความศักดิ์สิทธิ์ใน การประกอบพิธีไหว้ครู

ภาคพิธีไหว้ครู

ภาคพิธีไหว้ครู เป็นลักษณะการประกอบพิธีที่เริ่มต้นในตอนเช้าของวันพฤหัสบดี ซึ่งเป็น วันประกอบพิธี หลังจากรุ่งเช้าถวายภัตตาหารพระสงฆ์ที่มาสวดมนต์เย็นเมื่อวันก่อน เมื่อพระสงฆ์ กลับไปแล้ว จึงเริ่มประกอบพิธีไหว้ครู

ลักษณะการประกอบพิธีไหว้ครู เท่าที่ปรากฏหลักฐานตั้งแต่ พ.ศ.2397 เป็นต้นมา ถึง ปัจจุบัน มีการเปลี่ยนแปลงขั้นตอนไปบ้างเล็กน้อย แต่ลักษณะที่สำคัญ ยังปรากฏอยู่ครบถ้วน

⁷ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงษ์, พระบรมราชาภิเษก สัปตมะราช มหาจักรีวงศ์ พ.ศ.2468 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทาน เนื่องในมงคลสมัยเฉลิม พระชนมพรรษา พ.ศ.2472 (พระนคร : โรงพิมพ์อักษรนิติ, 2472), หน้า 77.

ภาคพิธีไหว้ครู ประกอบด้วยขั้นตอนสำคัญ ดังนี้

1. การบูชาพระรัตนตรัย

การบูชาพระรัตนตรัย เป็นวิธีการปฏิบัติของพุทธศาสนิกชน เมื่อเริ่มมงคลพิธีทุกครั้ง พิธีไหว้ครูโชน-ละคร ถึงแม้ว่าจะเป็นพิธีบูชาเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ แต่พุทธศาสนิกชนชาวไทยก็ได้ นำ การบูชาพระรัตนตรัยเป็นการเริ่มต้นพิธีทุกครั้ง ดังปรากฏหลักฐาน ในการประกอบพิธีไหว้ครู ละครหลวง เมื่อ พ.ศ.2397 ว่า

“ ครั้นรุ่งเช้าเสด็จพระ พระกลับแล้ว ครูนุ่งขาวห่มขาว นำศิษย์จุดธูปเทียน และถวายดอกไม้บูชาพระก่อน ตอนนี้ยังไม่ทำปีพาทย์ เมื่อบูชาพระแล้วจึงลงมือทำพิธีไหว้ครู ”⁸

พระพุทธรูปซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของพระรัตนตรัยมีลักษณะการจัดตั้งที่เป็นแบบแผน การไหว้ครูโชน-ละครพิธีหลวง นิยมจัดที่บูชาไว้ต่างหากจากมณฑลพิธีไหว้ครูโชน-ละคร ดังปรากฏหลักฐานขั้นตอนพระราชพิธีไหว้ครูโชนละครและปีพาทย์ครั้งใหญ่ พ.ศ.2457 ว่า

“ พิธีไหว้ครู ดังนี้

1. ครูใหญ่จุดเทียนบูชาพระพุทธรูปที่เข้ามณฑล
2. ครูใหญ่มานั่งที่โต๊ะหมู่ พระนารายณ์พระอิศวร ”⁹

การที่กล่าวว่า ครูใหญ่จุดเทียนบูชาพระพุทธรูปที่เข้ามณฑล หมายถึง การบูชาพระรัตนตรัย แล้วจึงมาบูชาโชนละครอีกทีหนึ่ง “ครูใหญ่มานั่งที่โต๊ะหมู่ พระนารายณ์ พระอิศวร” ลักษณะเช่นนี้ยังปรากฏเป็นแบบแผนในปัจจุบัน การประกอบพิธีไหว้ครูโชน-ละคร ของกรมศิลปากร ซึ่งเป็นการประกอบพิธีแบบหลวง กำหนดให้จัดที่บูชาพระพุทธรูป ไว้ทางขวาของสถานที่ประกอบพิธี แยกต่างหากจากมณฑลพิธีไหว้ครู การจัดแยกที่บูชาเป็นสิ่งที่มีความเหมาะสม ทั้งนี้โบราณจารย์น่าจะมีความคิดเห็นว่า มณฑลพิธีไหว้ครู นอกจากศิระชะครู หรือหัวโชนแล้วยังมีเครื่องสังเวद्य กระยาบวชนานาชนิด บางอย่างเป็นอบายมุขในพุทธศาสนา เช่น

⁸ ธนิต อยู่โพธิ์, ศิลปะละครหนังหรือคู่มือนาฏศิลป์ไทย หน้า 306.

⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 329.

เหล่า กัญชา ฝิ่น และอาหารสดคาวที่เป็นของดิบ ด้วยเหตุนี้จึงแยกที่บูชาพระพุทธรูปไปไว้ต่างหาก ซึ่งมีความเหมาะสมมากกว่า ด้วยเหตุนี้จึงยึดถือเป็นแบบแผนสืบมา

ในส่วนของกราบบูชาพระรัตนตรัย นอกจากเป็นการบูชาด้วยดอกไม้ รูป เทียนและบทบูชาต่าง ๆ ที่เป็นบทสรรเสริญพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ และในตอนท้าย เป็นการเสกน้ำพระพุทธมนต์ เพื่อจะได้นำไปใช้ประพรม ให้กับศิษย์ในภาคพิธีครอบ

สรุปแล้ว การบูชาพระรัตนตรัยในภาคพิธีไหว้ครู ประกอบด้วย การบูชาพระรัตนตรัยด้วยดอกไม้ รูป เทียน และการเสกน้ำมนต์

2. การบูชาครู เชิญครูมาสถิตในมณฑลพิธีและถวายเครื่องสังเวद्य

หลังจากบูชาพระรัตนตรัย ผู้ประกอบพิธีจุดเทียนทองเงิน เทียนชัย * เสกน้ำพระพุทธมนต์แล้ว เรียกหน้าพาทย์สาธุการ บูชา เทพยดา และครูปรีชาลัย ด้วยบทบูชาสลับกับการเรียกเพลงหน้าพาทย์

การบูชาครู ตามแบบแผนดั้งเดิม แยกบูชาเป็น 4 ขั้นตอน

ขั้นแรก บูชาเทพทางด้านนาฏยศิลป์ เช่น พระอิศวร พระนารายณ์ พระพิฆเนศ พระอินทร์ และเทพอื่น ๆ

ขั้นที่สอง บูชาดุริยเทพ ที่สำคัญ คือ พระปรคนธรรพ (ประโคนทัບ) บูชาครูปรีชาลัยต่าง ๆ สุดท้ายด้วยการบูชาพระพิราพ

ขั้นที่สาม สรงน้ำเทวรูป โดยเชิญเทวรูปต่าง ๆ ลงในถาดแล้ว ครูและศิษย์สรงน้ำเทวรูปด้วยสังข์ แล้วเจิมจุด ผู้ประกอบพิธีนำน้ำที่สรงไปประพรมให้กับศิษย์ทั่วทุกคน **

* ปัจจุบันเป็นการให้เกียรติแก่ประธานในพิธี จึงเชิญให้เป็นผู้จุดเทียนชัย เทียนทอง และเทียนเงิน

** ตามแบบแผนในปัจจุบัน ได้นำน้ำสรงเทวรูปไปใส่รวมในน้ำพระพุทธมนต์ที่เสกไว้แต่ครั้งแรก อีกส่วนหนึ่งอาจนำไปประพรมหน้าโขกในมณฑลพิธี

ชั้นที่สี่ ถวายเครื่องสังเวย ครูและศิษย์ยกเครื่องสังเวยทั้งหมด แล้วรำถวายใน หน้าพาทย์เข็ด แล้ววางเครื่องสังเวย หันหน้าเข้าที่บูชาทุกสิ่งจากนั้น ปี่พาทย์ทำเพลงนั่งกิน เช่นเหล่า * แล้วรำหน้าพาทย์ไปรยข้าวตอกเป็นการบูชาเทพยดา ครูอาจารย์ด้วยข้าวตอก ดอกไม้ **

การบูชาครู เชิญครูมาสถิตในมณฑลพิธี ในบางตำรา เช่น ในตำราไหว้ครูฉบับ นายเกษ (พระราม) จะมีการเรียกชื่อว่า การชุมนุมครู¹⁰ และเชิญครูเข้าตัว¹¹ ผู้ประกอบพิธีรำ หน้าพาทย์พราหมณ์เข้า ซึ่งอยู่ในภาคพิธีครอบ มาไว้ก่อนการไปรยข้าวตอก บูชาครู¹² แบบแผน การไหว้ครูของหลวงวิลาศวงงาม (หว่า อินทรนัญ) นำหน้าพาทย์พราหมณ์เข้าไปไว้ในตอนเริ่มต้น การบูชาครู สมมติเป็นพราหมณ์ผู้ทรงศีลเข้ามาประกอบพิธี

สรุปขั้นตอน ภาคพิธีไหว้ครู เริ่มด้วยการบูชาพระรัตนตรัย บูชาครูเทวดาทังฝ่าย นาฏยศิลป์และดุริยางคศิลป์ ตามลำดับจนถึงพระพิราพ เป็นสิ้นสุดการเชิญครู จากนั้นเป็นการ สรงน้ำเทวรูปแล้วถวายเครื่องสังเวยและบูชาด้วยข้าวตอกดอกไม้ เป็นสิ้นสุดภาคพิธีไหว้ครู ระหว่างการบูชาครู ปี่พาทย์จะบรรเลงเพลงหน้าพาทย์สำคัญสลับไปกับขั้นตอนการบูชาครู

ภาคพิธีครอบ

พิธีครอบโขน-ละคร เป็นขั้นตอนพิธีกรรมที่ดำเนินติดต่อกันจากพิธีไหว้ครู จนเป็นที่เข้าใจกันว่า เมื่อเหยียดพิธีไหว้ครูโขน-ละครย่อมรวมถึงพิธีครอบด้วย การครอบ ผู้ประกอบพิธี จะนำศีระชะครุหรือหัวโขนสำคัญ ครอบลงบนศีระชะศิษย์ เป็นสัญลักษณ์ที่แสดงความหมายว่า

* ตามแบบแผนดั้งเดิม การถวายเครื่องสังเวย แยกถวายเป็น 2 ที่ และถวายทีละครั้ง ครั้งแรกถวายที่หน้ามณฑลพิธีบูชาครูโขน-ละคร ครั้งที่ 2 ถวายที่หน้าวงปี่พาทย์ หน้าพระ ประคนธรรพ บูชาดุริยเทพ ปัจจุบันรวมถวายที่มณฑลพิธีแห่งเดียว

** ปัจจุบันหน้าพาทย์ไปรยข้าวตอก นำไปไว้ในตอนท้ายพิธีหลังพิธีครอบ

¹⁰ ธนิต อัญโพธิ์, ศิลปะละคอนรำหรือคู่มือนาฏศิลป์ไทย หน้า 313.

¹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 315.

¹² เรื่องเดียวกัน, หน้า 318.

1. เป็นการยอมรับให้เข้าสู่ภาวะศิลปิน ซึ่งนายอาคม สหายาคม ให้ความหมายว่า เข้ามาเป็นเครื่องนาฏศิลป์¹³

2. เป็นการอนุญาต เช่น การเรียนหน้าพาทย์สำคัญ การอนุญาตให้เป็นผู้สอนผู้อื่นได้ ซึ่งเรียกว่า รับมอบ การอนุญาตให้เป็นผู้ประกอบพิธีไหว้ครู-ครอบ ลักษณะการอนุญาตดังกล่าว จะดำเนินติดต่อกัน อาทิ ไหว้ครู-ครอบ และรับมอบ ลักษณะของการรับมอบในแต่ละจุดประสงค์ จะกล่าวโดยละเอียด ในเรื่องของขั้นตอนการไหว้ครูไชน-ละคร

ภาคพิธีครอบ เริ่มด้วย ผู้ประกอบพิธี สมมุติตนเป็นพระภรตฤณีเข้าสู่มณฑลพิธี เพื่อประกอบพิธีครอบ การมาของพระภรตฤณี เห็นได้โดยการรำนหน้าพาทย์สำคัญ ตามแบบแผนของแต่ละท่าน อาทิ

ตำราไหว้ครูฉบับ ของนายเกษ (พระราม) ใช้หน้าพาทย์พราหมณ์เข้ารำเข้าสู่มณฑลพิธี แล้วรำไปรยข้าวตอกบูชาครูนาฏยศิลป์ และบูชาพระพรคนธรรพ (ครูปีพาทย์) ทั้ง 2 ที่ แล้วจึงรำหน้าพาทย์เสมอสามลา เข้ามานั่งที่เตียงตั้งหน้าไชน แล้วประกอบพิธีครอบ¹⁴ ส่วนอุปกณ์ที่ถือในขณะรำนหน้าพาทย์เสมอสามลา คือ สังข์ ไม้คี่¹⁵

ตำราไหว้ครูฉบับพระยานัฏกานุกรักษ์ (ทองดี สุวรรณภารต) ใช้หน้าพาทย์พราหมณ์เข้าแล้ว เพลงเสมอสามลา สวมศีรษะพระภรตฤณี มือขวาทือไม้เท้า มือซ้ายถือสังข์รำเข้าสู่มณฑลพิธี¹⁶

ตำราไหว้ครูฉบับหลวงวิลาศวงงาม (หว่า อินทรนัฏ) ต้นฉบับตำราไม่สามารถนำมาเป็นหลักฐานได้ เพราะทายาทผู้รักษาดำราไว้ได้ลาออกจากราชการ ไม่สามารถติดต่อกันได้ แต่จากการสัมภาษณ์ผู้ที่เคยร่วมในการประกอบพิธีของท่าน¹⁷ กล่าวว่า เมื่อสมมุติเป็นพระภรตฤณีเข้าสู่มณฑลพิธี เพื่อประกอบพิธีครอบ ใช้หน้าพาทย์ เสมอเถร และเสมอสามลา ถือไม้เท้า

¹³ กรกช หลักเพชร, เอกลักษณ์ไทย ปีที่ 1 ฉบับที่ 5 พฤษภาคม 2520, หน้า 35.

¹⁴ ธนิต อยู่โพธิ์, ศิลปะละคอนรำ หรือคู่มือนาฏศิลป์ไทย, หน้า 318.

¹⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 318.

¹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 332.

¹⁷ สัมภาษณ์ นายอุดม อังศุธร ผู้ประกอบพิธีที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ครอบพระราชทาน ให้เป็นผู้ประกอบพิธี เมื่อ พ.ศ.2527, วันที่ 22 กันยายน พ.ศ.2540.

ตำราไหว้ครูฉบับ นายอาคม สายาคม ปราภภูอยู่ 2 รูปแบบ

รูปแบบที่ 1 หลังจากเชิญองค์พิราพ แล้วเชิญศิระพระภทรตฤษีมาสวม ถือไม้เท้า รำหน้าพาทย์เสมอเถร เข้าสู่มณฑลพิธี จากนั้นถอดศิระพระภทรตฤษีออกวาง เชิญเทวรูปลงในภาชนะแล้วเรียกหน้าพาทย์ลงสรง สรงน้ำเทวรูปด้วยสังข์ แล้วจุมเจิม แล้วเชิญออกตั้งตามเดิม จากนั้นเรียกเพลงหน้าพาทย์เสมอเข้าที่ (เป็นการแสดงว่าครูทุกองค์มาพร้อมแล้ว) เรียกหน้าพาทย์เชิด รำถวายเครื่องสังเวย วางเครื่องสังเวยหันหน้ากลับเข้าไป เรียกหน้าพาทย์ นั่งกิน เช่นเหล้า เชิญศิระพระภทรตฤษีมาสวมอีกครั้ง ถือไม้เท้า รำหน้าพาทย์ เสมอสามลา ไปนั่งที่ กั้นชั้นสาคร เพื่อประกอบพิธีครอบ¹⁸

รูปแบบที่ 2 หลังจากถวายเครื่องสังเวย เรียกหน้าพาทย์นั่งกิน เช่นเหล้าแล้วสวมศิระพระภทรตฤษี ถือไม้เท้า รำหน้าพาทย์เสมอเถร ไปนั่งบนเตียงหน้ามณฑลพิธี หรือกั้นชั้นสาคร เพื่อประกอบพิธีครอบ ให้กับสานุศิษย์¹⁹

ตำราไหว้ครู ฉบับ ม.ร.ว.จรรยาสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์ ใช้หน้าพาทย์เสมอเถร สวมศิระพระภทรตฤษี ถือไม้เท้า รำเข้าสู่มณฑลพิธีเพื่อประกอบพิธีครอบ²⁰

แบบแผนการไหว้ครูของผู้ประกอบพิธี ที่ได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเป็นผู้ประกอบพิธี เมื่อ 25 ตุลาคม พ.ศ.2527 ใช้รูปแบบการประกอบพิธีของนายอาคม สายาคม เป็นแบบอย่างส่วนใหญ่ คือ สวมศิระพระภทรตฤษี ถือไม้เท้า สมมุติตนเป็นพระภทรตฤษี รำเข้าสู่มณฑลพิธี ด้วยหน้าพาทย์เสมอเถร เพื่อประกอบพิธีครอบให้กับสานุศิษย์

¹⁸ อาคม สายาคม, อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายอาคม สายาคม ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม 9 ธันวาคม 2525 (กรุงเทพมหานคร : ประยูรวงศ์จำกัด 2525) หน้า 78-79.

¹⁹ เพลินพิศ กำราญ, "พิธีบวงสรวงสังเวยเพื่อการแสดงละครเรื่องสมเด็จพระสุริโยทัย ไหว้ครูโขน-ละคร และพิธีครอบนาฏศิลป์," ใน นิตยสารศิลปากร ปีที่ 22 เล่ม 4 พฤศจิกายน 2521 (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์, 2521) หน้า 86-94.

²⁰ ม.ร.ว.จรรยาสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์, "บันทึกการประกอบพิธีไหว้ครูนาฏศิลป์," ณ วิทยาลัยครูอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เมื่อ 26 มีนาคม พ.ศ.2524. (เอกสารไม่ตีพิมพ์เผยแพร่)

หลังจากพิธีครอบ-รับมอบในตอนท้าย เป็นการส่งครูกลับทิพยวิมาน พระภคตฤณีกลับออกไปด้วยหน้าพาทย์พราหมณ์ออกแล้วเวียนเทียนสมโภช (ปัจจุบันมิได้ใช้) ปีพาทย์ทำเพลงกราวรำ เป็นสิ้นสุดพิธี

สรุปขั้นตอน ภาคพิธีครอบ เริ่มด้วย พระภคตฤณี เข้าสู่มณฑลพิธีด้วยหน้าพาทย์เสมอสามลา ตามแบบแผนการประกอบพิธีของนายเกษ (พระราม) พระยานัญญานุรักษ์ (ทองดี สุวรรณภารต) หลวงวิลาศวงงาม (หว่า อินทรนัญ) และนายอาคม สายาคม การใช้หน้าพาทย์เสมอเถร ตามแบบแผนการประกอบพิธีของนายอาคม สายาคม (แบบที่ 2) ม.ร.ว. จรุงสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์ และผู้ประกอบพิธีที่ได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งในปัจจุบัน

การครอบโขน-ละคร ใช้สัญลักษณ์ ศิระโขน ครอบลงบนศิระศิษย์ บางขั้นตอนอาจมีอุปกรณ์อื่น ๆ ประกอบด้วย เช่น เครื่องโอง (กำอาวูธ และอุปกรณ์การแสดง) พระตำราไหว้ครู ฯ

การครอบด้วยศิระ หรือหัวโขน ดังกล่าวมาแล้วนั้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาตำราพระราชาภาพทรงวินิจฉัย ให้เห็นถึงลักษณะที่มาของการสืบทอด ว่า

“เมื่อพิเคราะห์ดูลักษณะพิธีครอบละครในราชธานีแลครอบละครนอกครในดั่งได้กล่าวมา เข้าใจว่าลักษณะที่ครอบละครในราชธานี เห็นจะเป็นวิธีครอบละครอย่างเดิม เห็นได้ที่ใช้ครอบด้วยเทริด ลักษณะครอบละครในดั่งปรากฏในหมายรับสั่ง เห็นจะเอาแบบอย่างวิธีครอบโขนมาใช้ เพราะละครในเนื่องมาแต่โขนดั่งได้อธิบายมาแล้ว จึงเอาหัวโขนมาครอบ ละครนอกคงเอาอย่างพิธีไปจากละครใน จึงใช้ครอบด้วยหัวโขนเหมือนกัน ”²¹

4.2 ขั้นตอนการไหว้ครูโขน-ละคร

การไหว้ครูโขน-ละคร เป็นประเพณีที่โบราณจารย์ไว้วางระเบียบและสืบทอดกันมายาวนาน โดยแบ่งเป็นขั้นตอน ได้ 5 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นที่ 1 ไหว้ครูเมื่อเริ่มเรียน เรียกว่า คำนับครู

ขั้นที่ 2 ไหว้ครูและครอบ เพื่อเป็นการยอมรับว่าได้ก้าวเข้าสู่ภาวะความเป็นศิลปิน หรือเข้ามาเป็นเครือนาฏศิลป์ สามารถออกแสดงได้

²¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาตำราพระราชาภาพ, ตำนานเรื่องละครอิเหนา, หน้า 52.

ขั้นที่ 3 ไหว้ครูและครอบ ที่เรียกว่า รับมอบ เพื่อเป็นการอนุญาตให้ไปเป็นครู
ถ่ายทอดความรู้ทางด้านนาฏศิลป์ให้กับศิษย์รุ่นต่อไป

ขั้นที่ 4 ไหว้ครูและครอบ เพื่อต่อทำรำองค์พระพิราพ ซึ่งเป็นหน้าพาทย์สูงสุด

ขั้นที่ 5 ไหว้ครูและครอบ เพื่อเป็นผู้ประกอบพิธีไหว้ครูและครอบท่านต่อไป

ในขั้นนี้ผู้วิจัยจะได้เสนอรายละเอียด ในแต่ละขั้นดังต่อไปนี้

ขั้นที่ 1 ไหว้ครูเมื่อเริ่มเรียน ซึ่งเรียกว่า “ค่านับครู” ในขั้นนี้ครูผู้ใหญ่จะเป็นผู้
กำหนดวัน โดยกำหนดวันพฤหัสบดี เป็นวันประกอบพิธี * จะอัญเชิญศิระศรุตที่สำคัญ เป็นต้น
ว่า พระภทรฤๅษี และพระพิราพ จัดตั้งในที่สมควร มีดอกไม้ ธูปเทียนตั้งบูชาด้วย ครูผู้ใหญ่ (จะ
เป็นชายหรือหญิงก็ได้) กล่าวนำให้ผู้ที่จะเข้ามาเป็นศิษย์ ถวายดอกไม้ ธูปเทียน บูชาพระรัตนตรัย
บูชาครู แล้วว่า โองการค่านับครู ดังนี้

- บทบูชาพระรัตนตรัย (นะโม 3 จบ)

- โองการค่านับครู

ศรีศรีวันนี้เป็นวันดี ขอให้เจริญศรีสุขสวัสดิ์ ตั้งใจปฏิบัติหมั่นการพระชินสีห์
ยกกรขึ้นเหนือเกล้า ประนมนิ้วดุซฎิ คุณพระปกเกล้าทุกคำเข้าและเพลงาย อนึ่งข้าจะไหว้
พระอิศวร พระนารายณ์ พระพรหม** เทพและเทวดาทั้งหลาย ทั้งบิดามารดา พระสยามเทวา***
คุณครูบาอาจารย์ที่ท่านได้สั่งสอนมา ขอคุณครูจงรักษาให้ข้าพเจ้าอยู่เย็นเป็นสุข

ทุติยัมปี ศรี ศรี ให้ข้าพเจ้าอยู่เย็นเป็นสุข

ตติยัมปี ศรี ศรี ให้ข้าพเจ้าอยู่เย็นเป็นสุข

อัคคี พานูปุปฝั่ง อะหังวันทา อาจารย์ยัง สัพพะไสยยัง วินาศสันติ สิทธิการะ
อัปปะระปะชา อิมัสสะมิง ภาวันตุ เม

* ตามคัมภีร์เฉลิมไตรภพ กล่าวว่าวันพฤหัสบดีมีกำเนิดมาจากฤๅษี 19 องค์ ฤๅษีมีหน้าที่
สั่งสอน จึงใช้เป็นสัญลักษณ์วันครู ปัจจุบันการค่านับครู ตามระเบียบปฏิบัติของสถานศึกษา
สังกัดกรมศิลปากร กำหนดวันพฤหัสบดี ที่ 1-2 ของสัปดาห์แรกของปีการศึกษา

** บทเดิม ไม่ปรากฏการเอ่ยถึงพระพรหม เริ่มการกล่าวบูชาพระพรหม ในระยะที่นาย
อาคม สหายาคม เป็นผู้ประกอบพิธี (ผู้วิจัย)

***พระสยามเทวา เป็นบทที่เพิ่มขึ้นในระยะที่นายอาคม สหายาคม เป็นผู้ประกอบพิธี
(ผู้วิจัย)

จากนั้นจะคัดเลือกศิษย์ใหม่ออกเป็นพวกตามประเภทของตัวละคร (พระ นาง ยักษ์ ลิง) และจับมือให้หัดรำเป็นปฐมฤกษ์ (ท่าแรกที่หัดรำ คือ ท่าถวายบังคม) ขณะจับมือ ครูจะว่าคาถาว่า

โอมพระวิศณุกรรมเจวะ ประสิทธิ (หมายถึง การขอให้พระวิศณุกรรม เป็นผู้ประทานความสำเร็จในการเรียน)

จากนั้นแต่ละฝ่ายก็จะแยกกันไปฝึกหัดกับครูของตนต่อไป

ขั้นที่ 2 เมื่อศิษย์ฝึกหัดไปได้พอสมควร สามารถออกแสดงเป็นตัวประกอบได้บ้างก็จะประกอบพิธีไหว้ครูในขั้นที่ 2 เพื่อต่อหน้าพาทย์ซึ่งเป็นเพลงที่นับถือว่ามีคุณค่าดีสิทธิ์ ในขั้นนี้เป็นการประกอบพิธีไหว้ครูประจำปี โดยจะต้องจัดเตรียมสถานที่ เครื่องสังเวद्यบูชา และเชิญครูผู้ใหญ่ซึ่งได้รับมอบกรรมสิทธิ์ให้เป็นผู้ประกอบพิธีมาดำเนินพิธี ซึ่งมีขั้นตอนต่าง ๆ มากมาย และในตอนท้ายผู้ประกอบพิธีจะเป็นผู้ครอบศิระครูที่สำคัญให้กับศิษย์ทีละคน พร้อมทั้งประสาทพรมงคล ในขั้นนี้เรียกว่า “พิธีครอบ”

การครอบของฝ่ายนาฏยศิลป์ มีความสำคัญในการปฏิบัติ คือ ผู้ประกอบพิธีเป็นผู้ครอบศิระ พระภรตฤณี พระพิราพ และเทริด ให้กับศิษย์ พร้อมทั้งเจิมจุด สวมมงคล ให้ไปไม้มงคลทัดหู (ใบเงิน-ทอง-นาก ใบมะตูม หญ้าแพรก มัดเป็นช่อ) แล้วประพรมน้ำพระพุทธรูปมนต์ศิระโขนทั้ง 3 ศิระฯ ที่ใช้ในการครอบ มีความหมายแสดงถึงความสำคัญ ดังนี้

1. พระภรตฤณี เป็นครูท่านแรกที่จดจำท่ารำของพระอิศวรลงมาถ่ายทอดในมนุษย์โลก และเป็นผู้รจนาดารานาฏยศาสตร์ขึ้น
2. พระพิราพ เป็นปางหนึ่งของพระอิศวร ผู้ให้กำเนิดการฟ้อนรำ
3. เทริด เป็นสัญลักษณ์ของละครแบบแรก คือ ละครโนราห์ หรืออีกความหมายหนึ่งนั้น เทริดเป็นเครื่องประดับศิระที่ใช้ได้ทั้งพระและนาง (ละครโนราห์ดั้งเดิมใช้เทริดทั้งพระและนาง) การครอบด้วยเทริดจึงเท่ากับว่าได้รับการครอบให้รับบทบาทได้ทั้งพระและนาง

ศิระโขนที่ใช้ในการครอบ มีจำนวนที่แตกต่างไปตามยุคสมัย อาทิ แบบแผนของนายเกษ (พระราม) ครอบให้ศิษย์ด้วยศิระ 6 ศิระฯ คือ พระภรตฤณี พระราม พระลักษมณ์ พระพิราพ ทศกัณฐ์ และเทริด²²

²² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานเรื่องละครอิเหนา, หน้า 51.

ในรายละเอียดของตำราไหว้ครู ฉบับนายเกษ (พระราม) ที่พระยานัฏกานูรักษ์ ให้
 หอพระสมุดคัดลอกไว้ เมื่อปี พ.ศ.2466 มีรายละเอียดเพิ่มขึ้นว่า ครอบด้วยศิระะ พระภรตฤษี
 เทริด หน้าพระราม พระลักษมณ์ พระพรต พระสัตรุด ทศกัณฐ์ พิวาพป่า (หน้าพระพิราพยอดไล่น
 -ผู้วิจัย) มงกุฎ รัตเกล้า ชฎา²³

แบบแผนของพระยานัฏกานูรักษ์ (ทองดี สุวรรณภารต) เมื่อครั้งประกอบ
 พระราชพิธีไหว้ครูไชนละคร และปีพาทย์ครั้งใหญ่ เมื่อปี 2457 บันทึกไว้ว่า ครอบด้วย ศิระะ พระ
 ภรตฤษี พระราม พระลักษมณ์ เทริด ทศกัณฐ์ อินทรชิต พิวาพ²⁴

แบบแผนของนายอาคม สายาคม ครั้งประกอบพิธีไหว้ครู เพื่อการแสดงละครเรื่อง
 สมเด็จพระสุริโยทัย เมื่อวันที่ 20 กรกฎาคม พ.ศ.2521 ครอบด้วย ศิระะ พระภรตฤษี พระพรหม
 พระวิศณุกรรม พระพิราพ เทริด²⁵ แต่โดยปกติจะครอบ 3 ศิระะ ดังกล่าวแล้วแต่ต้นเป็นหลักแต่
 อาจเพิ่มเติมศิระะอื่น ๆ ได้

แบบแผนของ ม.ร.ว.จรรยาสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์ และผู้ประกอบพิธี ที่ได้รับพระกรุณา
 โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งในปัจจุบัน ครอบด้วยศิระะ 3 ศิระะ เป็นหลัก แต่อาจเพิ่มเติมศิระะอื่น ๆ ได้
 เป็นกรณีพิเศษ แต่เท่าที่ปฏิบัติอยู่ในขณะนี้ ครอบ 3 ศิระะดังกล่าว

ขั้นที่ 3 เป็นส่วนหนึ่งของการครอบ เรียกว่า พิธีรับมอบ ดำเนินพิธีต่อเนื่องจากพิธี
 ครอบ เมื่อผู้ประกอบพิธี ซึ่งสมมุติตนเป็นพระภรตฤษี ครอบศิระะต่าง ๆ ให้แล้ว จะมอบกำอาวูร
 บางครั้งเรียกว่าเครื่องโรง อันประกอบด้วย อาวูรที่ใช้ในการแสดง เช่น หอกดาบ กระบองเงาะ
 พลอง ศร พระขรรค์ จักร คทา ดรี ไม้ค้ำขี้ มัดรวมเป็นกำ ส่งมอบให้กับศิษย์พร้อมทั้งประสาทพร
 และอนุญาตให้ไปเป็นครูถ่ายทอดให้กับศิษย์รุ่นต่อไปได้ ศิษย์รับกำอาวูรแล้วถอยออกไปจาก
 มณฑลพิธี

²³ ธนิต อยู่โพธิ์, ศิลปะของคนรำหรือคู่มือนาฏศิลป์ไทย หน้า 319.

²⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 330.

²⁵ อาคม สายาคม, อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ นายอาคม สายาคม, หน้า 105.

การรับมอบ ความสำคัญ คือ การที่ครูอนุญาตให้ไปเป็นครูถ่ายทอดความรู้แก่ผู้อื่นได้ เปรียบได้กับครูได้ยอมรับความรู้ความสามารถของศิษย์ผู้นั้นแล้ว สัญลักษณ์ที่มอบให้คือ กำอาวธต่าง ๆ ซึ่งมีความหมายว่า อาวธ และอุปกรรมนั้น ถ้าศิษย์นำไปฝึกฝนจนเกิดความชำนาญเป็นการแสดงถึงความสามารถอันสูงส่งของศิษย์ผู้นั้น เพราะอาวธแต่ละอย่างมีกลวิธีใช้ในการแสดงที่แตกต่างกันไป และที่สำคัญการรับมอบนิยมประกอบพิธีต่อจากการครอบ ทุกครั้งที่รับมอบจะต้องครอบซ้ำอีกทุกครั้ง แล้วจึงจะประกอบพิธีรับมอบ

ขั้นที่ 4 เป็นส่วนหนึ่งของการครอบ เช่นกัน เรียกว่า ครอบเพื่อต่อหน้าพาทย์สูงสุด (หน้าพาทย์องค์พระพิราพ)

หน้าพาทย์องค์พระพิราพ เป็นหน้าพาทย์สูงสุดทั้งทางดนตรีและนาฏศิลป์ ผู้ที่จะเรียนจะต้องมีความรู้ความสามารถอยู่ในขั้นสูง มีคุณวุฒิ วิทยุฒิสมควรแล้ว ครูผู้ใหญ่จึงจะทำการสอนให้ ก่อนทำการสอนจะประกอบพิธีไหว้ครู มีเครื่องสังเวย กระจาบวชครบถ้วน จากนั้นจึงต่อทำรำนหน้าพาทย์องค์พระพิราพ

การต่อทำรำนหน้าพาทย์องค์พระพิราพ มีกฎเกณฑ์กำหนดไว้ว่า ผู้ที่จะได้รับการถ่ายทอด จะต้องมีความรู้ความสามารถสูง เป็นชายที่บวชเรียนแล้ว มีวิทยุฒิ สมควรได้รับการถ่ายทอดหน้าพาทย์ นอกจากจะต้องประกอบพิธีไหว้ครูก่อนการถ่ายทอดทำรำ ยังมีกฎเกณฑ์กำหนดไว้อีกว่า การถ่ายทอดทำรำ หรือต่อทำรำจะต้องกระทำที่ "วัด" หรือ "วัง" เท่านั้น ไม่นิยมต่อทำรำที่บ้าน เพราะเชื่อกันว่า พระพิราพ เป็นปางดุร้ายของพระอิศวร มีมหิทธานุภาพมาก ศิลปินจึงมีความเคารพเกรงกลัว จะเชิญเสด็จให้ลงมาแต่ใน "วัด" หรือ "วัง" เท่านั้น

จากหลักฐานการถ่ายทอดทำรำนองค์พระพิราพ ที่ปรากฏมีดังนี้

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

พ.ศ.2470 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยานัฏกานูรักษ์ (ทองดี สุวรรณภารต) ถ่ายทอดทำรำนองค์พระพิราพ ให้กับนายรงภักดี (เจียร จารุจรณ) เพื่อแสดงโขน (นั่งราว) ในงานพระราชพิธีสมโภชขึ้นระวาง พระเศวตคชเดชดิลก

- ประกอบพิธีไหว้ครู-ครอบ ณ ศาลาสนททัยสมาคม ในพระบรมมหาราชวัง
- ถ่ายทอดทำรำ ณ ระเบียบงคดวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ รัชกาลปัจจุบัน

พ.ศ.2506 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงมีพระบรมราชโองการ โปรดเกล้าฯ ให้ นายรงภักดี (เจียร จารุจรณ) ครูผู้ใหญ่ในพระราชสำนัก ประกอบพิธีครอบองค์พระพิราพและต่อทำรำ ให้กับศิลปินรุ่นครูของกรมศิลปากร ณ บริเวณโรงละคร พระที่นั่งอัมพรสถาน พระราชวังดุสิต

พ.ศ. 2527 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดพระราชพิธีพระราชทานครอบประธานผู้ประกอบพิธีไหว้ครูในละคร และพิธีต่อทำรำเพลงหน้าพาทย์องค์พระพิราพ ณ ศาลาดุสิดาลัย สวนจิตรลดา เมื่อวันที่ 25 ตุลาคม พ.ศ.2527 ศิลปินของกรมศิลปากร 7 ท่าน ได้รับการถ่ายทอดทำรำจาก นายรงภักดี (เจียร จารุจรณ)

ขั้นที่ 5 เป็นส่วนหนึ่งของการครอบ เรียกว่า ครอบเพื่อเป็นผู้ประกอบพิธีไหว้ครูในละคร หรือรับมอบให้เป็นผู้ประกอบพิธีต่อไป

ในขั้นนี้นิยมประกอบพิธีในระหว่างการไหว้ครูครั้งใหญ่ประจำปี เมื่อเสร็จสิ้นพิธีครอบและรับมอบแล้ว ผู้ประกอบพิธีให้ศิษย์ที่มีความสามารถ มีคุณสมบัติครบถ้วนตามขนบบัญญัติ ให้เข้ามาแล้วประกอบพิธีครอบและมอบตำราและอุปกรณ์ในการประกอบพิธี * พร้อมทั้งประสิทธิ์ประสาทกรรมสิทธิ์ และพรมงคลให้ ในท่ามกลางครูผู้ใหญ่นานหลาย ๆ ท่าน ศิษย์เมื่อรับการอนุญาตให้เป็นผู้ประกอบพิธีไหว้ครู-ครอบ ได้แล้ว จะต้องปฏิบัติตนให้ตั้งอยู่ในพรหมวิหารอย่างครบถ้วน จะยึดมั่นอยู่เสมอว่า ถ้าครูผู้มอบให้ยังคงมีชีวิตอยู่สามารถประกอบพิธีได้ ตนเองจะไม่ประกอบพิธี นอกจากว่าครูจะอนุญาต

สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

* ในพระราชพิธีพระราชทานครอบประธาน ผู้ประกอบพิธีไหว้ครูในละคร เมื่อวันที่ 25 ตุลาคม พ.ศ.2527 พระราชทาน พระตำราไหว้ครูและเครื่องโรง (ประกอบด้วย ตรี ลูกศร พระขรรค์พระลักษมณ์ ไม้เท้าฤๅษี กระบองเงาะ กระบองยักษ์ จักร ตรี คทา พระขรรค์ของวานร หอก มัดด้วยสายสิญจน์ 3 เปลาะ)

สรุปขั้นตอนการไหว้ครูโยน-ละคร มีอยู่ทั้งหมด 5 ชั้น

ชั้นที่ 1 เป็นการไหว้ครูเมื่อเริ่มเรียน เรียกว่า คำนับครู จุดประสงค์เพื่อเป็นการมอบตัวรับการศึกษาวิชานาฏศิลป์ วิธีปฏิบัติ คือ ครูผู้ใหญ่จับมือให้หัดรำเป็นปฐมฤกษ์ด้วยท่าถวายบังคม ผู้ประกอบพิธีในชั้นนี้เป็นครูผู้ใหญ่ เพศหญิงหรือชายก็ได้ และไม่จำเป็นต้องได้รับการสมมติให้เป็นผู้ประกอบพิธี เพราะมิได้มีการ “ครอบ”

ชั้นที่ 2 เป็นการไหว้ครูประจำปี มีพิธี “ครอบ” ด้วยเหตุนี้ ผู้ประกอบพิธีจะต้องเป็นครูชายที่ได้มอบกรรมสิทธิ์ให้เป็นผู้ประกอบพิธี มีการจัดเครื่องสังเวกระยาบวชครบถ้วนตามขนบบัญญัติ จุดประสงค์ของการไหว้ครู-ครอบ เพื่อเป็นการยอมรับให้ก้าวเข้าสู่ภาวะศิลปิน หรือเข้ามาเป็นเครื่องนาฏศิลป์

ชั้นที่ 3 เป็นส่วนหนึ่งของการครอบ ดำเนินพิธีต่อเนื่องกับพิธีไหว้ครู-ครอบ หรืออาจเรียกว่า “รับมอบ” ในชั้นนี้ คือ การอนุญาตให้เป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ให้กับศิษย์รุ่นต่อไป โดยใช้สัญลักษณ์ กำอาวฐ หรือเรียกชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า “เครื่องโรง” ผู้ประกอบพิธีจะครอบศีรษะและมอบกำอาวฐ พร้อมทั้งประสิทธิ์ประสาทพรมงคล อนุญาตให้เป็นผู้ได้

ชั้นที่ 4 เป็นส่วนหนึ่งของการครอบ เรียกว่า “ครอบเพื่อต่อทำรำน้าพาทย์องค์พระพิราพ” ซึ่งเป็นทำรำน้าพาทย์สูงสุดทางด้านนาฏศิลป์

ชั้นที่ 5 เป็นส่วนหนึ่งของการครอบ เรียกว่า “ครอบเพื่อเป็นผู้ประกอบพิธีไหว้ครูและครอบ”

ขั้นตอนการไหว้ครูทางด้านนาฏศิลป์ โยน-ละคร นี้ ศิลปินบางท่านอาจจะได้รับการประกอบพิธีไม่ครบทั้ง 5 ขั้นตอนก็ได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความเหมาะสมของแต่ละท่าน และตามความเห็นของครูผู้ใหญ่ แต่ในชั้นที่ 1, 2 เป็นชั้นที่ผู้ที่ศึกษาวิชานาฏศิลป์จะได้รับการประกอบพิธี

ผู้ประกอบพิธีที่ได้รับการประกอบพิธี ครบทั้ง 5 ชั้น เท่าที่ปรากฏหลักฐานมีอยู่เพียง 2 ท่าน คือ พระยานัฏกานูรักษ์ (ทองดี สุวรรณภารต) และนายอาคม สหายาคม

4.3 องค์ประกอบพิธีการไหว้ครูโยน-ละคร

พิธีการไหว้ครูโยน-ละคร มีรูปแบบพิธีกรรมที่สืบต่อกันมายาวนาน มีหลักฐานปรากฏแน่ชัดในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น (ไหว้ครูละครหลวง ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ.2397) ในสมัยต่อมาถึงแม้ว่าจะเป็นการสืบต่อผ่านกันมาด้วยวิธีที่

เรียกว่า การมอบกรรมสิทธิ์ แต่ผู้ประกอบการแต่ละท่านได้ปรับปรุงให้มีความเหมาะสม กับระยะเวลาและเหตุการณ์ แต่ทั้งนี้จุดประสงค์และลำดับขั้นตอนแห่งพิธีกรรมที่สำคัญยังคงอยู่ครบถ้วน

ในที่นี้จะกล่าวถึงองค์ประกอบพิธีการไหว้ครุโชน-ละคร (พิธีหลวง) เป็น 2 ส่วนสำคัญ ดังนี้ คือ

ส่วนของพิธีกรรม

ผู้ประกอบการ

4.3.1 ส่วนของพิธีกรรม

กฎเกณฑ์ที่เกี่ยวกับกำหนดการประกอบพิธี (เวลา)

กำหนดวันที่ยามประกอบพิธีไหว้ครุ

ระเบียบของการจัดพิธีไหว้ครุ นั้น มีข้อกำหนดว่า ให้ประกอบพิธีขึ้นได้ เฉพาะในวันพฤหัสบดีเพียงวันเดียวเท่านั้น ทั้งนี้เพราะได้รับอิทธิพลมาจากศาสนาพราหมณ์ หนังสือเฉลิมไตรภพ ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ²⁶ กล่าวถึงความเป็นมาของนพเคราะห์ว่า

เมื่อพระเป็นเจ้าทั้ง 4 คือ พระอิศวร พระนารายณ์ พระพรหม พระอุมา มาประชุมพร้อมกันที่พลับพลาโรงพิธีเชิงพระเมรุบรรพต จึงบังคับ “หัสวิสัย” ซึ่งเป็น “พสุธา” กับ “สุนทรา” ซึ่งเป็น “วาริ” ให้พิจารณาดูสรรพสัตว์ที่ควรจะนำมาบูชาเป็นเทวดานพเคราะห์ แล้วพระเป็นเจ้าทั้ง 4 การทำเทวฤทธิบันดาลให้

1. ราชสีห์ 6 ตัว ไหม้เป็นจุน แล้วห่อด้วยผ้าแดง ชุบเป็นองค์พระอาทิตย์ ดังนั้นจึงมีกายสีแดง มีกำลังวันเท่ากับ 6
2. นางพรหมจารี ในตระกูลเศรษฐี 15 นาง ให้ไหม้เป็นจุน แล้วห่อด้วยผ้าสีนวล ชุบเป็นพระจันทร์ ดังนั้น พระจันทร์จึงมีผิวกายสีนวล (ขาว-เหลือง) มีกำลังวัน 15
3. กระบือ 8 ตัว ทำดูจกันห่อด้วยผ้าสีม่วงชุบเป็นพระอังคาร (บางตำราว่า สีชมพู)

²⁶ หนังสือเฉลิมไตรภพ, โคลงฉันท์ กาพย์ กลอน ฉบับหอสมุดวชิรญาณ, เอกสารหายาก เก็บไว้ในห้องวิจิตรวาทการ เลขหมู่ 859-9111, หน้า 18-23.

4. คชสาร 17 เชือก ทำตุ๊กกันห่อด้วยผ้าสีแดงขุมเป็นพระพุท (บางตำราว่า สีเขียว)
5. ฤๅษี 19 องค์ ทำตุ๊กกันห่อด้วยผ้าสีเหลือง ขุมเป็นพระพุทที่สบดี (บางตำราว่าสีแสด)
6. โค 21 ตัว ทำตุ๊กกันห่อด้วยผ้าสีชมพู ขุมเป็นพระศุกร์ (บางตำราว่าสีทอง)
7. พยัคฆ์ 10 ตัว ทำตุ๊กกันห่อด้วยผ้าสีเขียวแก่ ขุมเป็นพระเสาร์ (บางตำราว่าสีม่วง)
8. ศิวะโฆมด 12 ศิวะ ทำตุ๊กกันห่อด้วยผ้าสีดำ ขุมเป็นพระราหู
9. นาค 9 ตัว ทำตุ๊กกันห่อด้วยผ้าสีทอง ขุมเป็นพระเกตุ

ด้วยเหตุที่ว่า ฤๅษี เป็นผู้ทรงคุณวุฒิมีความสามารถมาก มีบทบาทเป็น “ครู” สังกสอนเทวดาและมนุษย์ ดังนั้นเมื่อพระพุทที่สบดีมีกำเนิดมาจากฤๅษี 19 องค์ ตามคติพราหมณ์ จึงนับถือว่า “วันพุทที่สบดี เป็นวันครู” นิยมเริ่มการศึกษาสรรพวิชาต่าง ๆ ในวันนี้

กำหนดเดือน ที่นิยมประกอบพิธีไหว้ครู

เดือนที่นิยมประกอบพิธีไหว้ครูใน-ละคร มีระเบียบปฏิบัติที่สืบกันมา โดยเฉพาะในการไหว้ครูใน-ละคร (พิธีหลวง) ว่า ²⁷

การไหว้ครูที่เป็นโบราณนิยม นอกจะกำหนดวันพุทที่สบดีแล้ว กำหนดให้ประกอบพิธีไหว้ครู-ครอบ ในเดือนคู่ เช่น เดือน 2 เดือน 4 เดือน 6 เดือน 8 เดือน 10 เดือน 12 แต่มีข้อยกเว้นเดือนคี่ เพียงเดือนเดียว คือ เดือน 9 เช่นเดียวกับกำหนดมงคลสมรสแต่งงาน ซึ่งอนุโลมให้จัดพิธีได้

เหตุที่ใช้เดือนคู่ นั้นเพราะถือว่า เดือนคู่เป็นเดือนมงคลคู่ เดือนคี่เป็นเศษ * และที่อนุโลมให้ประกอบพิธีในเดือน 9 ได้นั้น เพราะถือว่า เลข 9 เป็นเลขมงคลของไทยสืบมา

²⁷ สัมภาษณ์ นางลมูล ยมะคุปต์ นางเฉลย ศุขะวณิช ผู้เชี่ยวชาญการสอนนาฏศิลป์ วิทยาลัยนาฏศิลป์ กรมศิลปากร, เมื่อเดือนพฤษภาคม พ.ศ.2524.

*เศษ หมายถึง ส่วนที่เหลือใช้การไม่ได้ สิ่งที่เกิดขึ้นเลยจำนวนเต็มที่กำหนดไว้

ในบางครั้งตามคติโบราณ นิยมระบุวันทางจันทรคติ เพิ่มขึ้นอีกด้วย เช่น เมื่อเลือกๆ ได้วันพฤหัสบดีเดือนคู่แล้ว จะพิจารณาอีกว่าตรงกับขึ้น แรม ข้างใด ถ้าเป็นวันพฤหัสบดีข้างขึ้นก็นับว่าเป็นมงคลยิ่ง เพราะข้างขึ้นถือว่าเป็น “วันฟู” ข้างแรมเป็น “วันจม” หรือ “วันดับ” การประกอบพิธีจึงนิยมวันข้างขึ้น ซึ่งเป็น วันฟู เป็นสัญลักษณ์ของความเจริญรุ่งเรือง

สรุปโดยย่อ วันประกอบพิธีไหว้ครู ตามขนบนิยม คือ วันพฤหัสบดี ข้างขึ้นเดือนคู่ แต่อย่างไรก็ตามกฎเกณฑ์ในเรื่องนี้ก็มิใช่อยกเว้นเพราะชาวไทยส่วนใหญ่ เป็นพุทธศาสนิกชน ซึ่งนับถือสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นสรณะ ฉะนั้นในบางครั้งมีอาจปฏิบัติได้ครบถ้วนตามโบราณบัญญัติ ก็ได้ถือว่าเป็นการเสียหายแต่อย่างใด

ประการหนึ่งในปัจจุบัน การประกอบพิธีไหว้ครูในสถานศึกษาของกรมศิลปากร กำหนดให้ประกอบพิธีไหว้ครู ให้เสร็จสิ้นในภาคแรกของปีการศึกษา กฎเกณฑ์ในการกำหนดเดือน และวันทางจันทรคติมีอาจนำมาปฏิบัติได้ จึงเหลือเพียงกฎเกณฑ์กำหนดให้ประกอบพิธีในวันพฤหัสบดีแต่เพียงอย่างเดียว ผู้ประกอบพิธีบางท่าน ในปัจจุบันมีแนวคิดในเรื่องการกำหนดเดือนประกอบพิธีไหว้ครู ว่า น่าจะกำหนดในระหว่างเดือน 6-7 เพราะเป็นฤกษ์ผลไม้สะดวกในการประกอบพิธี และในระยะนี้ตรงกับพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ซึ่งเป็นพระราชพิธีที่จัดขึ้น เพื่อความสวัสดิมงคล²⁸

องค์ประกอบเรื่องสถานที่การจัดสถานที่ การจัดตั้งศิระโชน การจัดตั้งเครื่องสังเวทียะยานวช เครื่องใช้ในพิธี และเครื่องถ่านธูปบูชาครู

การจัดสถานที่

การไหว้ครูเป็นประเพณีที่สำคัญ มีผู้ร่วมพิธีเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะผู้ที่ศึกษาวิชานาฏยศิลป์ และผู้ที่ประกอบอาชีพเป็นศิลปิน เพราะทุกคนได้รับการส่งเสริมความเชื่อกันมาอย่างเคร่งครัดว่า ภายในหนึ่งปี ศิลปินทุกคนจะต้องมาร่วมพิธีให้ได้ เพื่อเป็นสิริมงคลแก่ตนเอง ดังนั้นในการจัดเตรียมสถานที่จึงจำเป็นจะต้องใช้สถานที่ที่กว้างขวางพอสมควร เพื่อบรรจุผู้คนที่มาร่วมพิธีได้จำนวนมาก

²⁸ สัมภาษณ์ นายธงไชย โภชยาภรณ์ นาฏศิลปิน ระดับ 9 สถาบันนาฏดุริยางคศิลป์ กรมศิลปากร ผู้ประกอบพิธีไหว้ครูที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ครบพระราชทาน เมื่อ 25 ตุลาคม พ.ศ.2527, วันที่ 8 ตุลาคม พ.ศ.2540.

สถานที่ ๆ เคยเป็นที่ประกอบพิธีไหว้ครูโชน-ละคร ในพิธีหลวง ที่ปรากฏหลักฐาน ดังนี้

1. รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 โปรดเกล้าฯ ให้จัดพิธีไหว้ครูละครหลวง ณ ศาลาพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ในพระบรมมหาราชวัง เมื่อปีชวด จศก พ.ศ.2397 ซึ่ง นายเกษ (พระราม) เป็นผู้ประกอบพิธี

“ ไหว้ครูละครคน ณ ศาลาพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท พระสงฆ์ 7 รูป จะได้สวดพระพุทธมนต์ ณ ทิมดาบคต ณ วัน (พุธ) แรม 14 ค่ำ เดือน 5 เพลาบ่าย ครั้นวันรุ่งขึ้น ณ วัน (พฤหัสบดี) ขึ้น 1 ค่ำ เดือน 6 เพลาเช้า พระสงฆ์รับพระราชทานฉันแล้ว ครูจะได้ครอบหม่อมละครคนนั้น ”²⁹

2. รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ปรากฏว่ามีการประกอบพิธีไหว้ครูละครหลวง เมื่อปี พ.ศ.2424 โดยมี นายนิม (อิเหนา) เป็นผู้ประกอบพิธี แต่ไม่ปรากฏหลักฐานว่า ใช้สถานที่แห่งใดเป็นที่ประกอบพิธี

3. รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัด พระราชพิธีไหว้ครูและครอบโชน-ละคร และปีพาทย์ครั้งใหญ่ ณ โรงละครสวนจิตรลดา เมื่อวันที่ 13-14 พฤษภาคม พ.ศ.2457 โดยมีพระยานุฎกานุรักษ์ (ทองดี สุวรรณภารต) ขณะนั้น เป็น พระนุฎกานุรักษ์ เป็นผู้ประกอบพิธี ปรากฏหลักฐานในจดหมายเหตุ ดังนี้

“ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งการพระราชพิธีไหว้ครูโชนละครคน พิณพาทย์ที่โรงละครสวนจิตรลดาใหญ่

กำหนด ณ วันที่ 13 พฤษภาคม พ.ศ.2457 เวลาบ่าย พระสงฆ์ 5 รูป เจริญพระพุทธมนต์จบแล้ว จะได้ประนมมือพวกโชน ละครคน พิณพาทย์ทั่วกันทุกคน

วันพฤหัสบดีที่ 14 พฤษภาคม เวลาเช้า พระสงฆ์รับพระราชทานฉันแล้ว ครูใหญ่ตั้งการไหว้ครูตามประเพณี ”³⁰

4. รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 ปรากฏว่ามีการประกอบพิธีไหว้ครูและครอบ เพื่อต่อทำรำน้าพาทย์องค์พระพิราพ ณ ศาลาสนทียสมาคม ในพระบรมมหาราชวัง เมื่อ ปี พ.ศ.2470 โดยมี พระยานุฎกานุรักษ์ (ทองดี สุวรรณภารต) ผู้กำกับ

²⁹ ธนิต อยู่โพธิ์, ศิลปะละครคนหรือคู่มือนาฏศิลป์ไทย หน้า 304.

³⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 323.

กรมปักษีและไขนหลวง เป็นผู้ประกอบพิธีและต่อทำรำองค์พระพิราพ ให้แก่ นายรงภักดี (เจียร จารุจรณ) เพื่อแสดงในงานพระราชพิธีสมโภชขึ้นระวางพระเศวตศรเศวตดิถ (พระราชพิธีจัดขึ้น เมื่อวันที่ 16 พฤศจิกายน พ.ศ.2470) การประกอบพิธีไหว้ครู ณ ศาลาสหทัยสมาคม ดังกล่าว แต่การต่อทำรำจัดขึ้น ณ ระเบียบคดวัดพระศรีรัตนศาสดาราม³¹ และเล่ากันว่าเป็นการต่อทำรำระหว่างครู (พระยานัฏกานุกรษ์) และศิษย์ (นายรงภักดี) เท่านั้น

5. รัชสมัยปัจจุบัน ปรากฏว่ามีการประกอบพิธีไหว้ครูและครอบไขน-ละคร ในโอกาสต่าง ๆ ทั้งที่เป็นงานพระราชพิธี พิธี หลายครั้ง ใช้สถานที่ต่าง ๆ เป็นที่ประกอบพิธี ดังนี้

5.1 พระราชพิธีไหว้ครูและครอบ เพื่อต่อทำรำหน้าพาทย์องค์พระพิราพ ณ บริเวณโรงละคร พระที่นั่งอัมพรสถาน พระราชวังดุสิต เมื่อวันที่ 24 มกราคม พ.ศ.2506 นายอาคม สหายาคม เป็นผู้ประกอบพิธี นายรงภักดี (เจียร จารุจรณ) เป็นผู้ถ่ายทอดทำรำ ดังปรากฏรายละเอียด ดังนี้

“ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ นายรงภักดี (เจียร จารุจรณ) ครูผู้ใหญ่ในพระราชสำนักประกอบพิธีครอบองค์พระพิราพ และต่อทำรำให้กับศิลปินรุ่นครูของกรมศิลปากร (นายอาคม สหายาคม นายอร่าม อินทรนัญ นายหยัด ช้างทอง นายยอดแสง ภักดีเทวา) ณ บริเวณโรงละคร พระที่นั่งอัมพรสถาน พระราชวังดุสิต ในวันที่ 24 มกราคม พ.ศ.2506 ”³²

5.2 พิธีบวงสรวงสังเวช เพื่อการแสดงละครเรื่องสมเด็จพระสุริโยทัย ไหว้ครูไขน-ละครและพิธีครอบนาฏศิลป์ ณ ศาลามหาภิรมย์ พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน พระราชวังดุสิต เมื่อวันที่ 20 กรกฎาคม พ.ศ.2521 นายอาคม สหายาคม เป็นผู้ประกอบพิธี ครั้งนั้น สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงเข้ารับการครอบ³³

³¹ ประพันธ์ สุคนธาติ, พระพิราพ (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวิพร, 2522), หน้า 28.

³² เรื่องเดียวกัน, หน้า 3.

³³ เพลินพิศ กำราญ, “พิธีบวงสรวงสังเวชเพื่อการแสดงละคร เรื่อง สมเด็จพระสุริโยทัย ไหว้ครูไขนละครและพิธีครอบนาฏศิลป์,” ใน นิตยสารศิลปากร ปีที่ 22 เล่ม 4 พฤศจิกายน 2521 (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์, 2521), หน้า 86-94.

5.3 พระราชพิธีพระราชทานครอบประธานประกอบพิธีไหว้ครูไชน-ละคร และพิธีต่อทำรำน้าพาทย์องค์พระพิราพ ณ ศาลาดุสิดาลัย พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน พระราชวังดุสิต เมื่อวันที่ 25 ตุลาคม พ.ศ.2527 นายมนตรี ตราโมท เป็นผู้ประกอบพิธี³⁴

5.4 พิธีไหว้ครูและครอบไชน-ละคร ในราชการกรมศิลปากร วิทยาลัยนาฏศิลป กรมศิลปากร ได้จัดพิธีไหว้ครูและครอบไชนละคร มาตั้งแต่ปีพ.ศ.2488 ถึงปัจจุบัน โดยใช้สถานที่ต่าง ๆ ดังนี้

- ศาลาแสนหวี ภายในบริเวณโรงเรียนนาฏศิลป กรมศิลปากร ในขณะนั้น โดยมีหลวงวิลาศวงงาม (หว่า อินทรนัญ) เป็นผู้ประกอบพิธี

- เรือนเขียว (ปัจจุบันเป็นสำนักงานและที่ทำการของผู้อำนวยการสถาบันนาฏดุริยางคศิลป์ กรมศิลปากร ในบริเวณวิทยาลัยนาฏศิลป เคยใช้เป็นที่ประกอบพิธีต่อเบื้องพระพักตร์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในโอกาสที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดการแสดงบัลเลต์ เรื่อง มโนราห์ โดยมีหลวงวิลาศวงงาม (หว่า อินทรนัญ) เป็นผู้ประกอบพิธี เมื่อวันที่ 5 ตุลาคม พ.ศ.2504

- พระอุโบสถบวรสถานสุทธาวาส ภายในบริเวณวิทยาลัยนาฏศิลป กรมศิลปากร เคยใช้เป็นที่ประกอบพิธีไหว้ครูและครอบไชน-ละคร และเป็นสถานที่ที่สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าสิรินธรรัตนราชสุดา และสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ (พระยศในขณะนั้น) ทรงเข้ารับการครอบ จาก นายอาคม สหายาคม เมื่อ ปี พ.ศ.2514

- หอประชุมวิทยาลัยนาฏศิลป กรมศิลปากร เคยใช้เป็นที่ประกอบพิธีไหว้ครู และครอบไชน-ละคร อยู่หลายครั้ง ปัจจุบันได้ใช้เป็นที่ประกอบพิธีไหว้ครูและครอบดุริยางค์ไทย

- โรงละครแห่งชาติ เป็นสถานที่ประกอบพิธีไหว้ครูและครอบไชน-ละคร ให้กับนักเรียนนักศึกษาวิทยาลัยนาฏศิลป และบุคคลอื่น ๆ ตั้งแต่ครั้งนายอาคม สหายาคม ยังมีชีวิตอยู่ และเป็นสถานที่ที่ใช้เป็นที่ประกอบพิธีมาจนถึงปัจจุบัน

³⁴ กรมศิลปากร, "จดหมายเหตุพระราชพิธีพระราชทานครอบ ประธานประกอบพิธีไหว้ครู ไชน-ละคร และพิธีต่อทำรำน้าพาทย์องค์พระพิราพ," ใน นิตยสารศิลปากร ปีที่ 29 เล่ม 1 มีนาคม 2528 (กรุงเทพมหานคร : สหประชาพาดินศย์, 2528), หน้า 38.

ส่วนในวิทยาลัยนาฏศิลป์ส่วนภูมิภาค ใช้หอประชุม หรือห้องฝึก ซึ่งมีสถานที่ กว้างขวางเป็นที่ประกอบพิธี สรุปได้ว่า สถานที่ที่ใช้เป็นที่ประกอบพิธีจะต้องเป็นสถานที่ที่กว้าง ขวาง สะดวก สะบาย สามารถรองรับศิษยานุศิษย์ที่เข้าร่วมพิธีได้จำนวนมาก

การจัดมณฑลพิธีที่บูชา ในพิธีไหว้ครูโยน-ละคร (พิธีหลวง)

การจัดมณฑลพิธีในพิธีไหว้ครูโยน-ละคร (พิธีหลวง) นิยมจัดมณฑลพิธีเป็น 3 ส่วน

ส่วนที่ 1 มณฑลพิธีสำหรับสังเวชนบูชา เทพยดา ครูอาจารย์ทางฝ่ายนาฏศิลป์ จัดตั้ง เป็นอัมมจันทร์ใหญ่ เชิญศิระโชนจัดตั้งลดหลั่นตามความสำคัญ

ส่วนที่ 2 มณฑลพิธีสำหรับบูชาพระรัตนตรัย อยู่ทางขวาของมณฑลพิธีบูชาเทพยดา ครูอาจารย์ทางฝ่ายนาฏศิลป์ ประดิษฐานพระพุทธรูปเป็นประธาน

ส่วนที่ 3 มณฑลพิธีสำหรับบูชาเทพยดา ครู อาจารย์ ทางฝ่ายดุริยางค์ และเป็นที่ตั้ง ของวงปี่พาทย์ที่ใช้บรรเลงประกอบพิธี ในปัจจุบัน เพื่อเป็นการประหยัด นิยมจัดรวมกับส่วนที่ 1 แต่เฉพาะที่กลองตะโพน ซึ่งนาฏดุริยางคศิลป์เห็นว่าเป็นที่สิงสถิตแห่งพระปรคนธรรพ ดุริยเทพ จะต้องจัดผ้าขาว ปูรองกลองตะโพน และมีผ้าขาวยาว 3 เมตร พับตามยาวแล้วพันรัดอกตะโพน เรียกว่า “ผ้ารัดอก” พร้อมทั้งดอกไม้ ธูป เทียน บูชาโดยเฉพาะ

ลักษณะการจัดตั้งมณฑลพิธีนี้ ในบางครั้งมีการจัดที่แตกต่างออกไป เช่น พระราชพิธี ไหว้ครูและครอบโชนละคร และปี่พาทย์ครั้งใหญ่ ใน พ.ศ.2457 จัดแยกมณฑลพิธีออกเป็น 4 ที่

“ เวลาบ่าย 1 โมงเศษ เสด็จแต่พระตำหนักมายังโรงละครคน (โรงละครคนสวนจิตรลดา -ผู้วิจัย) ทรงจุดเทียนที่พระพุทธรูปทรงกราบแล้ว เสด็จทรงจุดเทียนที่โต๊ะหมู่เทวรูป 1 ที่โต๊ะหมู่โชน ฝ่ายมโนษย์ที่ 2 ที่โต๊ะหมู่หน้าโชนฝ่ายยักษ์ที่ 3 ที่เครื่องพินพาทย์ ที่ 4 ”³⁶

การจัดตั้งศิระโชนในพิธีไหว้ครูโยนละคร (พิธีหลวง) ในปัจจุบัน

การจัดตั้งศิระโชนในพิธีไหว้ครูโยน-ละคร (พิธีหลวง) แบ่งออกได้เป็น 2 อย่าง โดยมี เกณฑ์วิธีแบ่ง ตามวัตถุประสงค์ในการประกอบพิธี ดังนี้

³⁶ ธนิต อยู่โพธิ์, ศิลปะละครคนบ้านหรือคู่มือนาฏศิลป์ไทย หน้า 331.

1. การจัดอย่างย่อ
2. การจัดอย่างเต็มตามพิธี

1. การจัดอย่างย่อ

เป็นการจัดในลักษณะพอสังเขป ใช้ในโอกาสต่าง ๆ ได้แก่ การไหว้ครูเมื่อเริ่มเรียน (ค่านับครู) การไหว้ครูเมื่อเริ่มลงมือซ้อมการแสดงที่สำคัญ ซึ่งพิธีการไหว้ครูนี้จัดเป็นการภายใน เฉพาะผู้มีส่วนเกี่ยวข้องที่มีจำนวนไม่มากนัก

วิธีการจัดตั้งศิระะโชน จัดตั้งเฉพาะศิระะโชนที่สำคัญ ได้แก่ ศิระะพระภทรตฤณี (เทพฤณี ผู้นำทำรำของพระอิศวรลงมาถ่ายทอดให้กับมนุษย์โลก) นาฏยศิลปินเคารพนับถือในฐานะครูท่านแรก มีลักษณะเป็นหน้าชายแก่ที่มีลักษณะใจดี ศิระะพระพิราพ (พระพิราพเป็นปางดุร้ายของพระอิศวร โดยใช้สัญลักษณ์เป็นหน้ายักษ์โหด สีดำหรือม่วงแก่ ปากแสดะ ตาจระเข้) นาฏยศิลปินเคารพนับถือในฐานะที่เป็นผู้ให้กำเนิดการทำรำ เป็นแบบแผนสืบมา ตำแหน่งของการจัดตั้ง โดยให้พระภทรตฤณีตั้งอยู่ทางขวาของที่บูชา พระพิราพตั้งอยู่ทางซ้ายของที่บูชา และเชิญภาพถ่ายครูท่านสำคัญที่ล่วงลับไปแล้ว พร้อมทั้งเครื่องบูชา ดอกไม้ ธูปเทียน หรืออาจมีเครื่องสังเวยเพียงเล็กน้อย เช่น ผลไม้ชนิดต่าง ๆ ตามฤดูกาล เป็นต้น

ผู้นำในการประกอบพิธีไหว้ครูอย่างย่อ ไม่มีกฎเกณฑ์โดยเฉพาะ เท่าที่ปฏิบัติกันสืบมาใช้ครูอาวุโสจะเป็นหญิงหรือชายก็ได้ เป็นผู้นำการไหว้ครู

ภาพ การจัดศิระะโชนในพิธีไหว้ครู (ค่านับครู) จากวิทยาลัยนาฏศิลป์ กรมศิลปากร

ภาพ นางเจलय ศุขะวณิช
ครูผู้ใหญ่ทางฝ้าย
นาฏยศิลป์ ประกอบ
พิธีไหว้ครู (ค่านับครู)

ภาพ นางเจलय ศุขะวณิช ครูผู้ใหญ่ฯ ทำพิธีจับมือ

2. การจัดอย่างเต็มพิธี

เป็นการจัดในลักษณะเต็มตามพิธี กล่าวคือ เป็นการไหว้ครูที่มีพิธีครอบ ซึ่งจะต้องจัดตามแบบแผนที่สืบมาแต่โบราณ มีวิธีการจัด ดังนี้

จัดตั้งโต๊ะเป็นอัมจันทร์ใหญ่ สูง 4 ชั้น แล้วปูด้วยผ้าขาว * เชิญศิระโขนจัดตั้งเป็นจำนวนมาก ตามลำดับความสำคัญ

ศิระโขนที่นำมาจัดตั้งนั้น เป็นสัญลักษณ์ของเทพเจ้า ครูอาจารย์ต่าง ๆ ซึ่งมีลำดับความสำคัญ ดังนี้

ชั้นที่ 1 พระมหาเทพทั้งสาม ซึ่งเป็นเทพที่มีความสำคัญสูงสุดในศาสนาพราหมณ์ ทั้ง 3 องค์ ได้แก่ พระอิศวร พระนารายณ์ พระพรหม (พระอิศวรตั้งอยู่ตรงกลาง พระนารายณ์ ตั้งอยู่ทางขวาของพระอิศวร พระพรหมตั้งอยู่ทางซ้ายของพระอิศวร)

ชั้นที่ 2 เทพสำคัญทางด้านนาฏศิลป์และดุริยางคศิลป์ ซึ่งเป็นเทพที่มีความสำคัญรองลงมา ได้แก่ พระอินทร์ พระพินาศ พระปรคนธรรพ พระปัญจสิงขร พระวิศณุกรรม พระพิราพ พระภรตฤๅษี พระฤๅษีกลไกโกฏ เทพนพเคราะห์ (พระพินาศ พระวิศณุกรรม ตั้งอยู่ตรงกลาง พระอินทร์ พระปรคนธรรพ พระภรตฤๅษี พระฤๅษีกลไกโกฏ ตั้งอยู่ทางขวาพระปัญจสิงขร พระพิราพ เทพนพเคราะห์ ตั้งอยู่ทางซ้าย)

ชั้นที่ 3 ศิระโขนที่ใช้ในการแสดงตลอดจนอุปกรณ์ต่าง ๆ ซึ่งนาฏศิลป์เป็นเคารพนับถือในฐานะครู ที่จะต้องกราบไหว้บูชาเช่นกัน ในชั้นนี้แบ่งออกเป็น 3 ส่วน

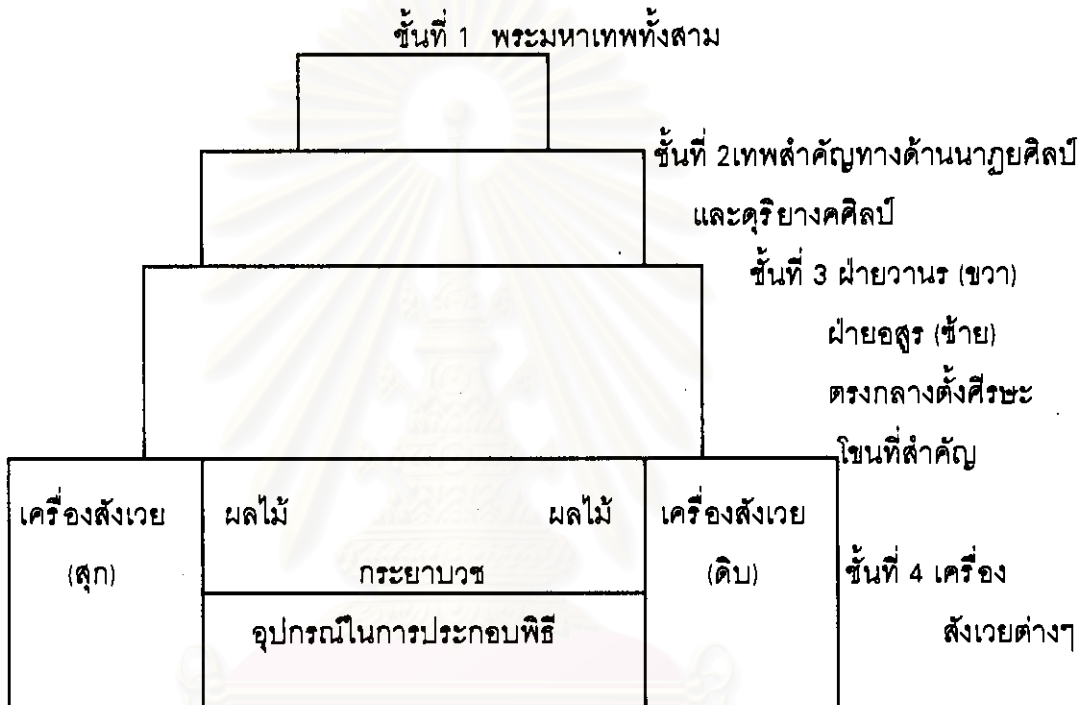
ด้านขวาของมณฑลพิธี จัดตั้งศิระโขน พระราม พระลักษมณ์ พระพรต พระสัตรุด พญาวานร ลีลาแปดมงกุฏ วานรบริวาร

ด้านซ้ายของมณฑลพิธีจัดตั้งศิระโขน อสุรพรหมพงษ์ อสุรพงษ์ รากษสสัมพันธมิตรกรุงลงกา บริวารอสูร

* แบบแผนที่กรมศิลปากรสืบทอดมาจากกรมมหรสพ ในรัชกาลที่ 6 ใช้ผ้าขาวขลิบริมแดง การใช้ผ้าขาวน่าจะหมายถึงสัญลักษณ์ของความสะอาด บริสุทธิ์ ส่วนการขลิบริมสีแดง น่าจะเป็นสัญลักษณ์ของผ้าที่ใช้ในราชการ หรือของหลวง ให้มีความแตกต่างไปจากผ้าของบุคคลทั่วไป เมื่อแรกมาจากพระราชสำนัก คงจะใช้ผ้าลักษณะนี้ จึงยึดถือเป็นแบบแผนสืบมา อีกประการหนึ่ง การขลิบริมผ้าเป็นการรักษาผ้าให้มีอายุการใช้งานยาวนานขึ้น

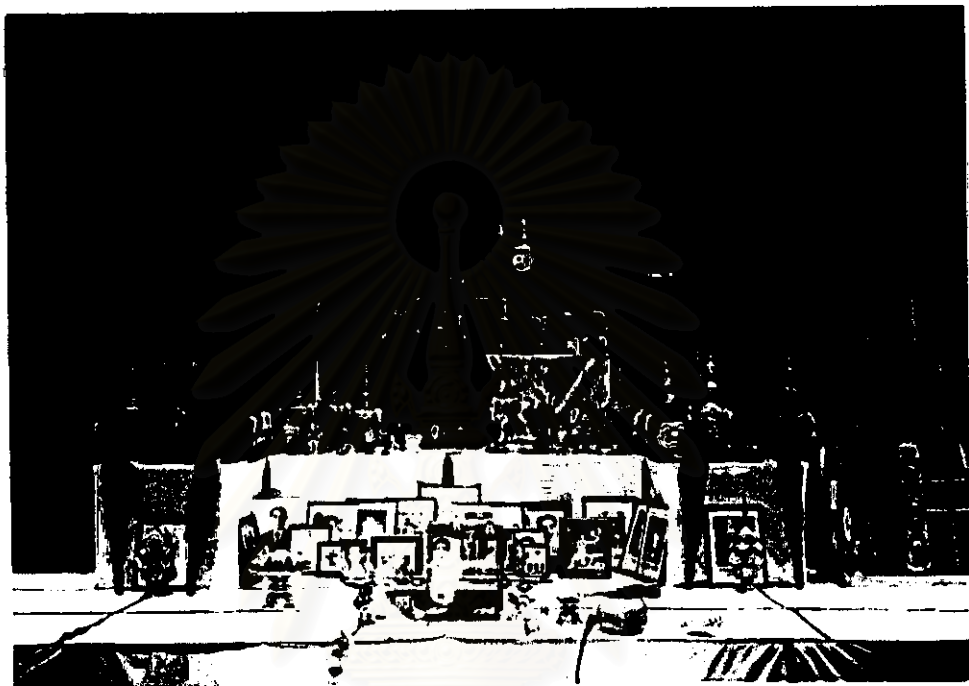
ด้านกลางชั้นที่ 3 ของมณฑลพิธีจัดตั้งศิระไชน นรสิงห์ เภา ข้างเอราวัณและ
 ศิราภรณ์ประเภทต่าง ๆ อาทิ ขฎา มงกุฎ รัตเกล้า กระบังหน้า บันจุเหรีจ และกำอาวฐต่าง ๆ
 (เครื่องโรง) ที่ใช้สำหรับการรับมอบ

ชั้นที่ 4 จัดวางเครื่องสังเวตต่าง ๆ ซึ่งจะกล่าวถึงรายละเอียดในส่วนต่อไป

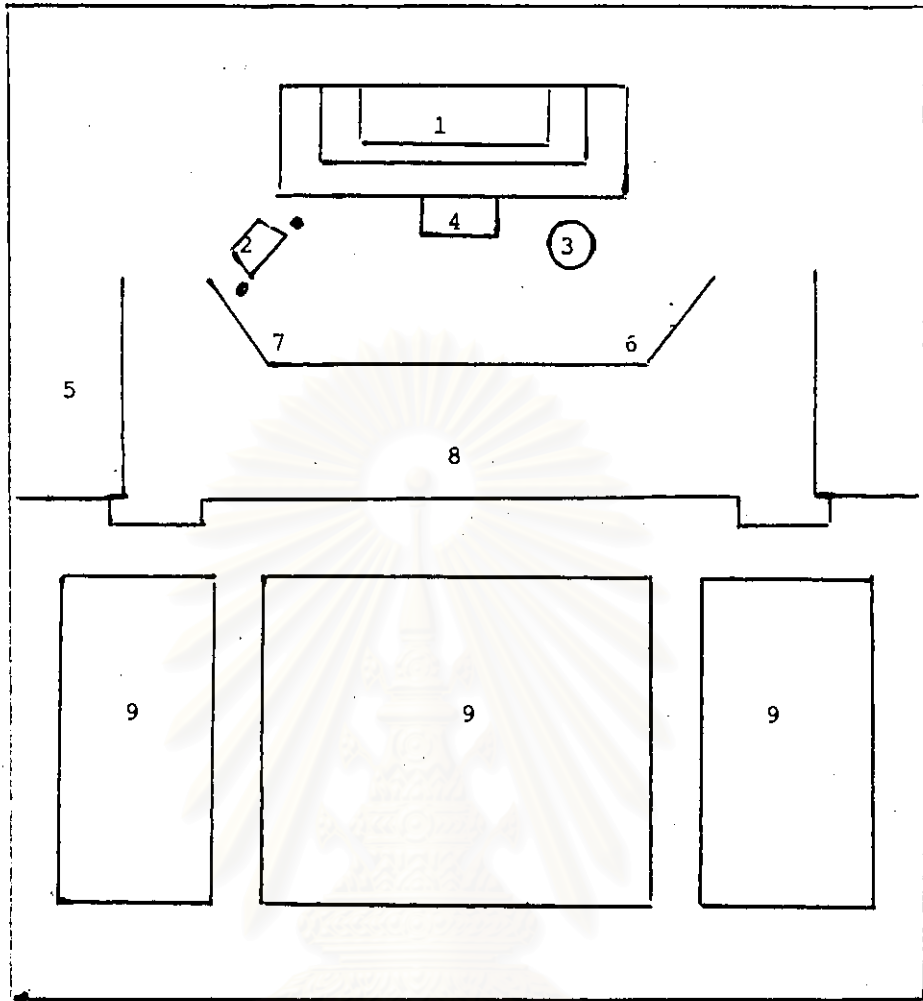
ภาพ แผนผังการจัดมณฑลพิธีและศิระไชนอย่างเต็มตามพิธี

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพ มณฑลพิธีที่บูชาในพิธีไหว้ครูและครอบโขน-ละคร (พิธีหลวง) ณ โรงละครแห่งชาติ

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพ แผนผังการจัดมณฑลพิธีไหว้ครูและครอบโขนละคร (พิธีหลวง)
ตามแบบแผนของกรมศิลปากร ณ โรงละครแห่งชาติ

1. มณฑลพิธีที่บูชา
2. โต๊ะหมู่จัดตั้งพระพุทธรูป ซึ่งมีที่ตั้งธงไตรรงค์ทางขวา พระฉายาลักษณ์อยู่ทางซ้าย
3. ชั้นสาครลายสิบสองนักษัตร ที่ผู้ประกอบพิธีใช้นั่งขณะประกอบพิธีครอบ-รับมอบ
4. เตียง หรือ ดั่งที่ผู้ประกอบพิธีใช้นั่งขณะประกอบพิธีไหว้ครู
5. ที่ตั้งวงปี่พาทย์
6. บริเวณที่จัดรับรองประธานในพิธี
7. บริเวณที่นั่งสำหรับครูผู้ใหญ่
8. บริเวณที่นั่งผู้ที่เข้ารับการครอบ-รับมอบ
9. บริเวณที่นั่งของผู้เข้าร่วมพิธี และแขกรับเชิญ

การจัดตั้งศิระโชนในมณฑลพิธีที่ภูษาดังกล่าว เป็นวิธีการจัดตามแบบแผนของ
กรมศิลปากร แต่ในพระราชพิธีไหว้ครูและครอบโชนละคร มีลักษณะวิธีจัดในอีกรูปแบบหนึ่งที่มี
ลักษณะเฉพาะ แต่โดยโครงสร้างส่วนใหญ่มีรูปแบบใกล้เคียงกับรูปแบบของกรมศิลปากร ซึ่งมี
วิธีการจัดตั้ง ดังนี้

รูปแบบการจัดมณฑลพิธีและจัดตั้งศิระโชน ในพระราชพิธีพระราชทานครอบ
ประธานประกอบพิธีไหว้ครูโชน-ละคร และพิธีต่อท้าว เพลงหน้าพาทย์องค์พระพิราพ ณ ศาลา-
ดุสิตาลัย สวนจิตรลดา พระราชวังดุสิต ณ วันพฤหัสบดีที่ 25 ตุลาคม พ.ศ.2527

“ ครั้น ณ วันพิธี เจ้าพนักงานเตรียมการตั้งแต่ง ณ ศาลาดุสิตาลัย สวนจิตรลดา ที่
ยกพื้นด้านใต้ ตั้งแท่นสลักลายปิดทองประดับกระจกสี ตั้งโต๊ะหมู่ประดิษฐานพระพุทธรูปสำคัญ
คือ พระนิรันตราย รัชกาลที่ 4 ตรงกลาง พระชัยนวโลหะ รัชกาลที่ 4 ทางซ้าย พระชัยนวโลหะ
รัชกาลที่ 5 ทางขวา มีดอกไม้สดปักขวดประดับพานไว้พร้อม ด้านหลังแท่นตั้งบังสุรย์ปักหักทอง
ขวาง หน้าโต๊ะหมู่ที่ ประดิษฐาน พระพุทธรูป ทอดเครื่องนมัสการทองทิศ 1 เครื่อง และทอด
พระแท่นทรงกราบ

ถัดลงมาที่พื้นชั้นล่างตั้งโต๊ะหมู่เรียงเป็นชั้น ๆ ลดสูงต่ำ 6 แถวประดิษฐาน หัวครูโชน-
ละคร ทั้งฝ่ายเทพ ฝ่ายฤาษี ฝ่ายมนุษย์ ฝ่ายยักษ์ ฝ่ายวานร ดังนี้

แถวที่ 1 พระนารายณ์ พระอิศวร พระพรหม

แถวที่ 2 ช้างเอราวัณ ฤาษีกลไกโกฏ พระภรตฤษี พระปรคนธรรพ พระวิศณุกรรม
พระปัญจสีขร พระอินทร์ พระราหู พระพิราพทรงเครื่อง รามสูร

แถวที่ 3 องคต รัตเกล้ายอด มงกุฏนาง มงกุฏพระ พระลักษมณ์ พระราม ทศกัณฐ์
(หน้าทอง) ทศกัณฐ์ (หน้าเขียว) สหัสเดชะ จักรวรรดิ ทศกัณฐ์แปลงเป็นพระอินทร์

แถวที่ 4 หนุมาน (หน้ามุก) หนุมานทรงเครื่อง สุครีพ พาลี ชามพူราช กุมภกรรณ
พิเภก อินทรชิต มังกรกัณฐ์

แถวที่ 5 ลัดพลี นิลพัท ชมพูพาน ชมพูหน้าหมี รัตเกล้าเปลว แสงอาทิตย์ สำนึกษา
(หน้าทอง) เปาวนาสูร มโหธร

แถวที่ 6 นิลนนท์ พระยาครุฑ

หน้าโต๊ะหมู่ที่ประดิษฐานหัวครูโชน ละคร ตั้งโต๊ะสลักลายปิดทอง ภูผาขาววางพานพุ่ม
ดอกไม้ 9 สี สำหรับบูชาหัวครู โชน-ละคร

ถัดต่อมาตั้งโต๊ะสลักปิดทองวงเครื่องโรง 1 ชุด (มีศร ลูกศร จักร ตรี คทา หอกพิราพ กระบองเงาะ กระบองยักษ์ ไม้เท้าฤๅษี พระขรรค์ (พระลักษมณ์) พระขรรค์ (สิบบแปดมงกุฏ) ขวาน มัดรวมกันด้วยด้ายสายสิญจน์) ขอสับข้างกับไม้คันทามัดรวมกันด้วยสายสิญจน์

ต่อออกมาตรงกลางหน้าโต๊ะหมู่ ตั้งโต๊ะสลักลายปิดทองบุผ้าขาวประดิษฐานเศียรพระคเณศ และตั้งโต๊ะขนานข้างละตัว โต๊ะด้านซ้ายวางเชือกบาศครุ ชนั๊กและขอ มีหนังสือข้างรอง โต๊ะด้านขวาวางเชือกบาศสีขาวพร้อมด้วยขอ

หน้าพระคเณศตั้งโต๊ะปิดทองบุผ้าขาวตั้งพานพุ่มดอกไม้ 7 สี เทียนทอง (หนัก 8 บาท) เทียนชัย (หนัก 10 บาท) เทียนเงิน (หนัก 10 บาท) อย่างละ 1 เล่ม ทอดพระแท่นทรงกราบ เบื้องขวาโต๊ะประดิษฐานเศียรพระคเณศตั้งโต๊ะสลักปิดทอง ตั้งเครื่องกระยาบวชสังเวทพระคเณศ ประกอบด้วย อ้อยปอกเปลือก ตัดเป็นท่อนเล็ก ทองหยิบ ฝอยทอง ขนมต้มแดง ขนมต้มขาว ขนมเล็บมือนาง ขนมหูช้าง นมขัน เนย ถั่วเขียวเลาะเปลือก งาขาว ข้าวตอก มะพร้าวอ่อน และผลไม้ 7 สิ่ง มีกล้วยหอม ชมพู่มาเหมี่ยว ทับทิม เงาะ ส้มเขียวหวาน องุ่น มะละกอ

ด้านทิศตะวันตก ตั้งโต๊ะสลักลายมังกรปิดทอง บุผ้าขาววางหัวครุโขน ละคร ที่จะทรงครอบพระราชทาน 3 หัว คือ หัวพระภทรฤๅษี เทริด หัวพระพิราพ พานวงสมุดโองการไหว้ครุและตำราไหว้ครุ พานด้ายมงคล พานใส่ช่อใบไม้มงคลที่จะพระราชทานคิลปินทักนุ (ช่อใบไม้มงคล มีหญ้าแพรก ดอกมะเขือ ใบเงิน ใบทอง ใบมะตูม พุทธรักษา พันก้านด้วยสายสิญจน์) เครื่องโรง 6 ชุด และหอก 7 เล่ม ช่อใบมะยม 7 ช่อ สำหรับผู้รับมอบ ทำรำองค์พระพิราพ ออกไปรำ พุ่มเงิน 1 พุ่ม พุ่มทอง 1 พุ่ม ดอกไม้ รูป เทียนแพ 2 ชุด สำหรับนายมนตรี ตราโมท ทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ต่อจากโต๊ะวงเครื่องสำหรับครอบครุโขน-ละคร มาทางด้านเหนือตั้งแท่นยกพื้นปูพรมลาดพระสุจณี ทอดพระราชอาสน์พร้อมโต๊ะเคียงสองข้างสำหรับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว หลังพระราชอาสน์ตั้งพระเก้าอี้ที่ประทับสมเด็จพระบรมวงศ์ องค์มนตรี และข้าราชการสำนัก

ด้านทิศตะวันออก ตั้งโต๊ะสลักลายปิดทองบุผ้าขาววางเจียงมูมกับโต๊ะหมู่ประดิษฐานหัวครุโขน-ละคร สำหรับวงเครื่องสังเวทคาวหวาน ดิบ 1 ชุด สุก 1 ชุด เป็นเครื่องคู่ ทางด้านซ้ายเป็นของสุก สำหรับครุโขน-ละคร ฝ่ายมนุษย์ ทางด้านขวาเป็นของดิบ สำหรับครุโขน-ละคร ฝ่ายยักษ์ ประกอบด้วย หัวหมูดิบ พร้อม ขา หาง ลิ้น หัวหมูสุกพร้อมขา หาง ลิ้น เปิดดิบ เปิดสุก ไก่ดิบ ไก่สุก ปูทะเลดิบ ปูทะเลสุก เครื่องในหมูดิบ เครื่องในหมูสุก ไช้ดิบ ไช้ต้ม ปลาช่อนแป๊ะชะดิบ ปลาช่อนแป๊ะชะสุก กุ้งใหญ่ดิบ กุ้งใหญ่สุก น้ำพริกเผา น้ำจิ้ม สุราฝ่ายละ 2 ขวด แก้วรินสุรา ฝ่ายละ 2 ใบ หมาก พลู บุหรี่ ใบจาก ใบกัญชา แก้วน้ำ 2 ใบ ของหวานมี ขนมต้มแดง

ขนมต้มขาว ขนมหุข้าง ขนมเล็บมือนาง ทองหยิบ ทองหยอด ฝอยทอง ขนมหม้อแกง ขนมข้าว
 แขก มะพร้าวอ่อน กล้วยน้ำไท ผลไม้ป่า (เผือกมันดิบแลสุก) ทุเรียน ขนุน องุ่น ทับทิม ชมพู ส้ม
 เงาะ อ้อยปอกเปลือกตัดเป็นท่อนเล็ก ๆ ระหว่างกลางเครื่องสังเวศดิบ-สุก ตั้งบายศรี 7 ชั้น ยอด
 เป็นบายศรีปากชาม เลียบไข่มต้ม 1 ต้น บายศรีปากชาม ฝ่ายละ 2 ต้น ตั้งข้าวขาของบายศรีต้น
 ชั้นกำนล 1 ชั้น ใส่ดอกไม้ รูป เทียน และเงิน 36 บาท พานข้าวตอกดอกไม้ 2 พาน (มีข้าวตอก
 ดอกบานไม่รู้รุ่ย ดอกดาวเรือง ดอกรัก ดอกพุทธชาติ ดอกมะลิ ดอกกุหลาบ)

หน้าโต๊ะเครื่องสังเวศลาดสุจนตั้งโต๊ะเปิดทอง วางเครื่องบูชา มี พานดอกไม้ รูป เทียน
 ทอง เทียนเงิน พร้อมพระแท่นทรงกราบ

ต่อจากพระแท่นทรงกราบออกมาที่พื้นปูผ้าขาวตั้งโต๊ะวางสมุดโองการบวงสรวงสังเวศ
 สำหรับนายมนตรี ตราโมท นั่งอ่านโองการ

ถัดจากที่อ่านโองการจัดเป็นที่นั่งราบของศิลปินผู้ที่จะรับพระราชทานครอบประฐาน
 ประกอบพิธีไหว้ครูชิน-ละคร และผู้รับมอบทำรำเพลงหน้าพาทย์องค์พระพิราพ นุ่งขาวห่มขาว นั่ง
 เรียงกันเป็น แถว 3 แถว หันหน้าไปทางที่ประทับ

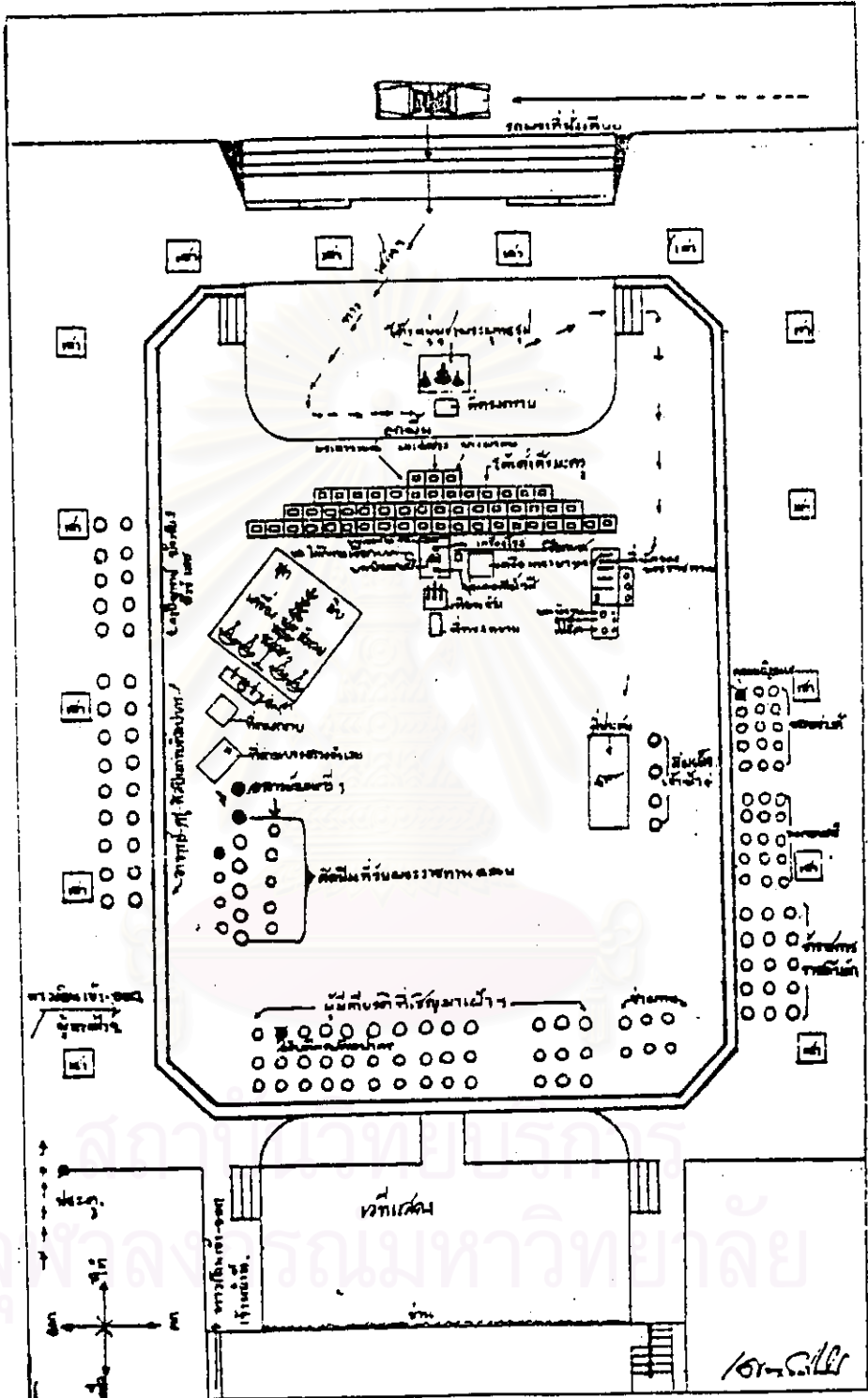
.....
 ด้านทิศเหนือหน้าเวทีแสดง ตั้งเก้าอี้สำหรับสักขีผู้ที่ได้รับเชิญมาเฝ้าทูลละอองธุลี
 พระบาท.....

ที่ยกพื้นด้านทิศตะวันออกตั้งปีพาทย์ไม้แข็ง เครื่องคู่ของกรมศิลปากร สำหรับบรรเลง
 ประกอบในพระราชพิธี ผู้บรรเลงแต่งเครื่องแบบปกติขาว.....

อนึ่งก่อนการบรรเลง ผู้ตีตะโพน ได้วางดอกไม้สักการะและจุดธูป เทียน บูชาครูที่
 ตะโพนซึ่งถือว่าเป็นสัญลักษณ์ของพระปรคนธรรพ เทพเจ้าทางดนตรีไทย กลองตะโพนผูกผ้า
 ขาวเรียกว่า ผ้าห่มตะโพน และมีผ้าผืนเล็กสี่เหลี่ยม เรียกว่า ผ้าทำขวัญครูคาดทับไว้อีกชั้น
 หนึ่งได้ตะโพนลาดด้วยผ้าปูตะโพนสีขาว หน้าตะโพนวางชั้นกำนล 8 ใบ สำหรับเป็นเครื่องบูชาครู
 ในชั้นแต่ละใบมี ดอกไม้ รูป เทียน ผ้าเช็ดหน้าขาว และเงินค่ากำนล 36 บาท

ถัดจากวงปีพาทย์ เป็นที่สำหรับครู อาจารย์ ข้าราชการกรมศิลปากร เฝ้าทูลละอองธุลี
 พระบาท ”³⁶

³⁶ กรมศิลปากร, “จดหมายเหตุพระราชพิธีพระราชทานครอบประฐาน ประกอบพิธีไหว้
 ครูชิน-ละคร และพิธีต่อทำรำ เพลงหน้าพาทย์องค์พระพิราพ ณ ศาลาดุสิดาลัย สวนจิตรลดา วัน
 พุธที่ 25 ตุลาคม 2527” นิตยสารศิลปากร ปีที่ 29 เล่ม 1 มีนาคม 2528, หน้า 51-58.

แผนผังสถานที่ประกอบพระราชพิธีพระราชทานครอบประธาณประกอบพิธีไหว้ครูโรน-ละคร และ พิธีต่อทำเพลงหน้าพาทย์ของศัพระพราพ ณ ศาลาศักดิ์สิทธิ์

หมายเหตุ

ภายในมณฑลพิธิที่ประกอบพิธิไหว้ครุละครหลวง เมื่อ พ.ศ.2397 รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กล่าวถึงว่า จะต้องมี “เสานุ่มผ้าแดงที่กลางโรงละคร” แล้ววงด้ายสายสิญจน์ จุดธูปเทียนบูชาเสานี้ และในพระราชพิธิไหว้ครุและครอบโขน ละครและปีพาทย์ ครั้งใหญ่ เมื่อ พ.ศ.2457 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีรายการมณฑลพิธิว่า

“เสานมอบักกลางโรงโตก้ากิ่งพันผ้าแดง ยาว 9 คอก 1 ต้น เรียกว่า เสาพระเกตุ³⁷

การปักเสานุ่มผ้าแดงนี้น่าจะเป็นประเพณีของละครในราชธานี ที่นับถือว่าเสากลางโรงเป็นที่ประทับของพระวิศณุกรรม เพื่อคอยปกป้องภัยอันตรายมิให้บังเกิดขึ้นในขณะแสดง และนอกจากนี้ต่อมาจึงใช้เป็นที่ผูกของคณิศร ซึ่งเป็นกระบอกไม้ขนาดใหญ่ ใช้เป็นที่ปักเก็บอาวุธและอุปกรณ์ประกอบการแสดงต่าง ๆ ซึ่งอุปกรณ์และอาวุธเหล่านี้ นาฏยศิลป์ยังคงเคารพในฐานะครูเช่นกัน

ความเชื่อดังกล่าวสืบมาแต่ตำนานละครในราชธานี ที่กล่าวว่า พระเทพสิงหนกับแม่ศรีคงคา ซึ่งเป็นสามีภริยากัน เป็นผู้สามารถในการแสดง จนถึงนางฟ้าพากันลงมาดูจนลืมนั้นเฝ้าพระอิศวร พระอิศวรก็ว่าจะจัดละครโรงใหญ่ขึ้นแสดงบ้าง เพื่อทำลายการแสดงละครของพระเทพสิงหนกับแม่ศรีคงคา พระวิศณุกรรม ทูลทัดทานพระอิศวรไม่ทรงเชื่อ พระวิศณุกรรมจึงเข้าด้วยกับพระเทพสิงหน และแม่ศรีคงคา โดยเมื่อจัดการแสดงครั้งใด ให้จัดที่ประทับไว้แล้วจะลงมาช่วยปกป้องรักษา จึงเป็นประเพณีการปักเสาพระเกตุไว้กลางโรงสืบมา พิธิไหว้ครุโขนละครจึงได้มีประเพณีปักเสานุ่มผ้าแดงบูชาไว้ด้วย แต่ในปัจจุบันประเพณีเช่นนี้ได้ถูกยกเลิกไป ไม่ปรากฏในระยะต่อมา นอกจากจะมีพิธีอัญญะการ (บูชาอัญญะ) อันแสดงตำนานต้นเรื่องการไหว้ครุ จึงจะจัดตั้งเสาพระเกตุ ซึ่งปรากฏว่าได้จัดขึ้น 2 ครั้ง ในปี พ.ศ.2457 และปี พ.ศ.2503 หลังจากนั้นไม่เคยปรากฏอีกต่อมา

³⁷ สุจิตต์ วงษ์เทศ, “เสากลางโรง,” ใน ร่องรำทำเพลง : ดนตรีและนาฏศิลป์ชาวสยาม (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิมพ์เนศ, 2532), หน้า 168.

การจัดตั้งเครื่องสังเวย เครื่องกระยาบวช และเครื่องใช้ในพิธี

คำว่า “สังเวย” พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2525³⁸ ให้ความหมายว่า บวงสรวง เช่นสังเวย ดังนั้นเครื่องสังเวยในพิธีไหว้ครูโยน-ละคร จึงหมายถึง ข้าวปลาอาหารที่ใช้บูชาหรือบวงสรวงสังเวย เทพเจ้า ครู อาจารย์ฝ่ายต่าง ๆ ได้แก่ อาหารทั้งของดิบและสุก จำพวก หมู เป็ด ไก่ กุ้ง ไข่ ปลา เหล้า ข้าว เป็นอาหารที่ใช้สังเวยบูชา เทพที่ยังรับการสังเวยด้วยอาหาร เหล่านี้ ตลอดจนอสุรีที่มีมหิทธานุภาพ อาทิ พระอินทร์ พระพรคนธรรพ พระพิราพ

เครื่องกระยาบวช พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2525³⁹ ให้ความหมายว่า เครื่องกินที่ไม่เจือด้วยของสดคาว ซึ่งหมายถึง อาหารที่ประกอบด้วย ผัก ผลไม้ ที่มีได้ปรุงแต่งจากของสดคาว เป็นอาหารที่ใช้สังเวยบูชา เทพชั้นสูงผู้ทรงศีลโดยเฉพาะ ได้แก่ ขนมต้มแดง ขนมต้มขาว ขนมหูช้าง ขนมเล็บมือนาง ถั่ว งา นม เนย

การจัดตั้งเครื่องสังเวยกระยาบวชต่าง ๆ นั้น ตามโบราณนิยมจะจัดตามฐานะของงาน เช่น ถ้าเป็นพิธีหลวงจะจัดตั้งเครื่องคู่ ซึ่งประกอบด้วย สิ่งของต่าง ๆ อย่างละ 2 สำหรับ จำนวน 3 คู่ (เครื่องดิบ 1 คู่ เครื่องสุก 2 คู่) แต่ในปัจจุบันระเบียบปฏิบัติของกรมศิลปากรนิยมจัดเครื่องสังเวย 2 คู่ (เครื่องดิบ 1 คู่ เครื่องสุก 1 คู่)

หลักเกณฑ์การจัดวาง แบบพิธีหลวง ในพระราชพิธีไหว้ครูครอบโยนละครและปีพาทย์ ครั้งใหญ่ เมื่อ พ.ศ.2457 จัดเครื่องสังเวยเครื่องคู่ แยกเป็น 4 ที่ คือ

1. หมุกกลาง ประกอบด้วย เครื่องสังเวย ศีรษะสุกรสุก 1 หัว ไก่สุก 2 โต๊ะ ๆ ละ 2 ตัว เป็ดสุก 2 โต๊ะ ๆ ละ 2 ตัว สุกรสุก 2 ถาด เครื่องกระยาบวช 2 โต๊ะ บายศรีตอง 5 ชั้น 2 สำหรับ บายศรีปากชาม 1
2. หมุกตะวันออกข้างขวา ประกอบด้วย ศีรษะสุกร 3 ศีรษะ สุกรชิ้น 2 โต๊ะ เป็ดสุก 3 โต๊ะ โต๊ะละ 2 ตัว ไก่สุก 2 โต๊ะ ๆ ละ 2 ตัว เครื่องกระยาบวช 3 โต๊ะ พานหมาก พลุ บุหรี่ไปจาก บุหรี่พวง 3 พาน ดอกดาวเรืองขาว 1 พาน ดอกดาวเรืองแดง 1 พาน บายศรีตอง 5 ชั้น 3 สำหรับ บายศรีปากชาม 3 สำหรับ เทียนเล่มละ 6 สลึง ปิดทอง 3 เล่ม เงิน 3 เล่ม

³⁸ พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2525 (กรุงเทพมหานคร ; อักษรเจริญทัศน์, 2525), หน้า 40.

³⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 791.

3. หมู่ตะวันออกข้างซ้าย (ฝ่ายอสูร - ผู้วิชัย) ศิวะสุกรดิบ 1 ศิวะ สุกรสุก 1 สุกรขึ้นดิบ 1 ไต่ะ เบ็ดดิบ 2 ตัว สุกร 2 ตัว ไก่ดิบ 2 ตัว สุก 2 ตัว เครื่องกระยาบวช 3 ไต่ะ สุราโรง 1 ขวด ฝรั่ง 1 ขวด พานหมาก นุหรีไบจาก นุหรีกัญชา นุหรีพวง บายศรีตอง 5 ชั้น 2 สำหรับ บายศรีปากชาม 2 สำหรับ เทียนปิดทอง ปิดเงิน อย่างละเล่มหนักเล่มละ 6 สลึง เทียนหนัก 3 บาท 2 เล่ม

4. เครื่องสังเวทไหว้ครุพระปรคนธรรพ (เทวปีพาทย์ - ผู้วิชัย) ศิวะสุกรดิบ 1 สุก 1 เนื้อสุกรดิบ 1 ไต่ะ ไก่ดิบ 2 ตัว สุก 2 ตัว เบ็ดดิบ 2 ตัว สุก 2 ตัว เครื่องกระยาบวช 3 ไต่ะ สุราโรง 1 ขวด ฝรั่ง 1 ขวด หมากพลู นุหรีไบจาก นุหรีกัญชา 1 พาน บายศรีตอง 5 ชั้น 2 สำหรับ บายศรีปากชาม 1 สำหรับ เทียนปิดทอง ปิดเงิน อย่างละ 1 เล่ม หนักเล่มละ 6 บาท เทียนหนัก 1 บาท 1 เล่ม⁴⁰

เครื่องสังเวทกระยาบวชที่จัดในครั้งนั้น แยกบูชาเป็นที่ ๆ ที่ 1 และ 2 เป็นที่บูชาฝ่ายครุ ไชน-ละคร ที่เป็นเทวดาและมนุษย์ ที่บูชาที่ 3 (ข้างซ้าย) เป็นที่บูชาฝ่ายครุไชน-ละคร ที่เป็นเทพอสูร อสูร มีพระพิราพเป็นประธานที่บูชาที่ 4 เป็นที่บูชาดุริยเทพ มีพระปรคนธรรพเป็นประธาน ตลอดช่วงระยะเวลาที่พระยานัฏกานูรักษ์ (ทองดี สุวรรณภารต) เป็นผู้ประกอบพิธี เชื่อว่าการจัดมณฑลพิธี และการจัดเครื่องสังเวทกระยาบวช จัดแยกเป็นที่ ๆ ดังกล่าว⁴¹

ต่อมาเมื่อ หลวงวิลาศวงาม (หว่า อินทรนัญ) ได้เป็นผู้ประกอบพิธีไหว้ครุและครอบ ไชน-ละคร เมื่อ พ.ศ.2488- พ.ศ.2504 ได้รวมมณฑลพิธีไว้ที่เดียวกัน การจัดวางเครื่องสังเวท กระยาบวช จึงวางรวมบนที่บูชาเดียวกัน แต่แยกเป็น เครื่องสูง 2 คู่ ตั้งอยู่ทางขวา บูชาครุไชน- ละครที่เป็นเทวดาและมนุษย์ 1 คู่ บูชาดุริยเทพ 1 คู่ เครื่องดิบ 1 คู่ ตั้งอยู่ทางซ้าย บูชาครุไชน- ละคร ที่เป็นเทพอสูร อสูร ซึ่งเป็นที่เข้าใจกันว่า บูชาพระพิราพ นั้นเอง หลักเกณฑ์ดังกล่าวได้ ปฏิบัติสืบต่อกันมาจนถึงระยะที่ นายอาคม สายาคม เป็นผู้ประกอบพิธี (พ.ศ.2505 - พ.ศ.2525) ได้มีการเปลี่ยนแปลง ลดจำนวนเครื่องสังเวทกระยาบวช เหลือเพียงเครื่องสูง 1 คู่ เครื่องดิบ 1 คู่ แต่ถ้าหากเป็นงานพิธีหรือพระราชพิธีครั้งสำคัญยังคงใช้รูปแบบปฏิบัติตามแบบโบราณ คือ เครื่องสังเวทกระยาบวช 3 คู่

⁴⁰ ธนิต อยุธยา, ศิลปะคอนราหรือคู่มืออนาฏศิลป์ไทย หน้า 325-329.

⁴¹ สัมภาษณ์ นางลมุล ยมะคุปต์ และนางเฉลย ศุชะวณิช ผู้เชี่ยวชาญการสอน นาฏศิลป์ อดีตตัวละครเอกแห่งคณะละครวังสวนกุหลาบ, เมื่อ พฤษภาคม พ.ศ.2524.

หลักเกณฑ์การวัดวางนั้น ในปัจจุบันให้จัดเป็น 2 ฝ่าย เครื่องตบนั้นตั้งไว้ทางที่บูชาฝ่าย
 อสุร (ด้านซ้าย) ส่วนของสูกเป็นของเทพและครุฝ่ายมนุษย์ (ตั้งไว้ทางด้านขวา) เครื่องกระยาบว
 ตั้งไว้กลางระหว่างของตบ-สูก นอกจากนั้นยังต้องจัดเครื่องสังเวยทุกชนิดให้หันหน้าออกจากที่
 บูชา เมื่อยังมีได้กล่าวถวาย และเมื่อกล่าวถวายแล้วให้กลับหันหน้าเข้าสู่ที่บูชาทุกสิ่ง

การจัดวางเครื่องสังเวย มี 2 แบบ

แบบที่ 1 จัดวางเครื่องสังเวยไว้ตั้งแต่เริ่มแรกการประกอบพิธี ซึ่งเป็นระเบียบปฏิบัติใน
 พิธีไหว้ครู พิธีหลวง และยังคงปฏิบัติอยู่ในปัจจุบัน

แบบที่ 2 ยกเครื่องสังเวยออกมาในตอนถวายเครื่องด้วยหน้าพาทย์เพลงซุบ ซึ่งเป็นรูป
 แบบของพระยานัฏกานูรักษ์ (ทองดี สุวรรณภารต) ที่ปรากฏอยู่ในตำราไหว้ครูฉบับส่วนตัวของ
 ท่าน ⁴²

ภาพ เครื่องกระยาบว

⁴² สัมภาษณ์ นายประพันธ์ สุคนธชาติ, 23 พฤษภาคม พ.ศ.2539.

ภาพ เครื่องสังเวย

เครื่องสังเวย (3 คู่) ประกอบด้วย ⁴³

1. หัวหมูดิบ มีหาง ขา ลิ้น ประกอบครบตัว	1	คู่
2. หัวหมูสุก มีหาง ขา ลิ้น ประกอบครบตัว	2	คู่
3. เป็ด ไก่ ดิบ มีเครื่องในพร้อม	1	คู่
4. เป็ด ไก่ สุก มีเครื่องในพร้อม	2	คู่
5. ปูทะเล ปลา กุ้ง ดิบอย่างละ	1	คู่
6. ปูทะเล ปลา กุ้ง สุก อย่างละ	2	คู่
7. เครื่องในสุกร ดิบ	1	ที

⁴³ อาคม สายาคม, อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายอาคม สายาคม ณ เมรุ วัดมกุฏกษัตริยาราม 9 ธันวาคม 2525 หน้า 60-61.

8. เครื่องในสุกร สุก	2	ท.
9. ไช้ดิบ 9 ฟอง	1	ท.
10. ไช้สุกทีละ 9 ฟอง	2	ท.
11. ปลาช่อนแป๊ะชะ (ไม่ทอดเกล็ด) พร้อมน้ำพริกเผา น้ำส้ม	2	ท.
12. ปลาช่อนดิบ	1	ท.
13. บายศรีปากชาม	3	อ.
14. มะพร้าวอ่อน	3	อ.
15. กล้วยน้ำ (กล้วยน้ำไท)	3	อ.
16. ขนมต้มแดง	3	อ.
17. ขนมต้มขาว	3	อ.
18. ขนมหูช้าง	3	อ.
19. ขนมเล็บมือนาง	3	อ.
20. ขนมข้าวแขก	3	อ.
21. ทองหยิบ	3	อ.
22. ทองหยอด	3	อ.
23. ฝอยทอง	3	อ.
24. ขนมหม้อแกง พักทองแกงบวด อย่างละ	3	อ.
25. กุ้งข้าวแขก (ข้าวหมกไก่ ไรต์ แกงมัดมัน)	3	อ.
26. ขนุน	3	อ.
27. ผลไม้ 7 ชนิด ใส่โตกหรือพาน	3	อ.
28. เผือก มัน หรือผลไม้ป่า	1	อ.
29. สุรา (28 ดีกรี)	2	ขวด
30. หมากพลู บุหรี่ กัญชา ไม่ขีดไฟ	3	ท.
31. น้ำเปล่า น้ำชา กาแฟ อย่างละ	3	ท.

หมายเหตุ เครื่องสังเวद्यเหล่านี้อาจลดจำนวนได้ ถ้าไม่สามารถหาได้ครบบางอย่าง
อาจใช้ของอื่นทดแทนได้

เครื่องใช้ในพิธี *

1. เทียนชัย (เทียนขี้ผึ้งแท้) หนัก 9 บาท	1	เล่ม
2. เทียนเงิน เทียนทอง (เทียนขี้ผึ้งแท้ปิดเงิน-ทอง)
หนัก 4 บาท หรือ 6 บาท อย่างละ	1	เล่ม
3. เทียนหนัก 1 บาท	9	เล่ม
4. รูปหอมห่อใหญ่	2	ห่อ
5. ชันข้าวตอกดอกไม้ ชันใหญ่	2	ชัน
6. บาตรน้ำมนต์ บรรจุมะกรูดผ่าซีก 3 ลูก ผักส้มป่อย 3 ผัก ใบไม้มงคล
(ใบเงิน ใบทอง ใบนาก ใบมะตูม อย่างละ 3 ใบ) **		
7. ใบไม้มงคลตัดหู (ใบเงิน ใบทอง ใบนาก ใบมะตูม หญ้าแพรก ดอกมะเขือ)
มัดเป็นช่อ เท่ากับจำนวนผู้รับครอบ		
8. สังข์ โถแบ่งกระแจะ ผ้าห้อยหน้าครู *** น้ำอบ น้ำปรุง น้ำมันจันทร์ ทองคำเปลว		

* เครื่องใช้ในพิธีตามรายการนี้เป็นระเบียบปฏิบัติของนายอาคม สหายาคม ซึ่งได้ใช้เป็นแบบแผนในปัจจุบัน

** มะกรูด มีคุณสมบัติเป็นสมุนไพรร และมีกลิ่นหอม ผักส้มป่อย มีคุณสมบัติเป็นสมุนไพรร และใช้เป็นเครื่องชำระล้าง สามารถใช้สระหัวต่างสนุ่ ใบเงิน ใบทอง ใบนาก เป็นสัญลักษณ์ของโคกทรีพย์ เงิน ทอง นาก ใบมะตูม เป็นสัญลักษณ์แทนพระอิศวร หรือ ตรีศูลเทพอาวุธ

*** ผ้าห้อยหน้าครู เป็นผ้าขนาด 1" x 1.5" มีด้ายโยงด้านบน สำหรับใช้แขวนที่ศีรษะครู แต่เดิมใช้ผ้าสีชมพู ปัจจุบันใช้ผ้าสีแดง (ดูรายละเอียด หน้า 151)

กรณีที่มีการไหว้ครู-ครอบ โขน-ละคร มีการตั้งบายศรี (บายศรีตัน) * เพื่อประกอบพิธี เวียนเทียนสมโภชครู จะต้องตั้งชั้นกำนลให้ผู้เบิกแวน พร้อมทั้งผ้าขาวสำหรับนุ่งหม้ออีกหนึ่งสำหรับ ถัดจากที่ตั้งเครื่องสังเวद्य จัดตั้ง “ตั้ง” (เตียงสำหรับใช้นั่ง) นูลาดด้วยผ้าขาวตั้งอยู่ตรงกลาง เป็นที่สำหรับผู้ประกอบพิธีใช้นั่งมุขซ้ายของที่บูชาถัดจากตั้งออกมา ตั้งชั้นสาครลายสิบสอง นักษัตร ** คว่าอยู่บนผ้าขาว และมีผ้าขาวคลุมอยู่สำหรับผู้ประกอบพิธี ซึ่งสมมุติตนเป็นพระภคต ฤๅษีใช้นั่งขณะประกอบพิธีครอบ

แต่เดิมชั้นสาครนั้นคว่ำลงบนหนังมี และใช้นั่งเสื่อคลุมบนกันชน มีผ้าขาวคลุมอีก ชั้นหนึ่ง และมีเชือกบาศ วางบนที่บูชาด้วย

ชั้นสาครลายสิบสองนักษัตร เป็นอุปกณ์ที่ใช้ในพิธีครอบละครชาตรี กล่าวไว้ในตำนาน เรื่องละครอิเหนา พระนิพนธ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ว่า

ชั้นสาครลายสิบสองนักษัตร ที่ใช้ในพิธีไหว้ครู-ครอบ โขน-ละคร จึงเป็นสัญลักษณ์ของ จักรวาล (โลก)

“ การที่ทำพิธีครูใหญ่ เอาเทริดแขวนไว้ที่กลางโรงพิธี ตรงให้เทริดนั้นตั้งชั้นสาครลาย สิบสองนักษัตร คว่าแลปูหนังเสื่อไว้บนกันชน ” ⁴⁴

* บายศรี หมายถึง ข้าวมงคล (บาย (ข) = ข้าว + ศรี = สิริ) บายศรี เป็นเครื่องเชิญ ขวัญหรือรับขวัญ ทำด้วยใบตอง รูปคล้ายกระทง เป็นชั้น ๆ มีขนาดใหญ่ เล็ก สอดขึ้นไปตาม ลำดับ เป็น 3 ชั้น 5 ชั้น 7 ชั้น หรือ 9 ชั้น มีเสาบักตรงกลางเป็นแกน มีเครื่องสังเวद्यวางอยู่ใน บายศรี และมีไขขวัญเสียบอยู่บนยอดบายศรี

** สิบสองนักษัตร หมายถึง ชื่อรอบเวลา กำหนด 12 ปี เป็น 1 รอบ โดยกำหนดให้ สัตว์เป็นเครื่องหมายในปีนั้น ๆ คือ ชวด = หนู ฉลู = วัว ขาล = เสือ เถาะ = กระต่าย มะโรง = งูใหญ่ มะเส็ง = งูเล็ก มะเมีย = ม้า มะแม = แพะ วอก = ลิง ระกา = ไก่ จอ = สุนัข ฤน = หมู

⁴⁴ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานเรื่องละครอิเหนา หน้า 33.

พิธีครอบละครนอก กล่าวถึง การใช้ขันสาครลายสิบสองนักษัตร เช่นกัน แต่มิได้คลุมด้วยหนังสือ⁴⁵ ประเพณีที่ผู้ประกอบพิธี ขณะประกอบพิธีครอบนั่งบนกันชนสาคร นั้นปฏิบัติสืบมาแต่ในพิธีไหว้ครูครอบละครหลวง พ.ศ. 2397⁴⁶ และในพระราชพิธีไหว้ครูและครอบโขนละครและปีพาทย์ครั้งใหญ่ พ.ศ.2457 ซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จเป็นประธานในพระราชพิธีและทรงครอบพระราชทาน พระยานัฏกานูรักษ์ (ทองดี สุวรรณภารต)

“ เสด็จประทับเหนือหนังสือ บนกันชนที่ผ้าขาวคลุม ส่วนหนังสือมีนั้นปูรองพระบาท ทรงครอบพระราชทานพระนัฏกาฯ ครูใหญ่”⁴⁷

เมื่อขันสาครลายสิบสองนักษัตร เป็นสัญลักษณ์ของจักรวาล หนังสือ ที่ปูบนกันชนที่คว่ำ จึงควรจะเป็นสัญลักษณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง และเมื่อวิเคราะห์ตามลักษณะของสัตว์ทั้งสอง “เสือ” เป็นสัตว์ที่มีอำนาจ มีความสง่างาม เป็นที่กลัวเกรง ถึงกับได้รับการยกย่องจากมนุษย์ว่าเป็น “เจ้าป่า” ส่วน “หมี” เป็นสัตว์ที่มีลักษณะเด่น คือ มีพลังกำลังมาก สามารถอธิบายเป็นรูปลักษณะแห่งความหมายได้ว่า

พระภรตฤๅษี (ผู้ประกอบพิธีครอบให้กับศิษย์) ในขณะนั้นเปรียบได้กับกษัตริย์แห่งเหล่าศิลปินทั่วไป ประทับอยู่บนบัลลังก์ (ขันสาคร) ซึ่งเปรียบได้กับโลก หรือจักรวาล จักรวาลนั้นตั้งอยู่บนความแข็งแรง (ใช้สัญลักษณ์ของหนังสือ หมี ผู้มีพลังกำลังมาก) หนังสือ เป็นสัญลักษณ์ของความมีอำนาจคลุมอยู่บนโลก หรือจักรวาล (ขันสาคร) อีกชั้นหนึ่งและเหนือสุดนั้น พระภรตฤๅษีประทับอยู่ ส่วนผ้าขาวนั้นเป็นเพียงส่วนประกอบให้เกิดความเรียบร้อย สวยงาม

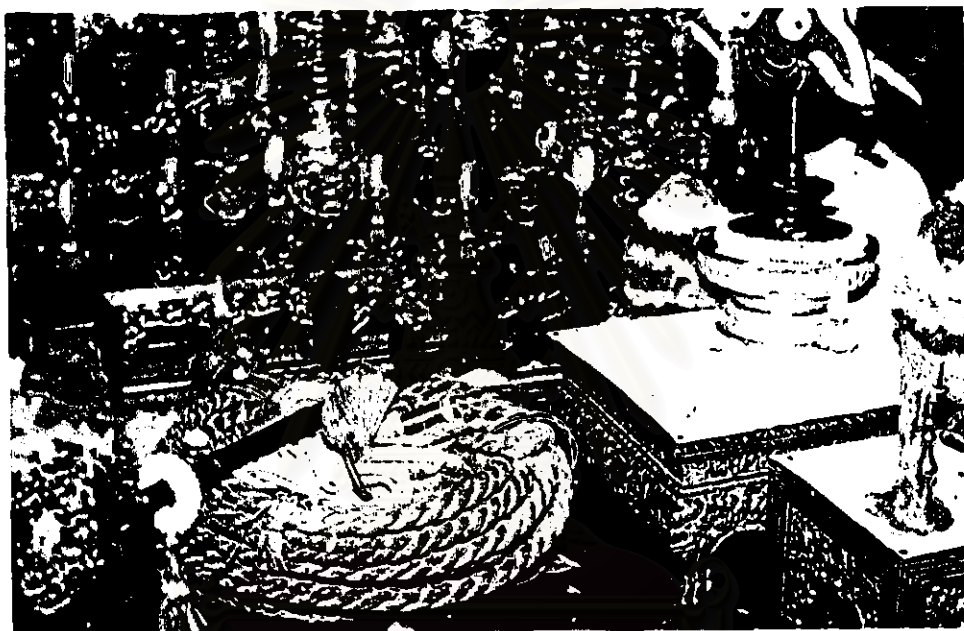
กล่าวโดยสรุป ก็คือ พระภรตฤๅษี เป็นผู้ที่มีอำนาจอยู่เหนือโลก ที่มีความแข็งแรง

⁴⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 40.

⁴⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 51.

⁴⁷ ธนิต อยุธยาโพธิ์, ศิลปะละครนอกหรือคู่มือนาฏศิลป์ไทย หน้า 332.

เชือกบาศ *เป็นอุปกรณ์ที่ใช้ในการคล้องช้าง ได้เชื่อกันไว้ในพิธีไหว้ครูโขนละคร โดยเฉพาะในพิธีหลวงครั้งสำคัญทุกครั้ง อาทิ พิธีไหว้ครูครอบละครหลวง พ.ศ.2397 “อนึ่งให้กรมช่างจัดเชือกบาศมาตั้งที่เตียงมณฑล บาศหนึ่ง”⁴⁸ พระราชพิธีไหว้ครูและครอบโขนละคร และปีพาทย์ครั้งใหญ่ พ.ศ.2457 เชือกบาศตั้งอยู่ทางซ้ายของมณฑลพิธีในรายการสิ่งของ อันดับที่ 20 “เชือกบาศ”⁴⁹ พระราชพิธีไหว้ครูและครอบ เพื่อต่อทำรำองค์พระพิราพ พ.ศ.2506 และพ.ศ.2527 มีบันทึกเป็นจดหมายเหตุ กล่าวว่าได้เชื่อกันเชือกบาศ (ปิดทอง) และเชือกบาศ (ทาสีขาว) จัดตั้งบูชาในมณฑลพิธีเช่นกัน⁵⁰

ภาพ เชือกบาศในพระราชพิธีไหว้ครูและครอบฯ พ.ศ.2527

*เชือกบาศ หมายถึง เชือกที่ทำเป็นบ่วงผูกปลายไม้ค้ำจามสำหรับคล้องเท้าช้าง เชือกบาศ ทำด้วยหนังควายทั้งตัว ตัดวนเป็นเส้นยาว แล้วตรึงปิดเป็นเกลียว

⁴⁸ ธนิต อยู่โพธิ์, ศิลปะละครหน้าหรือคู่มือนาฏศิลป์ไทย หน้า 305.

⁴⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 328.

⁵⁰ กรมศิลปากร, “จดหมายเหตุพระราชพิธีพระราชทานครอบประธาณ ประกอบพิธีไหว้ครูโขนละคร และพิธีต่อทำรำเพลงหน้าพาทย์องค์พระพิราพ” วนกาลาคุสิดาลัย สอนจิตรลดา วันพฤหัสบดีที่ 25 ตุลาคม พ.ศ.2527 นิตยสารศิลปากร ปีที่ 29, เล่ม 1 มีนาคม 2528, หน้า 53.

ความสำคัญของเชือกบาศ ที่เชิญออกตั้งบูชาในพิธีไหว้ครูและครอบโขน-ละครในพิธีหลวงนั้น สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายว่า

“ ข้อที่ปรากฏว่า ตั้งขอช้างและเชือกบาศ ในการพระราชพิธีครอบ ละครหลวงนั้น เห็นจะเนื่องมาแต่พิธีทอดเชือก ตามเชือกของพราหมณ์พฤตบาศ เพราะในวิธีนั้นกรมช่างรำพัดชาจึงนับว่าเป็นมงคลเกี่ยวแก่การพ้อนรำ ฤาจะมีเหตุอันใดเกี่ยวเนื่องกับโขนละครยิ่งไปกว่านั้น ข้าพเจ้าหาทราบไม่ ”⁵¹

การประกอบพิธีไหว้ครูและครอบโขนละครครั้งสำคัญ ปรากฏว่า ผู้ประกอบพิธี จะครอบด้วยเชือกบาศให้กับศิษย์อีกด้วย ดังบันทึกของ จมื่นมานิตยน์เรศ (เฉลิม เศวตนันท์) ที่ได้กล่าวถึงงานพระราชพิธีไหว้ครู พ.ศ.2457 ในตอนท้ายของพิธีไหว้ครู-ครอบ ว่า

“ ในที่สุด โปรดเกล้าฯ ให้พระยาราชวังเมือง (ป๋วย คุชชีวะ) เจ้ากรมช่างต้น ออกรำโขนช้างด้วยเชือกบาศและรำของง้าว อันเป็นพิธีของพราหมณ์พฤตบาศส่วนหนึ่ง และโปรดให้ตัวโขนและละครที่สำคัญได้ครอบด้วยเชือกบาศ สำหรับคล้องช้างนั้นด้วย อันจัดว่าเป็นการครอบที่สูงที่สุดแห่งการครอบโขนละคร ซึ่งว่ากันว่า คุ่มเกรงรักษาไม่ให้เกิดเสียดจัญไรแก่ผู้เป็นนักรำอย่างสูงสุด”⁵²

การครอบด้วยเชือกบาศ เกี่ยวเนื่องกับพิธีไหว้ครูโขนละคร สิ่งที่เป็นเหตุให้เกี่ยวข้องกันนั้น น่าจะมาจากการที่นับถือบูชาเทพเจ้าองค์เดียวกัน คือ พระพิฆเนศ เทพเจ้าผู้จัดอุปสรรคและประทานความสำเร็จ เป็นเทพแห่งศิลปศาสตร์ และวิชาคชกรรม อีกด้วย เหตุนี้ในพระราชพิธีไหว้ครูโขน-ละคร จึงเป็นประเพณีในการเชิญ เชือกบาศเข้าร่วมในพิธีทุกครั้ง

การพิธีไหว้ครูโขน-ละครของคณะละครวังสวนกุหลาบในพระอุปถัมภ์สมเด็จพระอนุชาธิราช เจ้าฟ้าอัษฎางค์เดชาวุธ กรมหลวงนครราชสีมา เมื่อปี พ.ศ.2457 ในงานฉลองพระตำหนัก

⁵¹ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานเรื่องละครอิเหนา หน้า 52.

⁵² จมื่นมานิตยน์เรศ (เฉลิม เศวตนันท์) “รอบเมืองไทย วันศุกร์ที่ 21 มิถุนายน พ.ศ. 2500” ใน อนุสรณ์ศุภรพี เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ จมื่นมานิตยน์เรศ ณ วัดมกุฏกษัตริยาราม 20 มกราคม 2511 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2511) หน้า 196.

และฉลองอายุ 5 รอบ คุณท้าวณารวีรคณารักษ์ (แจ่ม) ซึ่งมีการจัดแสดงโขนผู้หญิงตอน พระรามเข้าสวนพิราพ ทรงพระกรุณาให้พระยานัฏกานูรักษ์ (ทองดี สุวรรณภารต) เป็นผู้ ประกอบพิธีไหว้ครูและครอบ กล่าวว่ ในครั้งนั้น พระยานัฏกานูรักษ์ ออกรำเชือกบาศ แล้วครอบ ด้วยเชือกบาศ ให้กับตัวละครสำคัญทุกคน⁵³ และไม่ปรากฏว่าได้มีการครอบด้วยเชือกบาศ อีกใน ระยะเวลาจนสิ้นสุดคณะละครสวนกุหลาบ

สรุปแล้วการครอบด้วยเชือกบาศน่าจะมีความเกี่ยวข้องกับการไหว้ครู โขน ละคร เพราะบูชาครูองค์เดียวกัน คือ พระพิฆเนศ การครอบด้วยเชือกบาศ มีความเชื่อว่ เป็นมงคล คู่กันรักษาไม่ให้เกิดเสนียดจัญไร นอกจากนี้ยังเชื่อว่ เป็นการผูกมัดให้อยู่ร่วมกันด้วยความ สามัคคี⁵⁴ การครอบด้วยเชือกบาศ มีเฉพาะในพิธีสำคัญเท่านั้น และไม่ปรากฏว่าหลังจาก พระราชพิธีไหว้ครูและครอบโขนละครและปีพาทย์ครั้งใหญ่ พ.ศ.2457 แล้ว ได้ประกอบพิธีเช่นนี้ อีก แม้ในปัจจุบัน แต่การอัญเชิญเชือกบาศออกบูชาในพระราชพิธีไหว้ครูและครอบโขน-ละคร ยัง เป็นระเบียบปฏิบัติอยู่

อุปกรณ์สำคัญในการประกอบพิธีครอบ โขน-ละคร แต่โบราณอีกสิ่งหนึ่ง คือ หนังสี่ค่าง ซึ่งใส่ไว้ในศีรษะพระภรตฤๅษี ใช้ครอบให้กับศิษย์

ค่าง เป็นลิงชนิดหนึ่ง ตัว แขน ขา และหาง ยาวกว่าลิงทั่วไป แต่นิ้วหัวแม่มือสั้นกว่า ส่วนมากขนสีเทาหรือดำ หนังสี่ค่างที่นำมาใส่ในศีรษะพระภรตฤๅษี เท่าที่ปรากฏมักจะมีสีเทา การที่นำมาใส่ไว้มีความเชื่อแตกต่างกันไปหลายประการ

1. เชื่อว่ ค่าง เป็นสัตว์ที่แคล่วคล่องว่องไว บริโภค ใบพืชที่เป็นสมุนไพร ด้วยเหตุนี้จึงมี ความแข็งแรง ปราดเปรียว มนุษย์จึงเชื่อว่ค่างมีคุณสมบัติพิเศษในตัวของมันเอง เมื่อนำอวัยวะ (หนัง) มาใช้ประโยชน์จึงมีคุณภาพเช่นกัน⁵⁵

⁵³ สัมภาษณ์ นางเฉลย ศุขะวณิช ผู้เชี่ยวชาญการสอนนาฏศิลป์ วิทยาลัยนาฏศิลป์ กรมศิลปากร อดีตตัวละครเอกและผู้แสดงสำคัญในครั้งนั้น เมื่อ 30 กันยายน พ.ศ.2540

⁵⁴ สัมภาษณ์ นายอุดม อังสุธร ผู้ประกอบพิธีที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าพระราชทาน ครอบ, เมื่อ 30 กันยายน พ.ศ.2540.

⁵⁵ สัมภาษณ์ ม.ร.ว.จรรยาสวัสดิ์ ศุขสวัสดิ์ ผู้ประกอบพิธีไหว้ครู เมื่อเดือนกรกฎาคม พ.ศ.2526.

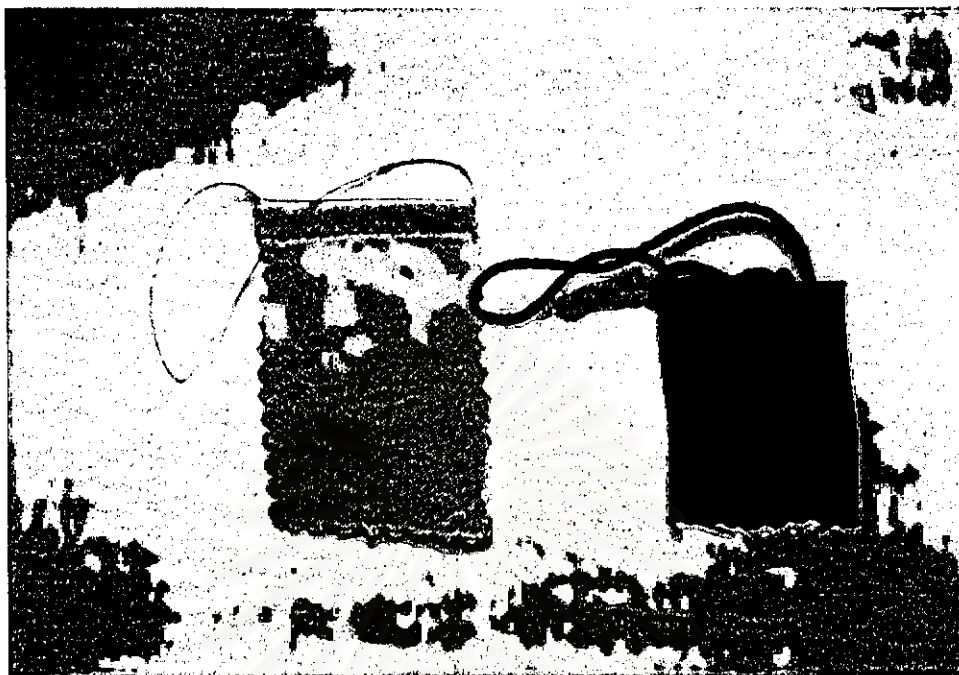
2. หนึ่งค่าง ใช้เป็นอุปกรณ์ในการแสดง “วิกผมของตัวตลก ” ใช้ในบทบาทของคนแก่ (เพราะขนมีสีเทา คล้ายผมหงอกของคนแก่) ผู้แสดงเป็นตัวตลกนั้นเป็นผู้ที่มีเวทมนต์ มีอาคมขลัง วิกผมที่ใช้แสดงแต่ละครั้ง ได้ลงอาคมเสกเป่า ฉะนั้นจึงนับถือว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เมื่อ ครู อาจารย์ ที่เป็นเจ้าของสิ้นชีวิต ศิษย์ที่ได้รับมรดก จึงนำไปบรรจุไว้ในศิระพระครู (พระภรรตฤษี) บูชาควบคุมกันไป ต่อมาเมื่อนำศิระพระภรรตฤษีมาใช้ในพิธีครอบ หนึ่งค่างจึงเป็นของที่ใช้คู่กันมา จนเป็นประเพณีของผู้ประกอบพิธีบางท่าน⁵⁶

เรื่องความสำคัญของหนึ่งค่าง ในเหตุผลข้อที่ 2 น่าจะมีเหตุผลเป็นที่น่าเชื่อถือมากกว่า แต่ในปัจจุบันความสำคัญของหนึ่งค่างมีไม่มากนัก และไม่ปรากฏการนำมาใช้ในปัจจุบัน

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁵⁶ สัมภาษณ์ นายชิต แก้วดวงใหญ่ ศิลปินผู้สร้างหัวโขน ฝีมือเยี่ยม ได้ให้ความเห็นเมื่อ พ.ศ.2516.

ภาพ ผ้าห้อยหน้าครุสีชมพูและสีแดง

ผ้าห้อยหน้าครุ

เป็นอุปกรณ์อย่างหนึ่งที่ใช้บูชาครูในพิธีไหว้ครู เป็นผ้าขนาดเล็ก ขนาด 1" x 1.5" หรือมีขนาดใหญ่กว่านี้ได้เล็กน้อย ชายด้านล่างเย็บริมติดพู่มีเชือกคล้อง ใช้สำหรับบูชาครู (ห้อยที่ศีรษะชน เครื่องดนตรี และอุปกรณ์การแสดงต่าง ๆ รวมทั้งเทวรูป) แต่เดิมผ้าห้อยหน้าครุ เป็นผ้าสีชมพู ดังปรากฏในพระตำราครอบโขน ละคร ฉบับหลวง ครั้งรัชกาลที่ 4 พ.ศ.2397 ว่า "ผ้าสีชมพู ห้อยหน้าโขนทุก ๆ หน้า"⁵⁷ แม้ในพระราชพิธีไหว้ครูและครอบโขนละครและปีพาทย์ครั้งใหญ่ พ.ศ.2457 ก็กล่าวว่าใช้ผ้าสีชมพู "ผ้าสีชมพู สำหรับใช้ผูกและห้อย"⁵⁸ แต่ในปัจจุบันใช้ผ้าห้อยหน้าครุสีแดง การเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นในระยะหลัง ๆ ไม่นานไปกว่าปี พ.ศ.2500⁵⁹

⁵⁷ ธนิต อยู่โพธิ์, ศิลปะละคอนรำหรือคู่มือนาฏศิลป์ไทย, หน้า 310.

⁵⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 325.

⁵⁹ สัมภาษณ์ นายอุดม อังศุธร ผู้ประกอบพิธี ที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ครอบพระราชทาน เมื่อ พ.ศ.2527 และนางรัตติยะ จิกสิตพงศ์ ผู้เชี่ยวชาญการสอนนาฏศิลป์ วิทยาลัยนาฏศิลป์ กรมศิลปากร เมื่อ 6 ตุลาคม พ.ศ.2540.

การบูชาด้วยผ้าสีชมพู (ผูกทำขวัญสิ่งเคารพ) ยังเป็นประเพณีที่ปฏิบัติสืบต่อมา ในพระราชพิธีที่เกี่ยวกับการบูชาและทำขวัญ สิ่งเคารพต่าง ๆ อาทิ โหรหลวงผูกบูชาพระมหาเศวตฉัตร ในพระราชพิธีฉัตรมงคล เจ้าพนักงานที่ปฏิบัติหน้าที่ราชการฝ่ายใน ตามสถานที่ต่าง ๆ เช่น พระคลังใน (เก็บสิ่งของที่เป็นพระราชทรัพย์ ในพระมหากษัตริย์) พระราชพิธีและพิธีต่าง ๆ โหรหลวง พราหมณ์ และเจ้าพนักงาน จะเป็นผู้เจิมและ ผูกผ้าสีชมพู ทำขวัญบูชาเป็นประจำทุกปี

“ เสร็จการเวียนเทียนแล้ว โหรหลวงผูกผ้าสีชมพู และพระราชครูพราหมณ์พิธีเจิมคันทนพระนพปฎลมหาเศวตฉัตร พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระสุหร่ายประพรมพระมหาเศวตฉัตร และเครื่องสิริราชกกุธภัณฑ์ แล้วเสด็จพระราชดำเนินกลับ ต่อจากนั้นโหรและพราหมณ์จะไปผูกผ้าสีชมพู และเจิมพระมหาเศวตฉัตร พระบวรเศวตฉัตร พระที่นั่งไพศาลทักษิณ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท และพระที่นั่งอนันตสมาคม ตามลำดับ ”⁶⁰

ความหมายของการใช้ผ้าสีชมพู สืบเนื่องมาจากความเชื่อของพราหมณ์ ผู้ประกอบพระราชพิธี ที่เชื่อว่าสีชมพู มีความสำคัญ 2 ประการ⁶¹ คือ

1. สีชมพู เป็นสีของเทวดา หรือเป็นสัญลักษณ์ของเทวดา
2. ชมพู เป็น ค่าย่อมาจาก ชมพูนุท ซึ่งหมายถึง ทองนพคุณ หรือทองเนื้อเก้า ซึ่งเป็นทองที่มีคุณลักษณะเป็นเลิศ

การที่พราหมณ์มีความเชื่อเช่นนี้ ในปัจจุบันไม่สามารถอธิบายถึงความหมายได้ชัดเจน เพียงแต่เชื่อสืบกันมา แต่เมื่อพิจารณาถึงองค์ประกอบต่าง ๆ จะเห็นได้ว่าน่าจะมาจากการถือนิมิตหมายการเริ่มต้นของวัน ในขณะที่พระอาทิตย์แรกขึ้น หรือที่เรียกกันใน บทวรรณกรรมว่า

⁶⁰ ม.ร.ว.แสงสุรย์ ลดาวัลย์, “ฉัตรมงคล,” ใน หนังสือพระราชศรัทธา คณะกรรมการจัดงาน ฉัตรมงคลรำลึก 2517 สโมสรไลออนส์ในประเทศไทย สโมสรการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย พิมพ์ถวาย (กรุงเทพฯ : ศิริมิตรการพิมพ์, 2517) หน้า 4.

⁶¹ สัมภาษณ์ นายเศวต ธนประเดิษฐ์ ที่ปรึกษาสำนักพระราชวัง เมื่อ 7 ตุลาคม พ.ศ.2540.

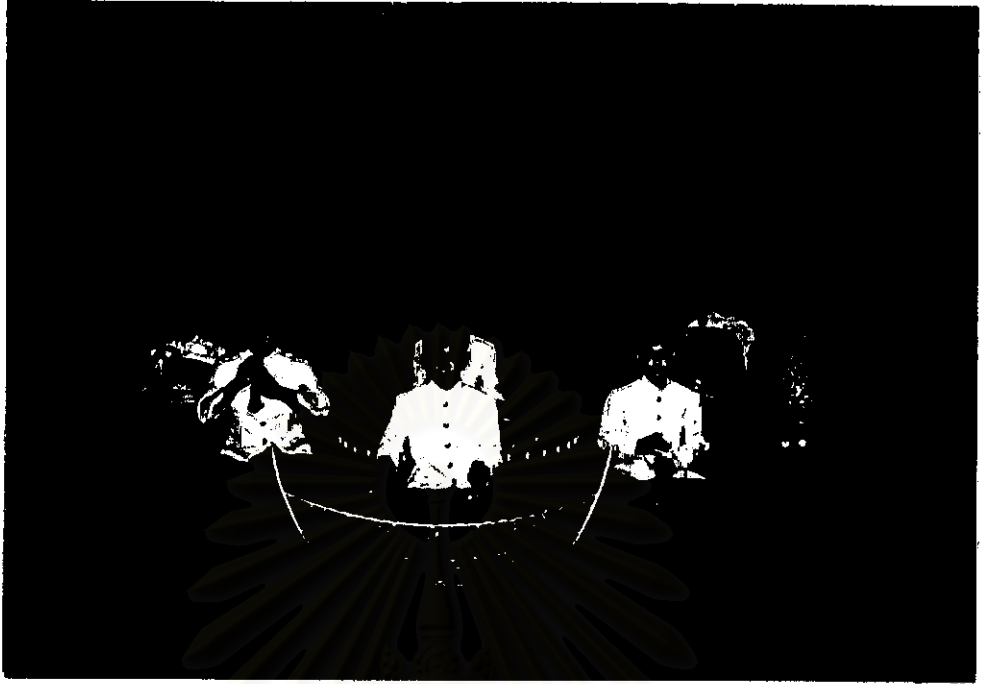
“พระอาทิตย์แรกอุทัย” สีของแสงพระอาทิตย์ที่สาดส่องท้องฟ้า จะเป็นสีแดงเรื่อ หรือสีชมพู ด้วยเหตุนี้จึงใช้สีชมพูเป็นสัญลักษณ์ของเทวดา เพื่อให้เกิดสวัสดิมงคลในวันนั้น ๆ ส่วนที่เชื่อว่า ชมพูเป็นคำย่อมาจากชมพูณฑล ซึ่งหมายถึง ท้องนพคุณ หรือทองคำบริสุทธิ์ ซึ่งมีลักษณะเป็นแร่ธาตุที่มีความมันแวววาว สีของความแวววาว จะมีกระแสสีออกมาในเขตแดงอ่อน ๆ หรือสีชมพู ผิดกับทองคำบวบ ซึ่งเป็นทองคำคุณภาพที่ดีกว่าทองคำบวบ ทองคำบวบ จะมีกระแสสีออกมาในเขตเขียวอ่อน ๆ อาจจะเป็นด้วยเหตุนี้โบราณจารย์จึงถือเอากระแสสีของทองชมพู เป็นสีผ้าที่ใช้บูชาเทวดา สืบมาจนถึงปัจจุบัน ดังปรากฏในพระราชพิธีไหว้ครุโขนละครและปีพาทย์พระราชพิธีสังเวียงวงสรวงนุชาพระมหาเศวตฉัตร และราชูปโภค ในพระราชพิธีฉัตรมงคล ซึ่งให้โหรหลวง ในพระราชสำนักผูกผ้าหรือห้อยผ้าสีชมพู

การบูชาด้วยผ้านี้ สันนิษฐานว่าสืบเนื่องมาจากการปฏิบัติบูชาด้วยการอาบน้ำประแป้ง และแต่งตัว ให้กับสิ่งที่เคารพบูชา ทั้งที่เป็นสิ่งของหรือบุคคล เช่น การอาบน้ำ แต่งตัวด้วยเสื้อผ้าชุดใหม่ให้กับบุพการีที่เคารพ ในเทศกาลสำคัญ เช่น ตรุษสงกรานต์ เป็นต้น

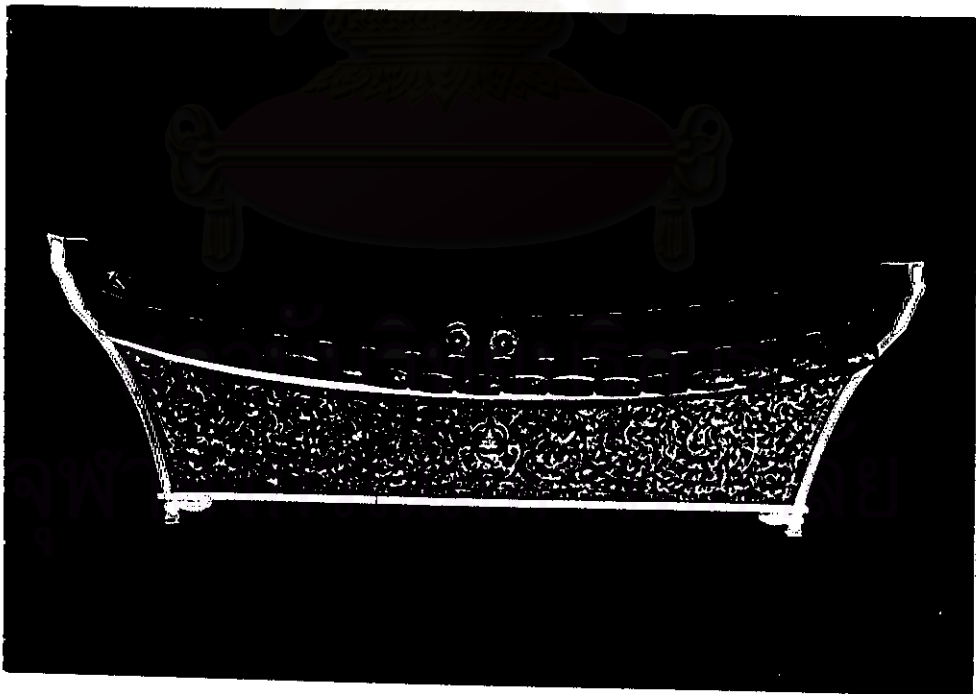
ในการประกอบพิธีไหว้ครุและครอบยังคงมีลักษณะวิธีการปฏิบัติบูชาดังกล่าว ในขั้นตอนของการ สรงน้ำเทวรูป ประพรมน้ำมนต์ เปรียบได้กับขั้นตอนของการอาบน้ำ การจุดเจิมด้วยแป้งกระแจะจันทร์ เปรียบได้กับขั้นตอนของการประแป้ง ส่วนการเปลี่ยนผ้าห้อยหน้าครุผืนใหม่ เปรียบได้กับการนุ่งห่ม หรือการแต่งตัวนั่นเอง

การปฏิบัติบูชาดังกล่าว แผงไว้ด้วยความหมาย ที่มีพื้นฐานมาจากวัฒนธรรมประเพณีของชาวไทย มีจุดมุ่งหมายในการแสดงความกตัญญู ด้วยการบวงสรวงนุชา โดยได้นำขั้นตอนการปฏิบัติต่อบุคคล มาใช้กับการบูชาเทพเจ้า ตามขั้นตอนปฏิบัติ “อาบน้ำ ประแป้ง แต่งตัว”

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพ วงปี่พาทย์ เครื่องห้า

ภาพ ระนาดทุ้ม

ภาพ วงปี่พาทย์เครื่องคู่

วงปี่พาทย์ประกอบพิธีไหว้ครูใน-ละคร

วงปี่พาทย์ประกอบพิธีไหว้ครูใน-ละคร ตั้งอยู่ทางซ้ายมือหรือขวามือก็ได้ เพื่อบรรเลงหน้าพาทย์สำคัญตามที่ผู้ประกอบพิธี เป็นผู้เรียกให้บรรเลง ด้วยเหตุที่เพลงหน้าพาทย์ในพิธีไหว้ครู เป็นเพลงที่มีความสำคัญ ผู้บรรเลงจึงเป็นนักดนตรีชั้นครูซึ่งมีจำนวนน้อย ดังนั้นขนาดของวงดนตรี ส่วนใหญ่จะเป็นวงที่เรียกว่าเครื่องห้า * หรือเครื่องคู่ ** ไม่จัดวงขนาดใหญ่เกินไปกว่านั้นแต่โดยปกติ ในการประกอบพิธีไหว้ครู (พิธีหลวง) ใช้วงปี่พาทย์เครื่องคู่ เช่น ในพระราชพิธี

* วงปี่พาทย์เครื่องห้า ประกอบด้วย ระนาดเอก มังวงใหญ่ ปี่ กลองตะโพน กลองทัด ฉิ่ง ปัจจุบันเพิ่มระนาดทุ้มเข้าไปอีกด้วย ซึ่งยังไม่มีชื่อเรียกขนาดวงโดยเฉพาะ นิยมใช้ประกอบการแสดงและประกอบพิธีไหว้ครูทั่วไป

**วงปี่พาทย์เครื่องคู่ ประกอบด้วย ระนาดเอก ระนาดทุ้ม มังวงใหญ่ มังวงเล็ก ปี่ กลองตะโพน กลองทัด ฉิ่ง

พระราชทานครอบประธานประกอบพิธีไหว้ครูไชน-ละคร และพิธีต่อทำรำเพลงหน้าพาทย์องค์พระพิราพ เมื่อวันที่ 25 ตุลาคม พ.ศ.2527 กล่าวว่า “ตั้งวงปีพาทย์ไม้แข็งเครื่องคู่ของกรมศิลปากร⁶² ที่กลองตะโพน จะลาดผ้าขาวรองไว้ และมีผ้าขาวยาว 3 เมตร พับทบสำหรับรดดอกตะโพน (พันรอบกลองตะโพน) ซึ่งเชื่อกันว่า กลองตะโพน เป็นที่สถิตแห่งพระปรคนธรรพ ดุริยเทพองค์สำคัญ หน้ากลองตะโพนออกมา วางชั้นก้านลมนุชาครุ ครบตามจำนวนผู้บรรเลง ในชั้นก้านล ประกอบด้วย เงินมุชาครุ 36 บาท (อาจเพิ่มได้แต่ให้เป็นจำนวนทวีคูณของเลข 6) ดอกไม้ รูปเทียน และผ้าขาว (ผ้าเช็ดหน้า)

เงินก้านลมนุชาครุ

เป็นเงินที่มอบให้ครูในพิธีไหว้ครู-ครอบ เงินส่วนนี้มีจำนวนทวีคูณด้วยเลข 6 เช่น 6 บาท 12 บาท 24 บาท 36 บาท 108 บาท ฯ เรื่องการกำหนดให้เป็นทวีคูณด้วยเลข 6 นี้ ไม่ปรากฏว่าครู อาจารย์ท่านใดได้อธิบายไว้ชัดเจน แต่เมื่อพิจารณาองค์ประกอบต่าง ๆ ในการประกอบพิธีไหว้ครู เห็นได้ว่า ข้อกำหนดในเรื่องโหราศาสตร์มีอิทธิพลในการประกอบพิธีไหว้ครูค่อนข้างมาก อาทิ การกำหนดวันพฤหัสบดี เดือนคู่ ข้างขึ้น เป็นวันประกอบพิธีไหว้ครู เป็นต้น ด้วยเหตุนี้จำนวนของเงินก้านลมนุชาครุ จึงน่าจะเกี่ยวข้องกับโหราศาสตร์เช่นกัน นายประยูร จุลษาภูจะ นักประพันธ์บทความทางศิลปะ และนักโหราศาสตร์ ได้กล่าวไว้ว่า “เลข 6 เป็นสัญลักษณ์ของดาวศุกร์ ซึ่งเป็นดาวแห่งความรัก กิเลสโลกีย์ ศิลปะ ความฟุ้งเฟ้อ การหลงผิด”⁶³ เมื่อเลข 6 เป็นสัญลักษณ์ของดาวศิลปะ จำนวนทวีคูณของเลข 6 ในเรื่องเงินก้านลมนุชาครุจึงน่าจะได้รับอิทธิพลจากโหราศาสตร์ดังกล่าว

⁶² กรมศิลปากร, “จดหมายเหตุพระราชพิธีพระราชทานครอบประธานประกอบพิธีไหว้ครูไชน-ละคร และพิธีต่อทำรำ เพลงหน้าพาทย์องค์พระพิราพ ณ ศาลาศิลดาชัย สวนจิตรลดา วันพฤหัสบดีที่ 25 ตุลาคม พ.ศ.2527,” ใน *นิตยสารศิลปากร* ปีที่ 29 เล่ม 1 มีนาคม 2528) หน้า 57.

⁶³ พลูลวง และส.ตุลยานนท์, “ไชน”, ใน *สารจากนครพิงค์ ถึงบางกอก เล่ม 1* (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เพื่ออักษร, 2515), หน้า 133.

ชั้นกานลุมชาครุ

หมายถึงชั้นและสิ่งของบางอย่างที่ใช้เป็นเครื่องบูชาครุ ประกอบด้วย

- ดอกไม้มงคล (ดอกเข็ม ดอกมะเขือ หญ้าแพรก) หรือดอกไม้หอมใส่กระทงที่มีกรวยครอบ เพื่อป้องกันมิให้เหยี่ยวเฉา
- รูป 1 แหนบ เทียน 1 เล่ม ผ้าขาวสำหรับพอกที่จะนำไปตัดเย็บ เป็นเครื่องนุ่งห่มได้ ในปัจจุบัน ย่อลงเหลือเพียงผ้าเช็ดหน้า สีขาว 1 ผืน
- เงินกานล จำนวนทวีคูณด้วยเลข 6 เช่น 6 บาท 12 บาท 24 บาท หรือ 36 บาท
- ชั้น 1 ใบ (ชั้นเป็นภาชนะที่สามารถใช้ประโยชน์ทั่วไปในชีวิตประจำวันของชาวไทยมาแต่โบราณ จึงได้ระบุให้เป็นสิ่งหนึ่งในภาชนะที่ใช้บูชาครุ)

จากการศึกษาค้นคว้าและเปรียบเทียบระหว่างนาฏศิลป์ไทยและนาฏศิลป์อินเดีย สามารถเห็นเค้าเงื่อนบางประการโดยเฉพาะ ในเรื่องประเพณีการคารวะครุ ที่เรียกว่า “ครุทักษิณา”⁶⁴ ซึ่งอาจมีอิทธิพลต่อเรื่องของกานลในการไหว้ครุนาฏศิลป์ดนตรีของไทย

ครุทักษิณา จัดเป็นประเพณีเนื่องในวาระออกแสดงครั้งแรกของศิษย์ผู้ที่เข้ารับการฝึกนาฏศิลป์ ซึ่งได้รับการพิจารณาจากครุที่สอนโดยตรงแล้วว่า เป็นผู้ที่สามารถออกแสดงให้ประชาชนชมได้ และสามารถยึดเป็นอาชีพนาฏศิลป์กันได้ตลอดไป

ในพิธีดังกล่าวเท่ากับเป็นการประชาสัมพันธ์ให้ประชาชน และบุคคลในวงการนาฏศิลป์ได้ทราบว่าจะมีศิลปินคนใหม่ออกสู่เวทีอีกคนหนึ่ง พิธีนี้เป็นพิธีที่จัดขึ้นเฉพาะตัวของแต่ละคน แต่ละประเภทของนาฏศิลป์

เมื่อจบการแสดงครั้งนี้แล้ว เปรียบได้ว่า ศิลปินผู้นั้นมีความรู้ ความสามารถอยู่ในขั้นสูงสุด สามารถไปประกอบอาชีพเป็นศิลปินหรือเป็นครุได้ โดยมีประชาชนผู้ชมเป็นสักขีพยานด้วย

⁶⁴ สัมภาษณ์ นายจาตุรงค์ มนตรีศาสตร์ อาจารย์ 2 ระดับ 6 วิทยาลัยนาฏศิลปกรมศิลปากร ได้เคยศึกษาภคกพิ จากสถาบันนาฏศิลป์ภคกพิ รัฐเกร์ฟ้า ประเทศอินเดีย สัมภาษณ์เมื่อ 16 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2538.

กำหนดขั้นตอน

การประกอบพิธีครูทักษิณา จะกำหนดวันใดวันหนึ่งก็ได้ แต่ที่เป็นประเพณีนิยมนั้น ใช้วันสำคัญเนื่องในโอกาสต่าง ๆ อาทิ วันประกาศอิสรภาพของประเทศไทย วันสุรัสวดีบูชา (วันประเดิมเริ่มเรียนหนังสือ) วันวิชัยทศมิ (วันที่พระรามชนะศึก) วันวิสุ (วันสงกรานต์) วันอนันัม (วันต้อนรับท้าวมหาพลี) วันที่ปาวลี (วันบูชาไฟจุดประทีป) และวันนักขัตฤกษ์สำคัญของแต่ละรัฐ

พิธีการ

- เช้า ชำระร่างกายให้สะอาดแล้วไปบูชาเทพเจ้าประจำท้องถิ่น ณ เทวสถาน
 - เที่ยง เลี้ยงอาหารกลางวันแก่คนยากจน
 - บ่าย เตรียมการแสดงโดยการตบแต่งเวที สำหรับผู้ที่จะประกาศตัวในพิธีนี้ ก็จัดเตรียมเครื่องแต่งตัว ชักซ้อมการแสดงกับนักร้อง นักดนตรี และแต่งตัวเพื่อรอเวลาแสดง
 - ได้กำหนดเวลาประมาณ 19.00 น. ประธานจะเริ่มเปิดพิธีการแสดง
- ประธานฯ กล่าวถึงความสำคัญในวันนั้น ๆ และประกาศว่าจะมีศิษย์ของใครชื่ออะไร จะประกอบพิธี ซึ่งเรียกว่า “อารังเกตัม” และกล่าวถึงประวัติและผลการเรียนของผู้แสดงที่จะประกอบพิธีนี้ หลังจากนั้นดนตรีระโคมและขับร้อง

เมื่อได้กำหนดเวลานักแสดงที่แต่งตัวพร้อมที่จะแสดงเรียบร้อยแล้ว ก็จะนำครูทักษิณา ซึ่งประกอบด้วย ผ้าถุงสีขาว 1 สำหรับ หมากพลู บุหรี่ และเงินจำนวนหนึ่ง (จำนวนเงินกำหนดตามฐานะของศิษย์ ตัวอย่าง เห็นได้จากกรณี นายจาทรงค์ มนตรีศาสตร์ ท่านมอบเงินให้ 100 รูปี) นำไปมอบให้ครูผู้สอนตนมาโดยเฉพาะ นอกจากนี้ก็จะมีครูทักษิณาชุดรอง ๆ มอบให้กับนักดนตรี สำคัญและนักร้อง ที่มาบรรเลงประกอบให้ ศิษย์จะคารวะครูด้วยการกราบแบบอัฐภาคประดิษฐ์ ครูจะอวยชัยให้พร จากนั้นก็เริ่มการแสดง เมื่อจบการแสดงเป็นการวิพากษ์วิจารณ์จากเหล่าผู้ทรงคุณวุฒิ เป็นเสร็จสิ้นพิธี

การแสดงของศิษย์ที่ประกาศตัวครั้งนี้ มีความสำคัญยิ่งทั้งตัวของศิษย์เองและของครูผู้สอน มีการเตรียมพร้อมฝึกซ้อมมาอย่างดีจนติดที่กล่าวได้ว่า “ผิดไม่ได้” เพราะเป็นศักดิ์ศรีหน้าตาทั้งครูและศิษย์ การแสดงเปิดตัวเทียบได้กับการรับปริญญาบัตรทางสาขาวิชา เมื่อผ่านขั้นตอนนี้ ก็เท่ากับว่าได้เป็นศิลปินโดยสมบูรณ์

ในการมอบครุฑกษัตริย์ แต่ครุฑที่ส่งสอนตนมา เป็นการคารวะที่สูงยิ่งที่ศิษย์พึงจะปฏิบัติต่อครุฑได้ เป็นสิ่งที่ผูกพันระหว่างครุฑและศิษย์ที่แสดงออกต่อหน้าสาธารณชน ยิ่งเมื่อศิษย์นั้นประสบผลสำเร็จในการแสดง ความภูมิใจของครุฑก็จะเพิ่มพูนมากมายกว่า “ครุฑกษัตริย์” ยิ่งนัก ด้วยเหตุนี้ การแสดงเปิดตัวครั้งแรกนี้จึงจะต้องมีความพิถีพิถันสูงสุดเท่าที่จะกระทำได้

การมอบครุฑกษัตริย์นี้ เฉพาะครุฑใหญ่ที่ส่งสอนมาโดยตรงจะปรากฏตัว และรับมอบครุฑกษัตริย์จากศิษย์บนเวที ครูท่านอื่น ๆ ศิษย์จะนำไปมอบให้เป็นการภายใน

สรุปแบบแผนสิ่งของและเงิน เครื่องครุฑกษัตริย์นี้ อาจเป็นแบบแผนที่นาฏยศิลป์ของไทยได้รับอิทธิพล นำมาเป็นอุปกรณ์สำคัญ ในเรื่องเครื่องกำนลในพิธีไหว้ครู-ครอบ

- เครื่องประกอบครุฑกษัตริย์ ประกอบด้วย ผ้าถุงสีขาว 1 สำหรับ หมาก พลุ บุหรี่ และเงินจำนวนหนึ่ง

- เครื่องกำนลในการไหว้ครู-ครอบ นาฏยศิลป์ไทย ประกอบด้วย ผ้าเช็ดหน้าสีขาว 1 ผืน (เดิมใช้ผ้าถุงหมสีขาว 1 สำหรับ) ดอกไม้ ธูป เทียน ชันล้างหน้า 1 ใบ เงินกำนลจำนวนหนึ่ง (จำนวนทวีคูณของเลข 6 เช่น 6 บาท 12 บาท 24 บาท 36 บาท 48 บาท 108 บาท เป็นต้น)

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

4.3.2 ผู้ประกอบพิธี

ผู้ประกอบพิธีไหว้ครูโยน-ละคร เป็นบุคคลที่มีบทบาทสำคัญยิ่งในขณะประกอบพิธี เป็นศูนย์รวมแห่งความศรัทธา กล่าวได้ว่าพิธีไหว้ครูโยน-ละคร จะสามารถสร้างศรัทธาให้เกิดขึ้นกับผู้เข้าร่วมในพิธีได้เพียงใดขึ้นอยู่กับบทบาท หน้าที่ของผู้ประกอบพิธีเพียงคนเดียว

ขนบบัญญัติในการคัดเลือกผู้ประกอบพิธี

ผู้ประกอบพิธีไหว้ครูและครอบโยนละครได้ มีอยู่ 2 ประเภท

ประเภทที่หนึ่ง คือ ผู้ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงครอบพระราชทานด้วยพระเพณีไทย ถือเป็นหลักสืบมาแต่โบราณกาลว่า พระมหากษัตริย์ทรงเป็นเอกอัครูปถัมภ์ของศิลปะนานาชาติ ทรงอยู่ในที่สูงสุดของศิลปวิทยาการ เมื่อไม่มีตัวครูในสาขานั้น ๆ แล้ว พระมหากษัตริย์จะทรงมอบหรือครอบพระราชทานผู้ใดให้ปฏิบัติหน้าที่ก็ได้ และผู้ที่ได้รับพระราชทานครอบแล้วจะสามารถประกอบพิธีครอบผู้อื่นต่อไปได้

ประเภทที่สอง คือ ผู้ที่ได้รับการประสิทธิ์ประสาทจากผู้ประกอบพิธีครอบมาแต่เดิม (ได้รับมอบกรรมสิทธิ์จากครูท่านเดิม)

บุคคลผู้ที่จะเป็นผู้ประกอบพิธีไหว้ครูและครอบโยนละครได้นั้น จะต้องมีความสมบูรณ์ครบถ้วนตามขนบบัญญัติ ดังนี้

“ เป็นศิลปินชายและเป็นผู้แสดงเป็นตัวพระ อายุไม่ต่ำกว่า 30 ปี เคยบวชเรียนมาแล้ว มีความรู้สูงทางนาฏศิลป์ มีความสามารถสูงในการแสดง มีความประพฤติดีอยู่ในศีลธรรม เป็นที่เคารพนับถือของศิษย์ทั้งปวง ”⁶⁵

⁶⁵ กรมศิลปากร, “จดหมายเหตุพระราชพิธีพระราชทานครอบประธานประกอบพิธีไหว้ครูโยน-ละคร และพิธีต่อทำรำเพลงหน้าพาทย์องค์พระพิราพ ณ ศาลาดุสิดาลัย สวนจิตรลดา วันพฤหัสบดีที่ 25 ตุลาคม พ.ศ.2527” ใน นิตยสารศิลปากร ปีที่ 29 เล่ม 1 มีนาคม 2528, หน้า 40.

คำอธิบายของ นายอาคม สหายาคม ได้ให้รายละเอียดในเรื่องคุณสมบัติของตัวพระที่จะมาเป็นผู้ประกอบพิธี โดยเฉพาะเหตุผลที่ว่า ตัวพระสามารถร่ายรำหน้าพาทย์สำคัญในพิธีไหว้ครู ตัวพระสามารถพลิกผันรับบทบาทในการแสดงได้ครบทุกตัว (พระ นาง ยักษ์ ลิง) รวมทั้งบทบาทของตัวตลก ด้วยเหตุนี้จึงกล่าวได้ว่า การที่คัดเลือกให้ครูฝ่ายพระเป็นผู้ประกอบพิธี เพราะเหตุว่ามีความสามารถสูงสุดในการแสดง ส่วนคุณสมบัติด้านอื่นเป็นไปตามกฎเกณฑ์เดียวกันตามที่กล่าวมาแล้วข้างต้น

นายธนิต อยู่โพธิ์ อดีตอธิบดีกรมศิลปากร เป็นผู้ที่ค้นคว้าและรวบรวมชำระเรื่องตำราไหว้ครูและพิธีครอบ เมื่อครั้งดำรงตำแหน่ง หัวหน้ากองการสังคีต กรมศิลปากร เมื่อ พ.ศ.2494 กล่าวไว้ว่า

“ ผู้ทำพิธีไหว้ครูนั้น ครูผู้ใหญ่หญิงหรือชายก็สามารถนำทำพิธีไหว้ครูได้ แต่ผู้ทำพิธีครอบนั้น ถือกันเคร่งครัดและพิถีพิถันกันมาก นอกจากเป็นศิลปินที่ได้รับการประสิทธิ์ประสาทมาจากครูผู้ที่ครอบเดิมแล้ว จะต้องเป็นผู้ชายและเป็นผู้แสดงเป็นตัวพระ ส่วนศิลปินผู้หญิงหรือผู้แสดงเป็นตัวลิง แม้จะมีฝีมือดีเพียงใดจะทำได้ก็แต่เป็นผู้นำทำพิธีไหว้ครู หาทำครอบได้ไม่ โดยอ้างไว้เป็นข้อยึดถือกันมาว่า สตรีเป็นหินเพศ * และผู้แสดงเป็นตัวลิง ก็ทำบทเป็นสัตว์เดรัจฉาน จะมาทำครอบให้แก่คนได้อย่างไร ถ้าหาศิลปินผู้ใหญ่ที่เป็นผู้แสดงเป็นตัวพระไม่ได้ โดยที่ที่สุดจะเอาผู้แสดงเป็นตัวยักษ์มาทำพิธีไหว้ครูและทำครอบ ก็ยังพอทำได้ แต่ถ้าได้ครูผู้ใหญ่ที่แสดงเป็นตัวพระ มาเป็นผู้นำทำพิธีไหว้ครูและทำครอบ ย่อมจะเป็นสวัสดิมงคลแก่ผู้เข้าพิธีไหว้ครูและรับครอบ เพราะถือกันว่า ครูผู้แสดงเป็นตัวพระเท่ากับเทวดา ”⁶⁶

* หินเพศ, หิน (หินนะ) แปลว่า เลว ทราม ตำซ้ำ หินเพศ หมายถึง เพศตำซ้ำ

⁶⁶ ธนิต อยู่โพธิ์, ศิลปะคอนราหรือคู่มือนาฏศิลป์ไทย, หน้า 302.

กฎเกณฑ์ที่กล่าวมานี้เป็นกฎเกณฑ์สำหรับผู้ประกอบพิธีไหว้ครูและครอบโขน-ละคร ในราชการ หรือพิธีหลวง ซึ่งระบุชัดเจนว่า ผู้ประกอบพิธีจะเป็นผู้ที่ฝึกหัดเป็น “ตัวพระ” เท่านั้น และตามหลักฐานที่ปรากฏไม่ปรากฏ ผู้ฝึกหัดเป็น “ตัวยักษ์” ได้รับการยกย่องขึ้นเป็นผู้ประกอบ พิธี

ชนบัตัญญติเรื่องผู้ประกอบพิธีไหว้ครูและครอบโขน-ละคร นายอาคม สายาคม ได้ อธิบายไว้ชัดเจน ว่า

“ กำหนดกันมาแต่โบราณว่า ผู้ทำครอบจะต้องเป็นชายและเป็นตัวพระ ตัวนายโรง เท่านั้น เพราะถือว่าเป็นผู้มีวิชาการสูงสุดในกลุ่มผู้แสดง และถ้าจะว่ากันไปตามหลักนาฏศิลป์แล้ว ผู้เล่นเป็นตัวพระสามารถผิวนั้นเปลี่ยนแปลงเป็นได้ทั้ง 4 ประเภท ทั้ง พระ นาง ยักษ์ ลิง ตลอดจนตัวตลก โอกาสที่ศิษย์จะได้รับมอบให้ทำครอบอันอาจถือเป็นชั้นสาม * คือ ได้รับมอบ ตำราไหว้ครูและทำครอบนาฏศิลป์จากครูผู้ใหญ่ นั้นกำหนดกันมาว่า ศิษย์ผู้นั้นต้องถึงพร้อมด้วย วิทยุฒิและคุณวุฒิ ต้องเป็นผู้ที่วงการนาฏศิลป์ยอมรับนับถือจึงจะเหมาะสม คุณสมบัติโดยทั่วไป ก็คือ ต้องไม่เป็นผู้เสพรายาเมาเป็นอาจिन มีวาจาสุภาพเรียบร้อย มีอายุสูงพอประมาณและผ่านการบวชเรียนแล้ว สามารถเรียนรู้วิชาการนาฏศิลป์มากพอสมควร เช่น รำเพลงทุกเพลงที่เรียกใน พิธีไหว้ครูนาฏศิลป์ได้ มีสัจจะ มีความกตัญญูต่อครูบาอาจารย์และยึดมั่นในวิชาการนาฏศิลป์จน เข้าใจในจังหวะหน้าทับของดนตรีไทยเป็นอย่างดี ดังนี้ การจะมอบให้ผู้ใดเป็นผู้ทำพิธีไหว้ครูและ ครอบจึงเป็นเรื่องสงวนไว้เฉพาะแก่ผู้เหมาะสมแท้จริงเท่านั้น ”⁶⁷

* ครอบ มี 4 ชั้น ชั้นที่หนึ่ง ครอบเพื่อเข้าสู่ภาวะของศิลปิน (เข้ามาเป็นเครือศิลปิน) ชั้น ที่สองครอบเพื่อรับมอบเป็นครูถ่ายทอดให้กับศิษย์รุ่นต่อไป ชั้นที่สามครอบเพื่อต่อทำรำน้าพาทย์ องค์พระพิราพ ชั้นที่สี่ครอบเพื่อเป็นผู้ประกอบพิธีไหว้ครู และครอบสืบต่อจากครูท่านเดิม แต่นาย อาคม สายาคม ได้รวมชั้นที่หนึ่งและสองไว้ด้วยกัน จึงอธิบายว่า ครอบเพื่อเป็นผู้ประกอบพิธีจึง เป็นการครอบชั้นที่สาม

⁶⁷ อาคม สายาคม, “ คำสัมภาษณ์ อาคม สายาคม ครูของศิลปินเมืองไทย โดย พ.ศ. วันที่ 8 เมษายน พ.ศ.2520 จากหนังสือไดอารี่คู่ชีวิต” ใน ที่ระลึกครอบห้ารอบ นายอาคม สายาคม, หน้า 12-13.

คำอธิบายของนายธนิต อู่โพธิ์ มีข้อแตกต่างจากท่านผู้อื่น ตรงที่ว่า ถ้าไม่สามารถหา ศิลปินผู้ใหญ่ที่เป็นผู้แสดงเป็นพระ สามารถให้ผู้แสดงเป็นตัวยักษ์ มาเป็นผู้ประกอบพิธีไหว้ครูและ ครอบได้ กฎเกณฑ์ข้อนี้เป็นกฎเกณฑ์ที่เปิดกว้างไว้ในกรณีที่มีความจำเป็น เมื่อขาดผู้ประกอบพิธี เป็นตัวพระ แต่ก็ไม่เคยปรากฏว่า ผู้ประกอบพิธีไหว้ครูและครอบไขน-ละครในราชการ หรือ พิธีหลวงท่านใดที่เป็นตัวยักษ์ ได้เป็นผู้ประกอบพิธี ประการหนึ่งเมื่อพิจารณาถึงกฎเกณฑ์ข้อนี้ น่าจะเกิดขึ้นเพราะเหตุด้วยเรื่องทำรำของผู้ประกอบพิธีการรำรำน้าพาทย์ของผู้ประกอบพิธีใน ขณะประกอบพิธี เป็นทำรำของตัวพระโดยตรง ซึ่งทำรำของตัวยักษ์มีความใกล้เคียงกัน กล่าวคือ ตัวยักษ์สามารถพลิกผันรำรำได้ ส่วนตัวอื่น ๆ ถึงแม้จะมีความสามารถแต่ก็อาจติดท่วงทำดั้งเดิม ของตน เช่น ฝึกหัดเป็นตัวลิงก็จะมีท่าของตัวลิงปรากฏอยู่ ด้วยเหตุนี้จึงมีกฎเกณฑ์ข้อนี้ระบุไว้

สรุปแล้ว ขนบบัญญัติในการคัดเลือกผู้ประกอบพิธีไหว้ครูและครอบไขน-ละคร ใน ราชการหรือพิธีหลวง มีดังนี้

1. เป็นศิลปินชาย ผู้ฝึกหัดเป็นตัวพระ
2. มีความสามารถทางด้านนาฏยศิลป์ ทั้งในด้านการแสดงและการสอน เป็นที่เคารพ นับถือในฐานะ “ครู” ของศิษย์และบุคคลทั่วไป
3. มีวัยวุฒิ อายุไม่ต่ำกว่า 30 ปี ผ่านการอุปสมบทในพระพุทธศาสนา
4. มีความประพฤติดี ปฏิบัติตนอยู่ในศีลธรรม มีกิริยาวาจาเรียบร้อย
5. ได้รับภรรยานาพรดเกล้าฯ แต่งตั้ง หรือได้รับมอบกรรมสิทธิ์จากผู้ประกอบพิธีท่านเดิม

บทบาทและหน้าที่ของผู้ประกอบพิธี

บทบาทและหน้าที่ของผู้ประกอบพิธี ปรากฏอยู่ในส่วนสำคัญของพิธีไหว้ครูและครอบ ในภาคพิธีไหว้ครู และภาคพิธีครอบ

ภาคพิธีไหว้ครู

เริ่มด้วยผู้ประกอบพิธีบูชาพระรัตนตรัย บูชาเทพและครูอาจารย์ฝ่ายนาฏยศิลป์ บูชา เทพและครูอาจารย์ฝ่ายดุริยางค์ สรงน้ำเทวรูป แล้วถวายเครื่องสังเวทียกรยาบวชต่าง ๆ

บทบาทและหน้าที่ของผู้ประกอบพิธี ในการนำบูชาครู หรือเรียกว่า อานโองการ ตาม แบบแผนของนายอาคม สายาคม ให้ศิษย์จุดธูปเทียนบูชาตามลำดับดังนี้

ครั้งที่ 1 จุดธูปเทียนแล้วกล่าวนำครูบิณฑาย (ครูบิณฑาย หมายถึง พระอิศวร พระ นารายณ์ พระพรหม)

ครั้งที่ 2 จุดฐปเทียนแล้วกล่าวนำบูชาดุริยเทพ (พระวิศณุกรรม พระปรคนธรรพ พระปัญจสิงขร)

ครั้งที่ 3 จุดฐปเทียน แล้วกล่าวนำบูชาพระพิฆเนศ

ครั้งที่ 4 จุดฐปเทียน แล้วกล่าวนำบูชา พระพิราพ

ในปัจจุบัน จุดฐปเทียนและกล่าวนำบูชา 3 ครั้ง ครั้งที่ 1 บูชาครุฑัษายาย และพระพิฆเนศ ครั้งที่ 2 บูชาดุริยเทพ ครั้งที่ 3 บูชาพระพิราพ แต่ในบางครั้งเพื่อเป็นการรวบรัดเวลา จุดฐปเทียน บูชา 2 ครั้ง คือ ครั้งที่ 1 บูชาครุฑัษายาย พระพิฆเนศ ดุริยเทพ ครั้งที่ 2 บูชาพระพิราพ

ขณะที่ผู้ประกอบพิธีกล่าวนำศิษย์บูชาครู เรียกชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า “การอ่านโองการ” ระหว่างที่อ่านโองการบูชาเชิญครูแต่ละองค์ ผู้ประกอบพิธีจะเรียกเพลงหน้าพาทย์ประจำองค์ บรรเลงประกอบด้วย เช่น

บูชาพระอิศวร เรียกหน้าพาทย์ ตระเชิญ

บูชาพระนารายณ์ เรียกหน้าพาทย์ ตระนารายณ์บรรทมสินธุ์

บูชาพระพรหม เรียกหน้าพาทย์ สืบท

บูชาพระพิฆเนศ เรียกหน้าพาทย์ คุกพาทย์

บูชาพระพิราพ เรียกหน้าพาทย์ องค์พระพิราพ

บทโองการและเพลงหน้าพาทย์ประจำองค์ ผู้ประกอบพิธีแต่ละท่านอาจมีวิธีการโดยเฉพาะการเรียกเพลงแตกต่างกันไปยกเว้นหน้าพาทย์ประจำองค์เทพเจ้าสำคัญยิ่ง อาทิ พระพิราพ พระปรคนธรรพ พระพิฆเนศ ที่มีหน้าพาทย์ประจำองค์โดยเฉพาะที่เป็นแบบแผนสืบทอดมาแต่ดั้งเดิม ตัวอย่างเพลงหน้าพาทย์ประจำองค์ที่ยกมาข้างต้นนี้ เป็นแบบแผนของนายอาคม สหายาคม

เมื่ออ่านโองการบูชาครู เชิญครูมาครบทุกองค์แล้ว จากนั้นผู้ประกอบพิธีเชิญพระเทวกรรม (เทวรูปต่าง ๆ) ลงในพานแล้วทำการสงฆ์ด้วยสังข์ ในปัจจุบันนิยมเชิญประธานในพิธี เป็นผู้สงฆ์ก่อนและตามด้วยศิษยานุศิษย์ที่ร่วมในพิธี สุดท้ายผู้ประกอบพิธีเป็นผู้สงฆ์ ขณะสงฆ์ เรียกหน้าพาทย์ลงสงฆ์

สงฆ์พระเทวกรรมแล้ว เป็นการถวายเครื่องสังเวท กระจยาบวช โดยผู้ประกอบพิธีเป็นผู้รำนารถถวายเครื่องในหน้าพาทย์เข็ด เมื่อวางเครื่องสังเวทกลับหันหน้าเข้ามณฑลพิธี เป็นสัญลักษณ์การถวายแล้ว ผู้ประกอบพิธีกล่าวโองการถวายเครื่องสังเวท แล้วเรียกเพลงหน้าพาทย์นั่งกิน เช่นเหล่า เป็นสัญลักษณ์การเสวย เครื่องสังเวท กระจยาบวช เป็นการสิ้นสุด ภาคพิธีไหว้ครู

ภาคพิธีครอบ

บทบาทหน้าที่ของผู้ประกอบพิธี ในขั้นตอนนี้เป็น การสมมุติตนเป็น พระภรตฤๅษี มาประกอบพิธีครอบให้กับศิษย์

ความสำคัญของพระภรตฤๅษี เกิดขึ้นจาก เรื่องตำนานการพอนร่ำของอินเดีย ที่มีอิทธิพลต่อความเชื่อในนาฏยศิลป์โชน-ละคร มีเรื่องราวโดยสรุป ดังนี้

ตำนานการพอนร่ำของอินเดีย ปรากฏอยู่ใน “โกยิลปุราณะ” * ฉบับอินเดียได้กล่าวว่า ครั้งหนึ่ง พระอิศวรและพระนารายณ์ต้องการที่จะปราบพวกฤๅษีที่ประพฤติฝ่าฝืนเทวบัญญัติทั้งสองพระองค์ แผลงกายเป็น ชายหนุ่ม หญิงสาว ไปยั่วยวนให้พวกฤๅษีและภริยาเกิดความหลงใหลในความงาม เพราะอำนาจระคะจริต จนเกิดวิวาทแย่งชิงทั้งสองพระองค์ แต่พระเป็นเจ้าของไม่ปลงใจ ฤๅษีจึงเนรมิตเสือและพญานาคขึ้นมาทำร้ายแต่ก็ถูกกำราบจนราบคาบ จนที่สุดฤๅษีได้เนรมิตยักษ์ค่อมมีสีกายดำสนิท ชื่อ มุยะละคะ ขึ้นมาแต่พระอิศวรทรงเหยียบไว้โดยพระบาทขวา จนมุยะละคะหลังหัก แล้วทรงพอนร่ำอยู่บนหลังมุยะละคะต่อไปจนหมดกระบวนพอนร่ำ พวกฤๅษีสิ้นฤทธิ์จึงยอมรับผิดทูลขอขมา และให้สัญญาว่าจะปฏิบัติตนอยู่ในเทวบัญญัติอย่างเคร่งครัดต่อไป นับเป็นปฐมเหตุแห่งการพอนร่ำที่เกิดขึ้นเป็นครั้งแรก

ต่อมาพญานันตนาคราช ซึ่งเป็นบัลลังก์นาคของพระนารายณ์ ได้ฟังพระนารายณ์ทรงเล่าถึงการพอนร่ำในครั้งนั้น และมีความประสงค์ที่จะดูการพอนร่ำของพระอิศวรบ้าง (บางตำราว่าการปราบฤๅษีในครั้งนั้น พญานันตนาคราชได้โดยเสด็จด้วย) พญานันตนาคราชจึงทูลพระนารายณ์ พระนารายณ์แนะนำให้พญานันตนาคราชบำเพ็ญพรตบูชาพระอิศวร เพื่อขอพรพญานันตนาคราชกระทำตาม พระอิศวรรับคำว่าจะลงมาพอนร่ำให้ดูในมนุษย์โลก ณ ตำบล “จิหัมพรัม” เมื่อถึงกำหนดเวลา พระอิศวรเสด็จลงมาพอนร่ำ ใน “นฤตลภา” ที่ทรงเนรมิตขึ้นแล้ว ทรงพอนร่ำ ตามที่เคยสัญญาแก่พญานันตนาคราชอีกวาระหนึ่ง นับเป็นการพอนร่ำ ครั้งที่ 2 ของพระองค์

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

* โกยิลปุราณะ เป็นตำนานเกี่ยวกับเทวาลัยต่าง ๆ ของศาสนาฮินดู ซึ่งเขียนด้วยภาษา
ทมิฬ

ในกาลสมัยต่อมา พระอิศวรมีพระประสงค์ที่จะแสดงการฟ้อนรำให้ปรากฏเป็นแบบฉบับตามคำทูลของพระภรตฤๅษี ซึ่งเป็นผู้ที่ได้รับพระบัญชาจากพระพรหมให้เป็นผู้รวบรวมตำราการฟ้อนรำ ในครั้งนั้นพระอิศวรได้ทูลเชิญพระอุมาเป็นประธานเสด็จประทับเหนือสุวรรณบัลลังก์ ให้พระสุรัสวดีตีตีวินา (พิณ) ให้พระอินทร์ เป่าขลุ่ย ให้พระพรหมตีฉิ่ง ให้พระลักษมีขับร้องและให้พระนารายณ์ตีโหม่ง แล้วพระอิศวรทรงฟ้อนรำ พระภรตฤๅษีก็บันทึกท่าฟ้อนรำของพระอิศวรไว้ทุกกระบวนรำ เพื่อเป็นตำราส่งสอนการฟ้อนรำให้แก่บรรดามนุษย์โลกต่อไป (ในการรำครั้งนี้บางตำราว่าพระนารายณ์เป็นผู้บันทึกท่าฟ้อนรำของพระอิศวร)⁶⁸

ด้วยเหตุที่พระอิศวร เป็นผู้ให้กำเนิดการฟ้อนรำ จึงทรงได้รับการยกย่องให้อยู่ในฐานะ “นาฏราช” เป็นผู้กำหนดการปฏิบัติ (Pratice) ส่วนพระภรตฤๅษี เป็นผู้รวบรวมตำราการฟ้อนรำ และรจนาไว้เป็น นาฏยศาสตร์ จึงมีความสำคัญในฐานะผู้กำหนดหลักการ (Principle) หรือกล่าวให้ชัดเจน พระอิศวร คือ ศิลปินผู้แสดง ส่วนพระภรตฤๅษี ผู้เรียบเรียงแบบแผนการฟ้อนรำของพระอิศวร เป็นตำราสอนมนุษย์โลกจึงอยู่ในฐานะครู ดังนั้นในภาคพิธีครอบ ผู้ประกอบพิธีจึงสมมุติตนเป็นพระภรตฤๅษี ด้วยเหตุผลดังกล่าว ภาคพิธีครอบเริ่มด้วยผู้ประกอบพิธี เชิญศิระพระภรตฤๅษีมาสวม (โบราณปฏิบัติจะเอาหนังค่างรองไว้ในศิระพระภรตฤๅษี จากนั้นถือไม้เท้าแล้วรำนหน้าพาทย์เสมอสามลา มานั่งบนชั้นสาครลายสิบสองนักษัตร ปัจจุบันใช้น้ำพาทย์ เสมอเถร แล้วมานั่งบนตั้งหน้ามณฑลพิธี) เริ่มประกอบพิธีครอบ ศิษย์ที่จะครอบเข้ามามอบขันกำนลถวายครู แล้วครูผู้ประกอบพิธีเริ่มครอบด้วยศิระพระภรตฤๅษี พระพิราพ เทริด (ผู้ประกอบพิธีบางท่านอาจครอบศิระมากกว่านี้) จากนั้น พรหมน้ำมนต์ เจิม (ที่หน้ามาก) สวมมงคูล ทัตไบไม้มงคูลปฏิบัติเช่นนี้ทุกคนจนครบจำนวนศิษย์ที่เข้ามาครอบ ถ้าศิษย์ผู้ใดต้องการที่จะเป็นครูฝึกสอนก็จะมอบ “เครื่องโรง” (กำอาวุธชนิดต่าง ๆ) ให้ เพื่อเป็นสัญลักษณ์การอนุญาตให้ได้รับกรรมสิทธิ์เป็นครูฝึกสอนได้ ในขณะที่ครอบ ผู้ประกอบพิธีเรียกหน้าพาทย์ มหาฤกษ์ หรือมหาชัย (ปัจจุบันเรียกเพลงมหาชัย)

⁶⁸ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำราฟ้อนรำ (พระนคร : ม.ป.ท., 2466), หน้า 6, อ้างถึงใน จาตุรงค์ มนตรีศาสตร์, นาฏศิลป์ศึกษา, (กรุงเทพมหานคร : อักษรสยามการพิมพ์, 2527), หน้า 6-7.

ขณะที่ผู้ประกอบพิธีครอบให้กับศิษย์ ศิษย์เก่า ศิษย์ใหม่ ร่วมกันรำถวายมือ (เป็นการแสดงความสามารถทางนาฏศิลป์ ให้ผู้ประกอบพิธีได้เห็นความสามารถ หรืออีกนัยหนึ่ง เป็นการรำวงสรวงครู) จากนั้นอาจเป็นการขอต่อทำรำน้าพาทย์สำคัญในช่วงนี้ก็ได้ เสร็จสิ้นการรำถวายมือ หรือต่อทำรำน้าพาทย์สำคัญแล้ว ผู้ประกอบพิธีรำน้าไปรยข้าวตอกดอกไม้ * แล้วผู้ประกอบพิธีเชิญศิระพระภรตฤๅษีมาสวมอีกครั้ง แล้วยืนขึ้นให้พรศิษย์ เสร็จแล้วหันหน้าออกจากมณฑลพิธี รำน้าพาทย์พราหมณ์ออก เป็นการสมมุติว่าพระภรตฤๅษีกลับไปสู่ทิพยวิมาน

ช่วงสุดท้าย ผู้ประกอบพิธี นำศิษย์รำน้าพาทย์กราวรำ (รำส่งครู) ต่อด้วย การบรรเลงน้าพาทย์เชิด เป็นการสิ้นสุดพิธีไหว้ครูและครอบ

บทบาทและหน้าที่ของผู้ประกอบพิธีที่กล่าวมาแล้วนั้น สามารถสรุปได้ว่า ในภาคพิธีไหว้ครูมีบทบาทและหน้าที่เป็นผู้นำในการอ่านโองการบูชาครู พร้อมทั้งเรียกหน้าพาทย์ประจำองค์ และในตอนท้ายเป็นผู้นำกล่าวถวายเครื่องกระยาบวช ส่วนในภาคพิธีครอบ ผู้ประกอบพิธีมีบทบาทและหน้าที่ในฐานะที่ได้รับการสมมุติตนเป็นพระภรตฤๅษี มาประกอบพิธีครอบและรับมอบให้กับศิษย์ และในตอนท้าย เมื่อพระภรตฤๅษีกลับทิพยวิมานแล้วผู้ประกอบพิธีเป็นผู้นำศิษย์ส่งครูที่มาร่วมในพิธีครั้งนี้

บทบาทในด้านการรำน้าพาทย์ขณะประกอบพิธี

ผู้ประกอบพิธี นอกจากจะมีหน้าที่เป็นผู้นำในการประกอบพิธี ด้วยการอ่านโองการบูชาครู เชิญครูมาสิงสถิตในมณฑลพิธีและถวายเครื่องสังเวทยกระยาบวชให้กับครูที่เป็นเทพเจ้าและมนุษย์แล้ว ในขณะประกอบพิธี การรำน้าพาทย์สำคัญก็เป็นส่วนหนึ่งของการประกอบพิธี ขั้นตอนในการประกอบพิธีไหว้ครูไขน-ละคร มีอยู่หลายช่วงที่ ผู้ประกอบพิธี เป็นผู้รำน้า

* แบบแผนของนายเกษ (พระราม) พระยานัญฎกานูรักษ์ (ทองดี สุวรรณภารต) การไปรยข้าวตอก จะไปอยู่ในภาคพิธีไหว้ครู รูปแบบวิธีการไปรยข้าวตอกในภาคพิธีครอบ เกิดขึ้นตั้งแต่การประกอบพิธีของหลวงวิลาศวงงาม (หว่า อินทรนัญ) เป็นต้นมา

เพียงคนเดียวและอีกหลายช่วงเช่นกันที่ ผู้ประกอบพิธี เป็นผู้รำนำศิษยานุศิษย์เพื่อเป็นการคารวะบูชาครู การรำรำในขณะประกอบพิธีไหว้ครู มิใช่เป็นเพียงองค์ประกอบในการไหว้ครูโขน-ละคร หรือไหว้ครูนาฏศิลป์เท่านั้น แต่กล่าวไว้ว่า เป็นจุดที่สำคัญที่สุดในการประกอบพิธี เป็นจุดที่สร้างความศรัทธาของผู้เข้าร่วมในพิธีให้เกิดขึ้นมากที่สุด ด้วยเหตุนี้ผู้ประกอบพิธีไหว้ครูโขน-ละครจึงจะต้องมีคุณสมบัติในข้อนี้เป็นพิเศษ นอกเหนือจากหน้าที่ในการดำเนินขั้นตอนการประกอบพิธี

การรำหน้าพาทย์ขณะประกอบพิธีเป็นส่วนหนึ่งของคุณสมบัติของผู้ประกอบพิธี

นายอาคม สายาคม ผู้ประกอบพิธีไหว้ครูและครอบโขน-ละครของกรมศิลปากร ซึ่งสืบทอดการประกอบพิธีไหว้ครูและครอบ สายพิธีหลวง ได้กล่าวถึง คุณสมบัติของการคัดเลือกผู้ประกอบพิธีไหว้ครูและครอบ ไว้ข้อหนึ่งว่า “สามารถเรียนรู้วิชาการนาฏศิลป์มากพอสมควร เช่น จำเพลงทุกเพลงที่เรียกในพิธีไหว้ครูนาฏศิลป์ได้”⁶⁹

การที่ระบุคุณสมบัติของผู้ประกอบพิธี ว่า จำเพลงทุกเพลงที่เรียกในพิธีไหว้ครูได้ เป็นเครื่องยืนยันถึงความสามารถในการรำของผู้ประกอบพิธี ว่าจะต้องอยู่ในระดับที่เรียกว่า เป็น “ครู” ของผู้อื่นได้ หน้าพาทย์ที่ใช้รำในพิธีไหว้ครู เป็นหน้าพาทย์ชั้นสูงที่มีความสำคัญ โอกาสที่บุคคลทั่วไปจะได้ศึกษา หรือที่ในวงกรมศิลปากรเรียกว่า “ต่อทำรำ” แต่โบราณมาสงวนไว้เฉพาะศิษย์ที่ใกล้ชิด หรือศิษย์ที่มีความสามารถในการรำเป็นพิเศษเท่านั้น ถึงแม้ว่าบางเพลงจะเป็นหน้าพาทย์ที่ใช้ในการแสดง มีการต่อทำรำกันแพร่หลาย แต่เมื่อนำมาประกอบในพิธีไหว้ครู ทำรำหน้าพาทย์นั้น ๆ ได้มีการปรับปรุงให้มีลักษณะเฉพาะเพื่อใช้ในพิธี ทำรำหน้าพาทย์ของผู้ประกอบพิธีที่เป็นแบบแผนจึงต้องมีการถ่ายทอด หรือต่อทำรำกันมาโดยตรง และเชื่อถือกันมาว่าเป็นคุณสมบัติส่วนหนึ่งที่มีความสำคัญยิ่งของผู้ที่จะได้รับการสืบทอดเป็นผู้ประกอบพิธีท่านต่อไป กล่าวคือ ผู้ประกอบพิธีไหว้ครูจะต้องรำหน้าพาทย์สำคัญของบรรเลงประกอบพิธีไหว้ครูได้อย่างงดงาม

การรำหน้าพาทย์ขณะประกอบพิธี เป็นสิ่งที่ทำให้รูปแบบการประกอบพิธีมีความสมจริง ใ้มน้ำวให้ผู้เข้าร่วมในพิธีเกิดความศรัทธามากยิ่งขึ้น

รูปแบบของการประกอบพิธีไหว้ครูโขน-ละคร ในขั้นตอนของการประกอบพิธี ประกอบด้วยส่วนสำคัญ 2 ภาค คือ ภาคพิธีไหว้ครู และภาคพิธีครอบ

⁶⁹ อาคม สายาคม “คำสัมภาษณ์อาคม สายาคม ครูของศิลปินเมืองไทย จากหนังสือ ไดอารี่คู่ชีวิต, ” ในหนังสือที่ระลึกครบห้ารอบ นายอาคม สายาคม, หน้า 13.

ภาคพิธีไหว้ครู แบบแผนดั้งเดิมตั้งแต่ แบบแผนการประกอบพิธีฉบับนายเกษ (พระราม) ในสมัยรัชกาลที่ 4 จนมาถึง แบบแผนการประกอบพิธีฉบับพระยานัฏกานูรักษ์ (ทองดี สุวรรณภารต) ปรากฏบทบาทการรำรำของผู้ประกอบพิธีเป็นส่วนน้อย ส่วนใหญ่เป็นพิธีการอ่าน โองการไหว้ครู การอัญเชิญให้ครูมาสิงสถิตในมณฑลพิธีและถวายเครื่องสังเวทียะยาบวช แต่แบบแผนนี้ได้เริ่มมีการเปลี่ยนแปลง ในระยะที่หลวงวิลาศวงาม (ห่อ อินทรนัญ) เป็นผู้ประกอบพิธี (พ.ศ.2488 ถึง พ.ศ.2505) โดยได้นำการรำหน้าพาทย์พราหมณ์เข้า ไปไว้ในตอนต้นของภาคพิธีไหว้ครู ซึ่งจะกล่าวถึงรายละเอียดและเหตุผลในบทต่อไป บทบาทและหน้าที่ของผู้ประกอบพิธีในภาคนี้จึงเป็นเพียง ผู้นำในการบูชาครู หรือหัวหน้าศิษย์เท่านั้น

ภาคพิธีครอบ เริ่มตั้งแต่ผู้ประกอบพิธี สมมุติตนเป็นพระภคตฤๅษีเข้ามาสู่มณฑลพิธีเพื่อประกอบพิธีครอบ และรับมอบให้กับศิษย์ บทบาทของผู้ประกอบพิธีในภาคนี้เกี่ยวข้องกับกรำหน้าพาทย์ต่าง ๆ ซึ่งเป็นบทบาทของพระภคตฤๅษี แทบทั้งสิ้น อาทิ รำเสมอเอกร หรือรำเสมอสามลาเข้าสู่มณฑลพิธี ประกอบพิธีครอบให้กับศิษย์ รำหน้าพาทย์พราหมณ์ออก สมมุติเป็นพระภคตฤๅษีเสด็จกลับ เป็นต้น หลังจากนั้นเป็นการคารวะครูและส่งครูกลับ โดยผู้ประกอบพิธีกลับมา มีบทบาทในฐานะผู้นำศิษย์ในการคารวะด้วยข้าวตอกดอกไม้ (รำหน้าพาทย์โปรยข้าวตอก) และส่งครูกลับสู่ทิพยวิมานด้วยหน้าพาทย์กราวรำ (รำส่งครู)

บทบาทการรำของผู้ประกอบพิธีในส่วนนี้ มีลักษณะเช่นเดียวกับการดำเนินเรื่องในการแสดง คือ มีส่วนของการเปิดตัว การเข้ามา การกระทำกิจกรรม และการกลับไป ลักษณะเช่นนี้เป็นการสร้างบรรยากาศให้กลมกลืน มีความสมจริงในเหตุการณ์ และที่สำคัญที่สุด คือ ผู้เข้าร่วมพิธีเกิดศรัทธาและความรู้สึกว่าได้มีส่วนร่วมในเหตุการณ์นั้น ๆ นับว่าเป็นจิตวิทยาชั้นสูงที่โน้มน้าวให้ผู้เข้าร่วมพิธีทุกคนมีส่วนร่วมในพิธีกรรม เกิดศรัทธาความเชื่อและอำนาจแห่งความศักดิ์สิทธิ์ สามารถมองเห็นภาพของผู้ประกอบพิธีในฐานะองค์พระภคตฤๅษี ประมาจารย์ผู้นำทำรำของพระอิศวรมาถ่ายทอดให้กับมนุษย์โลก ได้ลงมาประกอบพิธีครอบ-รับมอบ ให้กับศิษย์

สรุปแล้วบทบาทในด้านการรำของผู้ประกอบพิธี ในขณะที่ประกอบพิธีมีความสำคัญยิ่งเป็นคุณสมบัติข้อหนึ่งของผู้ประกอบพิธี ในขณะที่เดียวกันการรำรำของผู้ประกอบพิธี สามารถโน้มน้าวศรัทธาให้เกิดขึ้น เป็นการสร้างบรรยากาศแห่งความศักดิ์สิทธิ์ ความสมจริง อันนำไปสู่จุดมุ่งหมายสูงสุดของการประกอบพิธี คือ รูปแบบการแสดงความกตัญญูที่เกิดจากพลังศรัทธา

ขนบบัญญัติเรื่องการนุ่งห่มของผู้ประกอบพิธี

การนุ่งห่มของผู้ประกอบพิธีไหว้ครูและครอบโขนละคร มีหลักฐานระบุไว้เป็นตำราว่า “เมื่อครูจะครอบจะบูชา นั้นให้นุ่งผ้าดองตะพัด ห่มผ้าพันหน้า ”⁷⁰

ลักษณะการนุ่งห่มชนิดนี้มีกล่าวไว้ใน “ตำราชี้ข้าง” ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (ฉบับพิมพ์ พ.ศ.2465) ว่า “อันว่ากลจะเกี่ยวผ้านั้น มี 4 อย่าง อย่างหนึ่งเชื่อว่า กระหวัดจำ อย่างหนึ่งชื่อว่า พันทหน้า อย่างหนึ่งชื่อว่า ดวงกระพัด อย่างหนึ่งชื่อว่า เกไล” แต่มีได้บอกวิธีนุ่งห่มไว้ หากแต่ปรากฏในหนังสือ “ตำราชี้ข้าง ภาคที่ 1” (ฉบับพิมพ์ พ.ศ.2481) ตอน “พระตำรับนุ่งผ้าชี้ข้าง” บอกวิธีนุ่งห่มผ้าชี้ข้างไว้หลายอย่าง อธิบายวิธีนุ่งผ้าดองตะพัด และเกี่ยวผ้าพันหน้า ไว้ว่า

“ ถ้าจะนุ่งผ้าดองตะพัดนั้น ให้นุ่งผ้าขาว กว้าง 4 คืบ ยาว 12 แขน ให้นุ่งผูกเข้าชายเสมอกัน แล้วให้จีบริมพนักน้อย 7 ตลบ เหน็บไขว้ทับพนักขวา ทับซ้าย เรียกว่า แทรงขนาย แล้วจึงให้จีบหน้าผ้าทางยาวนั้น ใจกระเบนลอดขึ้นไปข้างใน อันชายกระเบนนั้นตกลงมาอยู่ข้างหน้า ดึงหนึ่งนุ่งใจกระเบน ดูข้างหลังดึงหนึ่งนุ่งจีบ แล้วจึงให้ห่มผ้า ผ่าห่มนั้นกว้างคืบยาว 12 คอก ให้พาดบ่าขวาลงมา ให้ชายย่อยลงไปข้างหลังจนกระทั่งดิน ข้างซ้ายยาวนั้นให้พันเอาไปโดยทักษิณาวฏ แล้วให้ลอดซัดทับไปทางซ้าย โดยลำผืนคาดก่อน แล้วลอดมาได้ลำผืนพาดบ่า ทับผ้าเอวข้างขวา ห้อยลงมาเป็นหางสองชายเสมอกัน แล้วสอดเป็นพิรอด เบียงให้ชายห้อยทั้งสองข้าง จึงให้ชายกระเบนนั้นผูกทับเป็นพิรอด เบียงทับลำผ้าห่มลงมีอีกชั้นหนึ่งเกิด”

“ ถ้าจะเกี่ยวผ้าพันหน้า ให้เกี่ยวผ้าลายพับด้านหนึ่งเจียรระบาดห้อยชายลงไว้ แล้วให้พันตัวให้ได้ 2 รอบ จึงให้ซัดชายพันไว้ดึงหนึ่งเข้าตะกรุดเบ็ด แล้วให้ชายซ้อนกันลงทั้งสองชาย จึงทบกลับขึ้นมาเหน็บไว้ตรงหน้าเกิด ”⁷¹

⁷⁰ ธนิต อยู่โพธิ์, “พระตำราครอบโขนละครคน เล่ม 2 ฉบับหลวงครั้งรัชกาลที่ 4,” ใน ศิลปะละครหรือคู่มือนาฏศิลป์ไทย หน้า 310.

⁷¹ ธนิต อยู่โพธิ์ “อธิบายเบื้องต้นเรื่องตำราไหว้ครูและพิธีครอบ,” ใน ศิลปะละครหรือคู่มือนาฏศิลป์ไทย หน้า 295-296.

รูปแบบวิธีการนุ่งห่มของผู้ประกอบพิธีไหว้ครูและครอบโขนละคร ในปัจจุบันถึงแม้ว่าจะเรียกชื่อว่า “นุ่งดองตะพืด หม่มผ้าพันตะนำ” แต่ลักษณะวิธีการนุ่งห่ม เป็นไปคนละแบบอย่าง แต่อย่างไรก็ตามเป็นแบบแผนที่ยึดถือและสืบทอดกันมาตามรูปแบบพิธีหลวงของพระยานัฏกานูรักษ์(ทองดี สุวรรณภารต) ที่สืบทอดมายังหลวงวิลาศวงงาม (หระ อื่นทรนัญ) และนายอาคม สหายาคม ดังปรากฏหลักฐานภาพถ่ายในขณะประกอบพิธีไหว้ครู ดังนี้

ภาพ นายอาคม สหายาคม ขณะเป็นผู้ประกอบพิธี

วิธีการนุ่งห่ม “นุ่งผ้าดองตะพืด ห่มผ้าพันกะนำ” ที่สืบทอดกันมา มีวิธีการ ดังนี้

นุ่งดองตะพืด ใช้ผ้าขาวเนื้อหนา ยาวอย่างน้อย 3 เมตร

ขั้นที่ 1 นุ่งผ้าขาวแล้ว จับชายผ้านุ่งให้เหลื่อมกันเล็กน้อย ให้ชายข้างขวายาวกว่า ด้านซ้าย ขมวดชายพกให้แน่น

ขั้นที่ 2 จับทบชายผ้าด้านซ้าย แบบจับทบหน้านาง ให้ทบกว้างประมาณ

1 ฝ่ามือ พันทบจับจับให้เรียบร้อย ทบเข้ามาจนถึงชายพก จากนั้นจับชายผ้าด้านขวาม้วนใจ แล้วส่งชายไปเหน็บไว้ที่ชายกระเบนด้านหลัง ใช้เข็มขัดคาดทับผ้านุ่งให้แน่น กรึงชายหางกระเบนให้เรียบร้อย

วิธีการนุ่งผ้าลักษณะนี้ มีคำเรียกในวิชานาฏศิลป์ ว่า

“ นุ่งผ้าแบบจับใจ ” ซึ่งใช้กับตัวแสดงที่รับบทเป็น เทพฤๅษี (พระสวามีตรและพระวชิษณุฤๅษี) พรามณ์ ปุโรหิต นักบวชต่าง ๆ

ห่มผ้าแบบ พันหน้า หรือพันกะนำ ใช้ผ้าขาว ยาวอย่างน้อย 4 เมตร มีวิธีการ ดังนี้

ขั้นที่ 1 นำผ้าที่จะใช้ห่ม ยาว 4 เมตร นั้น นำมาพับทบชายเข้าหากัน ตามแนวยาวของผืนผ้า (แบบวิธีการทบสังฆาฏีของพระสงฆ์) เมื่อพับทบเรียบร้อยจะกว้าง 4-6 นิ้ว พืด โดยประมาณ

ขั้นที่ 2 นำผ้าที่ทบแล้วนำมาพาดที่บ่าซ้าย ให้อยู่ทบอยู่ด้านใน (เข้าหาตัว) ปล่อยชายด้านหลังให้ยาวพองาม (ประมาณระดับสะโพก)

ขั้นที่ 3 ชายผ้าด้านหน้าซึ่งเหลื่อมยาวนั้น ใช้มือซ้ายกดไว้ระดับสะเอวแล้ว หักชายผ้าทับพันไปทางขวา ทับชายผ้าที่ห้อยไว้ด้านหลังผ่านขึ้นมาจากด้านหน้า

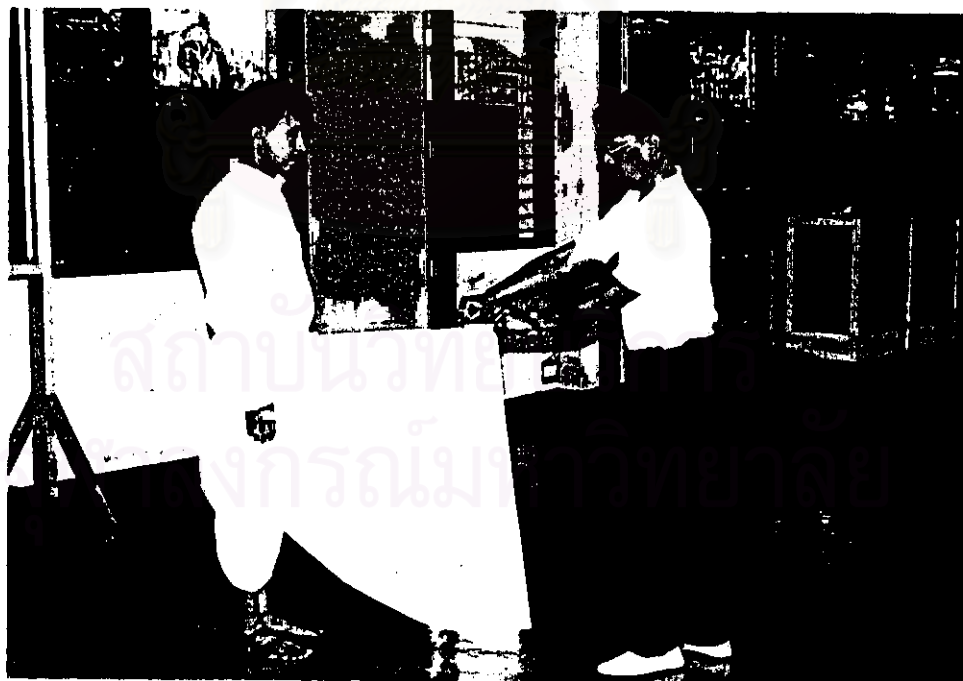
ขั้นที่ 4 สอดชายผ้าสอดผ่านผ้าที่พาดไหล่อยู่ แล้วดึงให้แน่น หักทบกลับมาทางซ้าย พันไปทางซ้ายรอบตัว วนรอบมาถึงด้านหน้าอีกครั้ง

ขั้นที่ 5 ชายผ้าที่พัน ให้พันทบไปบนผ้าทาบไหล่ สอดชายผ้าสอดลงทิ้งเป็นชาย แล้วชักขึ้นมาเป็นเงื่อนตระกรุดเปิดชายผ้าด้านหน้าให้เสมอชายผ้าที่ห้อยด้านหลัง

จากการที่เป็นผู้ช่วยในการนุ่งห่ม ให้กับนายอาคม สหายาคม ระหว่างปี พ.ศ.2514 ถึง พ.ศ.2525 ท่านได้เคยอธิบายให้ฟังว่า การนุ่งห่มเป็นวิธีการที่สำคัญ ขณะนุ่งห่มผู้ประกอบพิธีจะรำยคาถากำกับไปจนกว่าจะนุ่งห่มเรียบร้อย

ภาพ วิธีการนุ่งผ้าดองตะพืด ชั้นที่ 1

ภาพ วิธีการนุ่งผ้าดองตะพืด ชั้นที่ 2 (จับจีบผ้า)

ภาพ วิธีการจับจีบผ้า

ภาพ วิธีการท่อมผ้าพันตะนำ ชั้นที่ 1-2-3

ภาพ วิธีการห่มผ้าพันตะนำ ชั้นที่ 4

ภาพ วิธีการห่มผ้าพันตะนำ ชั้นที่ 5

ภาพ ๒ ด้านหน้า การนุ่งผ้าดองตะพืด หม้อผ้าพันตะนำ

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพ ด้านหลัง การนุ่งผ้าดองตะพืด หม้อผ้าพันตะนำ

สถาบันวิจัยบวรการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพ ด้านข้าง การนุ่งผ้าดองตะพืด หม้อผ้าพันตะน้ำ

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพ นายทองสุข ทองหลิม ขณะประกอบพิธีครอบ
ณ โรงละครแห่งชาติ พ.ศ.2536

ภาพ นายทองสุข ทองหลิม ขณะประกอบพิธีรับมอบ (ขั้นตอนหนึ่งของการครอบ)
เป็นการอนุญาตให้ไปเป็นครูนาฏยศิลป์ ณ โรงละครแห่งชาติ พ.ศ.2536

ลักษณะวิธีการจัดสถานที่มณฑลพิธี

ด้านหุ้มกลอง * ฝายหนึ่งจัดเป็นหน้าพระ มีเตียงตั้งพระพุทธรูปไว้ชั้นสูง ชั้นรองลงมาตั้งเทวรูป ถัดลงมาตั้งหัวโขนของเกาที่นับถือเป็นครูบิณฑาย ** คือ หัวฤๅษี พระอิศวร พระวิศณุกรรม พระพิราพ พระราม พระลักษมณ์ ชฎา รัตเกล้า หนังสือสำหรับครอบหัวจำวอด ทางด้านหุ้มกลองอีกฝายหนึ่ง จัดตั้งวงปี่พาทย์ มีเครื่องบูชาตั้งทั้ง 2 ฝาย และปี่พาทย์นั้นต้องหาตัวครูที่สำคัญมาตีตะโพน เป็นพระปรคนธรรพในการไหว้ครู ผู้ประกอบพิธีไหว้ครูและครอบอยู่ในมณฑลที่กลางโรงพิธีกับศิษย์ทั้งปวง ⁷⁴

ลักษณะการประกอบพิธี

การพิธีที่ทำนั้นแบ่งเป็น 3 ภาค คือ ภาคพิธีสงฆ์ ภาคพิธีไหว้ครูและภาคพิธีครอบ

ภาคพิธีสงฆ์ นิมนต์พระสงฆ์มาสวดมนต์ในตอนปลาย ให้พวกศิษย์ฟังสวดมนต์เช่นเดียวกับพิธีโกนจุก รุ่งขึ้นเช้าเลี้ยงพระ ครั้นพระสงฆ์กลับแล้วจึงเริ่มทำพิธีไหว้ครู

ภาคพิธีไหว้ครู ครูที่จะครอบนุ่งขาวห่มขาว เริ่มการพิธีนำศิษย์จุดธูปเทียนบูชาพระและบูชาครูบิณฑายทางหน้าพระ (หน้ามณฑลพิธีที่ตั้งศีรษะโขน) เรียกหน้าพาทย์ให้ทำเพลงสาธุการแล้วหันกลับไปบูชาพระปรคนธรรพ ทางปี่พาทย์ เมื่อบูชา พระปรคนธรรพแล้วหันกลับมาทางหน้าพระอีก คราวนี้ครูเรียกหน้าพาทย์ให้ทำเพลงต่าง ๆ บูชาครูบิณฑายเรียงเป็นลำดับกัน คือ

1. เพลงเหาะ บูชาพระอิศวร
2. เพลงกลม บูชาพระวิศณุกรรม
3. เพลงรอน บูชาพระพิราพ
4. เพลงเชิดฉิ่ง บูชาครูนาง
5. เพลงแผละ บูชาพญาครุฑ

ครั้นทำเพลงบูชาครูบิณฑายเสร็จแล้ว ครูจึงเรียกหน้าพาทย์ลงตรง แล้วประโพรยน้ำหอมลงเทวรูป ครั้นเสร็จแล้วครูจึงเรียกหน้าพาทย์ให้ทำเพลงโปรยข้าวตอก ครูลุกขึ้นนำศิษย์รำถวาย

* หมายถึง ด้านสกัดหัวท้ายของสถานที่ประกอบพิธี เช่น ภายในห้องรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ด้านหุ้มกลอง คือ ส่วนกว้าง ที่สกัดหัวท้าย

** ครูบิณฑาย เป็นรูปคำสันสกฤต ตรงกับคำบาลีว่า ครูอุปัชฌาย์

⁷⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 39-41.

เครื่องพลีกรรมครูบิณฑายและพระปรคนธรรพ (หน้าพาทย์เชิด ถวายเครื่อง) ครั้นรำถวายเครื่องพลีกรรมแล้วจึง เช่นสุรา เรียกหน้าพาทย์เพลงนั่งกิน เช่นเหล้า ครั้นเช่นเสร็จแล้วจึงพร้อมกันสมโภชครูบิณฑาย ปี่พาทย์ก็ทำเพลงทำขวัญ ครูกับศิษย์พร้อมกันเวียนเทียนเพียงมณฑลและวงปี่พาทย์ครบ 3 รอบ แล้วครูจุ่มเจิมเทวรูปและศิระชะโชน เป็นเสร็จสิ้นภาคพิธีไหว้ครู

ภาคพิธีครอบ ให้เอาขันสาครลายสิบสองนักษัตรคว่ำไว้กลางโรงตรงหน้าพระลงมา (เช่นเดียวกับวิธีการครอบละครในราชชาติรี ผิดกันแต่ไม่ใช้หนังสือคลุมกันชั้น) มีผ้าขาวปูกันชั้น ตัวครูผู้ครอบเอาหนึ่งค่างใส่ในศิระชะภาชี แล้วเอาขึ้นสวมศิระชะ สมมุติตนเป็นพระฤาษี (พระภทรฤาษี) เรียกหน้าพาทย์ทำเพลงพราหมณ์เข้า แล้วถือไม้เท้ารำเข้ามานั่งบนกันชั้น เรียกหน้าพาทย์ทำเพลงมหาฤกษ์ แล้วเรียกศิษย์ที่จะครอบเข้าไปครอบทีละคน ครูเจิมให้แล้วถอดหัวฤาษี (กับหน้าค่าง) ออกจากศิระชะตนครอบศิระชะให้ศิษย์ก่อน แล้วเอากลับมาใส่อย่างเดิม * จึงเอาหัวโชนพระอิศวรกับหัวพระพิราพ ครอบให้เป็นลำดับกัน แล้วรดน้ำสังข์ ใส่ด้ายมงคลที่ศิระชะศิษย์และให้ไปไม่มงคลทัดหู คือ ใบเงิน ใบทอง หนุ่ผ่าแพรก ดอกมะเขือ มัดเป็นช่อ ผู้ที่จะเป็นยืนเครื่อง (ตัวพระ) ให้ทัดหูขวา ผู้ที่จะเป็นตัวนางให้ทัดหูซ้าย ครูทำให้งดงามมาที่ทีละคนจนครบตัวผู้ที่จะครอบละคร

ครั้นครอบแล้วครูจึงเรียกหน้าพาทย์เพลงซ้ำกับเพลงเร็วให้ศิษย์รำ “ถวายมือ” พร้อมกัน ครั้นรำถวายมือจบแล้ว ครูเรียกหน้าพาทย์พราหมณ์ออก รำออกไปพอพันมณฑลพิธีแล้วถอดหัวฤาษีออกจากศิระชะ เป็นเสร็จการภาคพิธีครอบ

ลักษณะการประกอบพิธีไหว้ครูและครอบละครนอก ซึ่งเป็นต้นแบบของพิธีไหว้ครูละครใน หรือไหว้ครูพิธีหลวง สามารถสรุปลำดับขั้นตอนการเรียกเพลงหน้าพาทย์ ได้ดังนี้

* วิธีการที่ผู้ประกอบพิธี ถอดศิระชะ (หัวโชน) จากศิระชะตนครอบให้กับศิษย์ แล้วกลับไปสวมไว้ใหม่ เรียกกันว่า “ครอบถ่าย” (สัมภาษณ์ นายประพันธ์ สุคนธชาติ อดีตข้าราชการกองการสังคีต กรมศิลปากร เป็นผู้สนใจค้นคว้าเรียบเรียงตำราทางนาฏศิลป์ 3 พฤศจิกายน พ.ศ.2540)

ตารางที่ 1 แสดงลำดับขั้นตอนการเรียกเพลงหน้าพาทย์ในพิธีไหว้ครูละครนอก

ลำดับที่	ชื่อเพลงหน้าพาทย์	ความหมาย
	ภาคพิธีไหว้ครู	
1	เพลงสาธุการ	เป็นการบูชาพระรัตนตรัยและครูบิณฑาย
2	เพลงเหาะ	เป็นการบูชาพระอิศวร
3	เพลงกลม	เป็นการบูชา พระวิศณุกรรม
4	เพลงรอน	เป็นการบูชา พระพิราพ
5	เพลงเข็ดฉิ่ง	เป็นการบูชาครุฑนาง
6	เพลงแผละ	เป็นการบูชาพญาครุฑ
7	เพลงลงตรง	เป็นการบูชาเทวรูปด้วยการตรงน้ำ
8	เพลงไปรยข้าวตอก	เป็นการคารวะบูชาด้วยข้าวตอกดอกไม้
9	เพลงเข็ด (ถวายเป็นเครื่อง)	เป็นการรำถวายเครื่องสังเวท กระยาบวช
10	เพลงนั่งกิน-เช่นเหล้า	เป็นการสมมุติว่า ครูรับการสังเวท
11	เพลงทำขวัญ	เป็นการสมโภชเวียนเทียนครูบิณฑายต่าง ๆ
	ภาคพิธีครอบ	
12	เพลงพราหมณ์เข้า	เป็นการสมมุติว่าพระภรตฤาษีมาประกอบพิธีครอบให้กับศิษย์
13	เพลงมหาฤกษ์	เป็นการให้บังเกิดสวัสดิมงคลขณะครอบ
14	เพลงซ้ำ-เพลงเร็ว	เป็นการรำถวายมือ
15	เพลงพราหมณ์ออก	เป็นการสมมุติว่า พระภรตฤาษี กลับไปสู่ทิพย์วิมาน หลังเสร็จสิ้นพิธีไหว้ครู-ครอบ

4.4.1 พิธีหลวง ยุคที่ 1 (พ.ศ.2397-พ.ศ.2478)

แบบแผนการประกอบพิธี การเรียกเพลงหน้าพาทย์ ฉบับ นายเกษ (พระราม) ไหว้ครู
ละครหลวง พ.ศ.2397 ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ลำดับขั้นตอนการประกอบพิธี และวิธีการเรียกเพลงหน้าพาทย์ ปรากฏใน ตำรานานเรื่อง
ละครอิเหนา ดังนี้

เริ่มการพิธีสงฆ์สวดมนต์เวลาบ่าย ศิษย์ละครใส่มงคลงนั่งฟังพระสวดแล้วพระประนํ้า
มนต์ให้ ครั้นรุ่งเช้าเลี้ยงพระ ๆ กลับแล้ว ครูนุ่งขาวห่มขาวนำศิษย์จุดธูปเทียนและถวายดอกไม้
บูชาพระก่อน ตอนนี้อย่างไม่ทำเพลงหน้าพาทย์ เมื่อบูชาพระแล้วจึงลงมือทำพิธีไหว้ครู

พิธีไหว้ครูนั้น เริ่มแรกครูเรียกหน้าพาทย์ทำเพลงสาธุการ ครูจุดเทียนทอง เงิน และธูป
บูชาพระปรคนธรรพทางวงหน้าพาทย์ ครั้นบูชาเสร็จแล้วหันกลับมาทวงหน้าพระ เรียกหน้าพาทย์
เชิญเทวดา คือ

ทำเพลงเหาะ	เชิญพระอิศวร
ทำเพลงแผละ	เชิญพระนารายณ์
ทำเพลงกลม	เชิญเทพดาอื่น ๆ
ทำเพลงไหมโรง	เชิญครูละคร
ทำเพลงช้า เพลงเร็ว	สำหรับ (ครู) มนุษย์
ทำเพลงกราวนอกกราวใน	สำหรับ (ครู) พานร *
ทำเพลงเชิดฉิ่ง	สำหรับ (ครู) นาง
ทำเพลงคูกพาทย์	สำหรับ (ครู) ยักษ์
ทำเพลงรอนพระพิราพทั้งตัว	สำหรับพระพิราพ

* นายอนิต อยู่โพธิ์ ผู้รวบรวมชำระตำราไหว้ครู เมื่อ พ.ศ.2494 อธิบายว่า ครูพานรควรร
จะมีแต่เพลงกราวนอก เมื่อมีเพลงกราวใน น่าจะสำหรับครูยักษ์ด้วย เข้าใจว่าเพลงกราวในน่าจะ
เกินเข้ามา เพราะเพลงสำหรับครูยักษ์มีอยู่แล้วใน เพลงคูกพาทย์ (ศิลปละครอนันท์ หรือคู่มือ
นาฏศิลป์ไทย หน้า 307.)

เสร็จทำหน้าที่เพลงเชิญครูปัทยาแล้ว ครูเรียกหน้าพาทย์ลงทรง เชิญเทวรูปออกมาทรง และเจิมจุดแล้วเชิญกลับขึ้นตั้งไว้อย่างเดิม คราวนี้ถึงถวายเครื่องพลีกรรม ครูเรียกหน้าพาทย์เชิด ครูกับศิษย์ทั้งปวงยกเครื่องพลีกรรมร่ำถวายครูปัทยา แล้วหันมาถวายพระพรคนธรรพ ร่ำเสร็จแล้วเรียกเพลงหน้าพาทย์เสมอมี เสมอมาร นั่งกิน แล้วครูเช่นสุรา ปี่พาทย์ทำเพลงเช่นเหล่า เสร็จพิธีไหว้ครูขึ้นต้นเพียงนี้ แล้วทำพิธีครอบต่อไป

พิธีครอบนั้นเริ่มด้วยปี่พาทย์ทำเพลงพราหมณ์เข้า ครูนำศิษย์ไปรับข้าวตอกนุชาครูปัทยา และนุชาพระพรคนธรรพ แล้วครูเอานั่งค่างไสในหัวฤาษี เอาขึ้นสวมศีรษะตน มือขวาถือไม้เท้า มือซ้ายถือสังข์ ร่ำเพลงเสมอตามลาเข้ามานั่งบนกันชนสิบสองนักษัตร ซึ่งมีผ้าขาวคลุมไว้ตรงหน้าเตียงตั้งเครื่องครูปัทยา เรียกศิษย์เข้ามารอบทีละคน คือ ถอดหัวฤาษีกับนั่งค่างจากศีรษะครูครอบศีรษะให้ศิษย์ก่อน แล้วเขากลับไปใส่ศีรษะครูตามเดิม ต่อจากนั้นเอาหัวโขนพระราม พระลักษมณ์ พระพิราพ ทศกัณฐ์ และเทร็ด ครอบศีรษะให้ศิษย์เป็นอันดับกันไป แล้วรดน้ำสังข์และให้ใบไม้มงคล คือ ใบมะตูม หญ้าแพรก ใบเงิน ใบทอง ซึ่งมีมัดเป็นข้อให้ศิษย์ทัดหู และสวมมงคลที่ศีรษะศิษย์ ครอบให้อย่างว่ามานี้ทีละคนจนหมดจำนวนศิษย์ซึ่งจะครอบ และปี่พาทย์ทำเพลงมหาชัยไปตลอดเวลาที่ครอบนั้น เมื่อครอบให้หมดแล้ว ครูจึงอำนวยพรให้ศิษย์พร้อมกัน แล้วปี่พาทย์ทำเพลงเสมอเถร ครูร่ำเป็นทำนองฤาษีกลับ จบแล้วจึงถอดหัวโขนฤาษีออกจากศีรษะ เป็นเสร็จพิธีครอบ ทำพิธีบูชาตอนท้ายต่อไป

พิธีที่ทำตอนท้ายเป็นพิธีสมโภชและส่งครูปัทยากลับ เริ่มด้วยเบิกแว่นเทียนเวียนเพียงมณฑลและวงปี่พาทย์ 3 รอบ แล้วครูทำพิธีเฉลิมเนตร เจิมหน้าโขน เสร็จแล้วครูขึ้นนั่งบนกันชนสิบสองนักษัตรอีกครั้งหนึ่ง คราวนี้ให้ร้องบท ครูถือพัดโบตาล ร่ำรายใช้บท ครั้นครูร่ำจบแล้วให้ศิษย์พร้อมกันร่ำเพลงช้าเพลงเร็ว เรียกว่า “ร่ำถวายมือ” ศิษย์ร่ำถวายมือจบแล้วทั้งครูและศิษย์ร่ำเพลงกราวร่ำ ส่งครูปัทยาแล้วปี่พาทย์ทำเพลงเชิด เพลงเสมอเข้ามา⁷⁵ (สมมุติว่าส่งครูปัทยากลับไป) เสร็จการส่งครูปัทยา ปี่พาทย์ทำเพลงกราวร่ำอีกครั้งหนึ่ง เป็นเสร็จพิธีการเท่านี้⁷⁵

แบบแผนการประกอบพิธีไหว้ครูและครอบ การเรียกเพลงหน้าพาทย์ ตามรูปแบบพิธีหลวง ฉบับนายเกษ (พระราม) สามารถสรุปเป็นตารางได้ดังนี้

* บางที่จะหมายถึงให้ทำเพลงเสมอเข้าที่ (ชนิด อยู่โพธิ์, ศิลปะคอนราหรือคู่มือนาฏศิลป์ไทย, หน้า 308.)

⁷⁵ สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ, ตำนานเรื่องละครอิเหนา, หน้า 50-52.

ตารางที่ 2 แสดงลำดับขั้นตอนการเรียกเพลงหน้าพาทย์ในพิธีไหว้ครู ฉบับ นายเกษ
(พระราม)

ลำดับที่	ชื่อเพลงหน้าพาทย์	ความหมาย
	<u>ภาคพิธีไหว้ครู</u>	
1	เพลงสาธุการ	บูชาครูบิณฑายและบูชาพระปรคนธรรพ
2	เพลงเหาะ	เชิญพระอิศวร
3	เพลงแมลง	เชิญพระนารายณ์
4	เพลงกลม	เชิญเทพดาอื่น ๆ
5	เพลงโหมโรง	เชิญครูละคร
6	เพลงช้า-เพลงเร็ว	เชิญครูมนุษย์
7	เพลงกราวนอก	เชิญครูพานร
8	เพลงเชิดฉิ่ง	เชิญครูนาง
9	เพลงคูกพาทย์	เชิญครูยักษ์
10	เพลงรอนพระพิราพทั้งตัว	เชิญพระพิราพ
11	เพลงลงทรง	เชิญเทวรูปออกมาลงทรง จุนเจิมแล้วเชิญกลับไว้ ที่เดิม
12	เพลงเชิด (ถวายเครื่อง)	ผู้ประกอบพิธีรำนาศิษย์ ถวายพลีกรรมเครื่องสังเวช กระยาบวช
13	เพลงเสมอมี	
14	เพลงเสมอมาร	
15	เพลงนั่งกิน-เซ่นเหล้า	สมมติว่าครูรับพลีกรรมเครื่องสังเวชกระยาบวช พร้อมทั้งเหล้า น้ำ

ลำดับที่	ชื่อเพลงหน้าพาทย์	ความหมาย
16	ภาคพิธีครอบ-สมโภชครู เพลงพราหมณ์เข้า	ผู้ประกอบพิธี สมมุติเป็นผู้ทรงศีล รำเข้าสู่มณฑลพิธี เพื่อนำศิษย์คารวะด้วยการไปรยข้าวตอกดอกไม้
17	เพลงไปรยข้าวตอก	ผู้ประกอบพิธี รำนำศิษย์ถวายการบูชาไปรยข้าวตอกดอกไม้
18	เพลงเสมอสามลา	สมมุติเป็นพระภคตฤาษี รำเข้าสู่มณฑลพิธีไปประทับบนกันชนสาครลายสิบสองนักษัตร เพื่อประกอบพิธีครอบ
19	เพลงมหาชัย	เป็นการให้บังเกิดสวัสดิมงคลในขณะประกอบพิธีครอบ
20	เพลงเสมอเถร	สมมุติเป็นพระภคตฤาษีกลับสู่ทิพยวิมานหลังเสร็จสิ้นพิธีครอบ
21	เพลงเวียนเทียน	เป็นการสมโภช
22	เพลงช้า-เพลงเร็ว	รำถวายมือ เพื่อบำเรอครู
23	เพลงกราวรำ	เป็นการส่งครูบิณฑาย
24	เพลงเชิด	สมมุติว่าครูกลับทิพยวิมาน
25	เพลงเสมอเข้ามาน (เสมอเข้าที่)	สมมุติว่าส่งครูบิณฑายกลับถึงทิพยวิมาน
26	เพลงกราวรำ	เป็นการส่งครูบิณฑายและยินดีเมื่อสำเร็จสมประสงค์ (พิธีการไหว้ครูและครอบ สำเร็จเสร็จสิ้นลงด้วยดี)

จากตารางลำดับชั้นตอนการเรียกเพลงหน้าพาทย์ประกอบพิธีไหว้ครูและครอบโขนละคร ตามแบบแผนฉบับหลวงของ นายเกษ (พระราม) ปรากฏให้เห็นถึง หน้าพาทย์ที่ผู้ประกอบพิธีใช้รำ 2 ลักษณะ คือ รำนำหน้าศิษย์ และรำเฉพาะด้วยตนเอง ดังนี้

ภาคพิธีไหว้ครู ผู้ประกอบพิธีรำนำศิษย์ถวายเครื่องสังเวศ กระจายวชเพียงเพลงเดียว คือ หน้าพาทย์เชิด (ถวายเครื่อง) อันดับที่ 12

ภาคพิธีครอบและสมโภช

รำเฉพาะด้วยตนเอง คือ หน้าพาทย์พราหมณ์เข้า อันดับที่ 16 หน้าพาทย์เสมอสามลา อันดับที่ 18 หน้าพาทย์เสมอเถร อันดับที่ 20 รวม 3 เพลง

รำนำศิษย์ คือ หน้าพาทย์ไปรยข้าวตอก อันดับที่ 17 หน้าพาทย์กราวรำ 2 ครั้ง อันดับที่ 23 และอันดับที่ 26

ดังนั้น แบบแผนการประกอบพิธี ฉบับ นายเกษ (พระราม) ผู้ประกอบพิธีจะต้องรำรำหน้าพาทย์ทั้งสิ้น 6 หน้าพาทย์ (เชิด พราหมณ์เข้า ไปรยข้าวตอก เสมอสามลา เสมอเถร กราวรำ 2 ครั้ง)

จากการศึกษาเปรียบเทียบแบบแผนการประกอบพิธีไหว้ครูและครอบ จากต้นฉบับพระตำราครอบโขนละคร (เล่ม 2) ฉบับหลวงครั้งรัชกาลที่ 4⁷⁶ ซึ่งนายเกษ (พระราม) เป็นผู้ประกอบพิธี เมื่อ พ.ศ.2397 ปรากฏลำดับการเรียกเพลงหน้าพาทย์ ดังนี้

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁷⁶ ธนิต อยู่โพธิ์, "ตำราครอบโขนละคร เล่ม 2 ฉบับหลวง ครั้งรัชกาลที่ 4," ใน ศิลปละคอนรำ หรือคู่มือนาฏศิลป์ไทย หน้า309-322 .

ตารางที่ 3 แสดงลำดับขั้นตอนการเรียกเพลงหน้าพาทย์ในพิธีไหว้ครู ฉบับนายเกษ
(พระราม) จากพระตำราครอบโขน ละคร (เล่ม 2)

ลำดับที่	ชื่อเพลงหน้าพาทย์	ความหมาย
	<u>ภาคพิธีไหว้ครู</u>	
1	เพลงสาธุการ	บูชาครูบิณฑาย
2	เพลงตระพระปรคนธรรพ	บูชาพระปรคนธรรพ
3	เพลงเชิญเทวา (ตระเชิญ)	เชิญพระอิศวร
4	เพลงเหาะ	เชิญพระนารายณ์
5	เพลงใหม่โรง	เชิญครูต่างๆ
6	เพลงลงทรง	คารวะครูด้วยการลงน้ำเทวรูป
7	เพลงเข็ด (ถวายเครื่อง)	ครูรำนาศิษย์ถวายเครื่องสังเวย กระจายบวช
8	เพลงเช่นเหล่า	ครูบิณฑาย และพระปรคนธรรพ ทั้ง 2 ที่ ถวายเครื่องดื่ม (เหล้า น้ำ)
	<u>ภาคพิธีครอบ-สมโภชครู</u>	
9	เพลงพรานมณเฑาะ	ผู้ประกอบพิธีรำเข้าสู่มณฑลพิธี (สมมุติเป็นผู้ทรงศีล เข้าสู่มณฑลพิธี)
10	เพลงรำดาบ	แบ่งเครื่องสังเวย ใส่กระทงไปเช่นสี่มุมโรงละคร (หมายถึง การแบ่งเครื่องสังเวยให้ ภูตผี ปีศาจ ที่ไม่อาจเข้ามาในมณฑลพิธีได้)
11	เพลงไปรยข้าวตอก	ผู้ประกอบพิธีรำนาศิษย์ ไปรยข้าวตอกดอกไม้ บูชาครูบิณฑาย และพระปรคนธรรพ

ลำดับที่	ชื่อเพลงหน้าพาทย์	ความหมาย
12	เพลงเสมอสามลา	ผู้ประกอบพิธีสมมติเป็นพระภทรฤาษี สวมศิระษะฤาษี ถือไม้คณีสั่งข้ รำออกไปและรำเข้ามา นั่งบนกันชนสาครฯ เพื่อประกอบพิธีครอบ-รับมอบ
13	เพลงมหาชัย	บรรเลงขณะประกอบพิธีครอบ เพื่อให้บังเกิดสวัสดิมงคล จากนั้น ผู้ประกอบพิธีร้อง อ่อนฯ (หมายถึงร้องบทที่ขึ้นต้นด้วย อ่อนเฮยโลเจ้าไม่มา ฯลฯ และร้องบทที่เป็นตัวเอก เรื่องต่าง ๆ บนกันชนสาครนั้น)
14	เพลงเวียนเทียน	เป็นการสมโภชบูชาครู
15	เพลงกราวรำ	เป็นการส่งครูกลับสู่ทิพยวิมาน และยินดี เมื่อการประกอบพิธีครั้งนี้สำเร็จสมประสงค์

เพลงหน้าพาทย์ที่ปรากฏในพระตำราครอบโขนละคร เล่ม 2 ฉบับหลวงครั้งรัชกาลที่ 4 ซึ่งนายเกษ(พระราม) เป็นผู้ประกอบพิธี พระตำราฉบับนี้ พระยานัฏกานูรักษ์(ทองดี สุวรรณภารต) ได้รักษาไว้ และให้ฉบับมาคัดไว้ในหอพระสมุดสำหรับพระนคร เมื่อ พ.ศ.2466 ปรากฏว่ามีความแตกต่างเรื่องลำดับขั้นตอนการเรียกเพลงหน้าพาทย์ มีชื่อเพลงหน้าพาทย์ปรากฏเพียง 15 เพลง หมดต้นฉบับที่หน้าพาทย์เพลงกราวรำ ไม่ปรากฏเพลงหน้าพาทย์สำคัญ คือ เพลงรอนพระพิราพ ทั้งตัว หรือพระพิราพเต็มองค์ อีกทั้งเพลงหน้าพาทย์ที่มีความหมายของการกลับสู่ทิพยวิมานของพระภทรฤาษี (เพลงเสมอเถร หรือเพลงพราหมณ์ออก เพลงใดเพลงหนึ่ง) ทั้งนี้อาจเป็นการละไว้ในฐานที่เข้าใจ หรือเพื่อจุดประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่ง

แต่สิ่งสำคัญที่สามารถเป็นข้อสรุปได้ว่า ภาคพิธีไหว้ครูแต่เดิมนั้น โดยเฉพาะตำราของนายเกษ (พระราม) ปรากฏหน้าพาทย์ที่ผู้ประกอบพิธีรำนาคิษย์ ถวายเครื่องสังเวศ กระจยาบวชเพียงเพลงเดียว คือ เพลงหน้าพาทย์เชิด (ถวายเครื่อง)

ภาคพิธีครอบ เริ่มด้วยผู้ประกอบพิธีสมมุติตนเป็นผู้ทรงศีล รำหน้าพาทย์เพลง พรหมณ์เข้า เข้าสู่มณฑลพิธี เพลงรำดาบ ตัดแบ่งเครื่องสังเวศ รำนำศิษย์ไปรยข้าวตอก 2 ที่ (หน้าครูบิทยาย และหน้าวงปีพาทย์) จากนั้น สมมุติตนเป็นพระภรตฤาษี ถือไม้ค้ำกับสังข์ รำเข้าสู่ มณฑลพิธีไปนั่งที่กั้นชั้นสาคร เพื่อประกอบพิธีครอบ-รับมอบ ด้วยเพลงหน้าพาทย์เสมอสามลา เสร็จพิธีครอบ-รับมอบ พระภรตฤาษีจะต้องกลับออกไป ด้วยหน้าพาทย์เสมอเถร หรือหน้าพาทย์ พรหมณ์ออก (แต่รายละเอียดในพระตำราฯ ไม่ปรากฏการบันทึกไว้) สุดท้ายเป็นการสมโภช เวียนเทียน และจบลงด้วยหน้าพาทย์กรวรา รำ กล่าวโดยสรุปบทบาทการรำของผู้ประกอบพิธีจะ เด่นชัดในภาคพิธีครอบนี้ คือ ทั้งบทบาท การสมมุติตนเป็นพระภรตฤาษี มาประกอบพิธีครอบ-รับมอบและบทบาทในการรำสักการะด้วยข้าวตอกดอกไม้ และการส่งครูหรือยินดีที่กิจกรรมการ ประกอบพิธีสำเร็จสมประสงค์ตามความมุ่งหมายของศิษยานุศิษย์ทุกคน ด้วยหน้าพาทย์กรวรา รำนำศิษย์ส่งครู

แบบแผนการประกอบพิธี การเรียกเพลงหน้าพาทย์ ฉบับพระยานัฏกานูรักษ์ (ทองดี สุวรรณภารต) ในพระราชพิธีไหว้ครูและครอบโขนละครและปีพาทย์ครั้งใหญ่ ในรัชกาลที่ 6 พ.ศ.2457

ในบันทึกการประกอบพระราชพิธีฯ ครั้งนี้ จมื่นสิริวังรัตน (เฉลิม คุชชีวะ) กรุณาคัดมา ให้ นายธนิธ อยู๋โพธิ์ เมื่อวันที่ 19 พฤษภาคม 2491 มีรายละเอียด กล่าวถึงขั้นตอนวิธีไหว้ครู ดังนี้

1. ครูใหญ่จุดเทียนบูชาพระพุทธรูปที่เข้ามณฑล
2. ครูใหญ่มานั่งที่โต๊ะหมู่ พระนารายณ์ พระอิศวร
3. ครูและศิษย์จุดธูปเทียน ว่านนำให้ศิษย์ว่าตาม บูชาพระพุทธรูป เทวรูปจบแล้ว พิณพาทย์ทำเพลง
4. ครูใหญ่และศิษย์จุดธูปเทียน แล้วครูว่านนำให้ศิษย์ว่า จบบทหนึ่งทำเพลงพิณพาทย์ ครั้งหนึ่ง ทุกจบ
5. ครูใหญ่ไปบูชาพระโคนทับ ศิษย์ว่าตาม จบแล้วประโคมหยุดประโคมแล้ว ครูใหญ่ เดินร่ำมาถึงหน้าโต๊ะหมู่พระนารายณ์ หยุดประโคม
6. เชิญพระครูของโขนที่ตั้งเข้ามณฑล มาสร่งน้ำ ครูทั้งหลายสร่งทุกคนแล้ว เช่น.
7. พิณพาทย์ทำเพลงอีกครั้ง
8. พระเจ้าอยู่หัวเสด็จออกทรงเจิมหน้าโขนแล้ว สมมุติเอาคนมาผูกที่เสาหมู แล้วเสด็จ

9. ประทับพระราชทานน้ำสังข์ และเจิมพระราชทานตัวโขนที่มีชื่อตลอดทุกคน แล้วเสด็จมาทรงหยิบพระขรรค์อิเหนาที่เข้ามาณฑล ชักสมมุติจะประหารชีวิตคนที่ผูก ครูผู้ใหญ่กราบบังคมทูลขอโทษ แล้วประทับบนหนังสือและหนังสือบนกันชน ที่แทนหน้าโต๊ะหมู่ ทรงสวมศิระสะเพยารให้ครูใหญ่ แล้วครูใหญ่รำเพลงถวายตามประเพณีแล้วเสด็จขึ้นไปประทับบนพลับพลา

10. ครูใหญ่นำศิษย์ไปรยข้าวตอกดอกไม้เสร็จแล้ว

11. ครูใหญ่สวมหัวท้าว รำรดน้ำสังข์

12. ครูใหญ่วงเวทมนตร์ เฉลิมเนตรหน้าพระราม พระลักษมณ์ เทริด ฤาษี ทศกรรฐ์ อินทรชิต พिरาพ เสร็จแล้ว

13. ครูใหญ่สวมหัวเพยาร นั่งบนกันชนปูหนังสือ หมี่ ศิษย์เข้ามา ครูสวมศิระสะฤาษี พระราม พระลักษมณ์ เทริด ทศกรรฐ์ อินทรชิต พिरาพ ตัวโขนตลอดทุกคน แล้วเวียนเทียนทำขวัญเป็นเสร็จการ ⁷⁷

ในส่วนของเพลงหน้าพาทย์ที่ใช้ในพิธีไหว้ครูครั้งนั้น แยกบันทึกเป็น 2 ส่วน ดังนี้

เพลงไหว้ครู

1. สาธุการกลอง มีแตرسังข์ฆ้องชัย
2. ตระพระประโคนทับ
3. ตระเชิญ
4. โคมเวียน หรือเพลงเหาะ
5. กลม
6. แผละ
7. ตระโหมโรง เข้าม่านด้วย
8. เพลงช้า
9. เพลงเร็ว
10. เชิดฉิ่ง

⁷⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 329-330.

11. คุกพาทย์
12. กราวใน
13. เชิญพระพิราพทั้งตัว
14. ลงสร
15. เชิด

ไหว้ครูพิณพาทย์

1. เชิด
2. พราหมณ์เข้ามา (พราหมณ์เข้า)
3. เสมอผี
4. เสมอमार
5. นั่งกิน
6. เซ่นเหล้า
7. มหาฤกษ์
8. เพลงโปรยข้าวตอก
9. เสมอสามลา⁷⁸

การที่แยกบันทึกลำดับเพลงหน้าพาทย์ไว้ 2 ส่วน คือ ส่วนของเพลงไหว้ครู และส่วนไหว้ครูพิณพาทย์ จึงทำให้ไม่สามารถเห็นลำดับขั้นตอน การเรียกเพลงหน้าพาทย์ ในพิธีไหว้ครูตั้งแต่ต้นจนจบได้ แต่เมื่อเปรียบเทียบกับลำดับขั้นตอน การเรียกเพลงหน้าพาทย์ จากตำราไหว้ครูของ นายเกษ (พระราม) จึงน่าจะสันนิษฐานได้ว่า ช่วงของ “เพลงไหว้ครู” น่าจะเป็น “ภาคพิธีไหว้ครู” ส่วนช่วงของ “ไหว้ครูพิณพาทย์” น่าจะเป็น “ภาคพิธีครอบ” เพราะเหตุว่าภาคแรกจบด้วย เพลง เชิด หรือเชิดถวายเครื่อง ซึ่งเป็นส่วนของการสังเวญบูชา ส่วนภาคที่สองขึ้นต้นด้วยเพลงเชิด และ พราหมณ์เข้ามา หรือพราหมณ์เข้า ซึ่งเป็นการเริ่มต้น ภาคพิธีครอบ แต่จบลงด้วยเพลง เสมอสามลา ซึ่งเป็นเพลงหน้าพาทย์ ที่หมายถึงการเสด็จกลับของพระภทรฤกษ์ แต่บันทึกนี้ขาด เพลงกราวรำ ซึ่งเป็นเพลงที่มีความหมายถึง การแสดงความยินดีเมื่อสำเร็จสมประสงค์ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะ ละไว้ในฐานที่เข้าใจ ตามลักษณะการบันทึกตำราสำคัญ ๆ ก็เป็นได้

⁷⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 330-331.

เหตุการณ์ในพระราชพิธีไหว้ครูและครอบโขนละครและปีพาทย์ครั้งใหญ่ ในรัชกาล
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ประกอบพิธีเมื่อวันที่ 14 พฤษภาคม พ.ศ.2457 ณ โรงละคร สวนจิตรลดา
รโหฐาน พระยานุฎีกานุรักษ์ (ทองดี สุวรรณภารต) ครูผู้ใหญ่ฝ่ายนาฏยศิลป์ เป็นผู้ประกอบพิธี

ในงานพระราชพิธีครั้งนั้น จมื่นมานิตยน์เรศ (เฉลิม เศวตนันท์) บันทึกลงไว้ และนำมา
พิมพ์เผยแพร่ใน “รอบเมืองไทย” ฉบับวันศุกร์ที่ 21 มิถุนายน พ.ศ.2500 รวมพิมพ์ใน
อนุสรณ์ศุกรหัตถ์ว่า

“ ในคราวไหว้ครูคราวนั้น ผู้มีชื่อของโขนหลวงผู้หนึ่ง คือ หลวงยงเยี่ยงครู กำลังต้องรับ
พระราชอาญาส่วนพระองค์ให้จำขังสนม ซึ่งมีไซเป็นความผิดร้ายแรงอะไรมาหนัก เป็นอย่างซ้ำกับ
เจ้า บ่าวกับนาย ลูกกับพ่อ ครูกับศิษย์ พระเจ้าอยู่หัวกับข้าราชการบริพาร ซึ่งถือกันว่า ใครต้องรับ
พระราชอาญาส่วนพระองค์ เช่น ถูกกริ้ว ถูกเขียน ถูกขังสนม นับว่าเป็นผู้ที่ยิ่งทรงพระกรุณา
ด้วยพระราชหฤทัยพระเมตตาเอ็นดู มิฉะนั้นก็ไม่ทรงชุบเลี้ยง ในพิธีนี้เรียกว่า ยัญญะการ คือ
นุชาลัย

โดยท่านเจ้าพนักงาน จับหลวงยงเยี่ยงครูไปมัดไว้ด้วยด้ายดิบ คือ ด้ายอย่างใช้
ตราสังคพ ที่เสาหลักกลางโรง มัดอย่างแบบจะประหารชีวิต เมื่อคุณครูพระยานุฎีกานุรักษ์ รำ
เข้ามาในพิธี (พระยานุฎีกาฯ ขณะนั้นสมมุติตนเป็นพระภคตฤๅษี) ก็พักบนกันชนเสาครใหญ่ มีรูป
12 นักษัตริ มีผ้าขาวปู ขณะนั้นเองลั่นเกล้าลั่นกระหม่อมก็เสด็จลุกขึ้นประทับยืนด้วยพระ
อริยาบถอย่างกริ้วกราดถึงขนาด พระหัตถ์ขวาคำว่าพระแสงดาบ ทรง (รำว่า) ทำท่าได้อย่างเป็นที่
น่าหวาดหวั่นในพระบารมี พลังทรงประกาศก้องขึ้นว่า หลวงยงเยี่ยงครูมีความผิดต้องรับพระราช
อาญา จะทรงประหารชีวิตนุชาลัย ณ บัดนี้ ใคร ๆ ทั้งหมด ไม่เคยรู้เรื่องตลิ่งงันไปหมด เงียบ
ราวกับจะได้ยินเสียงหายใจและเสียงครางในลำคอของหลวงยงฯ หลวงยงฯ คอดก ตกจริง ๆ
ทันใดนั้น ก็ทรงพระแสงดาบแกว่งฉวัดเฉวียนด้วยท่าพรหมสี่หน้า อันเป็นท่าครู แล้วย่างสามชুম
เข้าวงรำไม้ ครูปีพาทย์เริ่มบรรเลงเพลงรำดาบ เข้ากับเรื่อง พอเปลี่ยนเป็นแปลง (ทำนองเพลง
แปลง) ก็ทรงย่างเข้าไปจนถึงตัวหลวงยงฯ ทรงเงียดเงื่อพระแสงสุดพระพานา ทันใดนั้นทุกคน
หัวใจแทบจะหยุด และบัดนั้นเองเสียงมาจากเจ้าคุณครูว่า “ข้า ข้า มหาบพิตร ทรงหยุดไว้ก่อน”
ทุกคนพากันถอนใจด้วยความโล่งอก จนได้ยินถนัด ลั่นเกล้าฯ ประทับยืนนิ่งด้วยพระพักตร์และ
พระอริยาบถ ดุษณีย์ เสียงจากเจ้าคุณครูต่อไป พร้อมด้วยเดินเข้าไปเฝ้าด้วยท่าทางอย่างมหาฤๅษี
แบบละคร พลังปากก็ถวายพระพรวิงวอนต่อไปว่า

“ดูกรมหาบพิตรผู้ทรงพระคุณธรรมอันประเสริฐ มันทูนี้ (ชี้มือไปทางหลวงงฯ) มีความผิดถึงขั้นอุกฤษณ์โทษ แต่มันเป็นศิษย์อาตมาที่ทำไปเพราะความโง่เขลาเบาปัญญา อาตมาขอพระราชทานอภัยเสียเถิด ขอพระราชทานชีวิตไว้ เพื่อจักได้เป็นมิ่งขวัญอันคุ้มมงคลแก่พระราชพิธีต่อไป ขอถวายพระพร” ครั้นแล้วลั่นเกล้าฯ จึงมีพระราชดำรัสตอบว่า “พระคุณเจ้าผู้บรมครู รูปขอถวายชีวิตมันทูนี้แด่พระคุณเจ้าเพื่อบูชาคุณ ณ กาลบัดนี้” ทรงมีพระพักตร์ไปทางหลวงงฯ “มิ่งจงคิดถึงคุณครูทราบเท่าชีวิตมิ่งราชมณฑลปล่อยตัวเป็นอิสระไปได้ และให้มันรำเพลงถวายครู” แล้วก็พระราชทานพระบรมราโชวาทตามสมควร พนักงานสนมพลเรือนแก้มัด หลวงงฯ ลงนั่งถวายบังคมแล้วร้องให้ด้วยความยินดี แล้วคลานเข้าไปกราบที่เท้าเจ้าคุณครู เจ้าคุณครูปลอบโยนให้อิวาท แล้วสั่งให้รำเพลงช้า เมื่อพนักงานได้ประคบบระหนม นวดทาแข่งขาด้วยน้ำมันพอสมควรแล้ว หลวงงฯ ก็ออกรำและรำได้อย่างสุดฝีมือ สมชื่อว่า “ยงเยี่ยงครู” ฉะนั้น

ต่อไปจากนั้นก็ทำพิธีไหว้ครูและครอบต่อไป ในที่สุดโปรดเกล้าฯ ให้พระยาราชวังเมือง (ป๋อย คชาชีวะ) เจ้ากรมช่างต้น ออกรำโพนช่างด้วยเชือกบาศและรำของจ้าว อันเป็นพิธีของพราหมณ์พฤทธิบาทสวณหนึ่ง และโปรดให้ตัวโขนละครที่สำคัญได้ครอบด้วยเชือกบาศ สำหรับคล้องช้างนั้นด้วย อันจัดว่าเป็นการครอบที่สูงที่สุดของการทำพิธีครอบโขน-ละคร ซึ่งว่ากันว่า คุ่มเกรงรักษา ไม่ให้เกิดเสียดจัญไรแก่ผู้ที่เป็นนักรำอย่างสูงสุด”⁷⁹

ลักษณะวิธีการดังที่ได้กล่าวมานี้ จะเห็นได้ถึงความสำคัญของครูผู้เปรียบเสมือนพ่อแม่ผู้ให้กำเนิดชีวิตอีกครั้งหนึ่ง ให้สมดังพระราชดำรัสว่า “มิ่งจงคิดถึงคุณครูทราบเท่าชีวิตของมิ่ง”

ในระบอบที่นายธนิต อยู่โพธิ์ ดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมศิลปากรอยู่นั้น ท่านได้เคยจัดพิธียัญญะการ เพื่อแสดงตำนานการไหว้ครู อีกครั้งหนึ่ง โดยตัวท่านเป็นผู้ขอภัยโทษ หลวงวิลาศ วงงาม (หร่ำ อินทรนัญ) เป็นผู้ลงโทษ นายทองสุก ทองหลิม ซึ่งถูกมัดหลักประหาร และครั้งนั้น หลวงวิลาศวงงามเป็นผู้ประกอบพิธีไหว้ครูและครอบ ณ ศาลาฝึกโขนติดกับศาลาแสนหวี ภายในโรงเรียนนาฏศิลป์ กรมศิลปากร เมื่อปี พ.ศ.2503

⁷⁹ จมื่นมานิตยัณเรศ (เฉลิม เศวตนันท์), “รอบเมืองไทย ฉบับวันศุกร์ที่ 21 มิถุนายน 2500,” ใน *อนุสรณ์ศุกรยัณเรศ* พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ, หน้า 194-196.

ในตำราไหว้ครูของพระยานัฏกานูรักษ์ (ทองดี สุวรรณภารต) ซึ่งเป็นฉบับส่วนตัวของท่าน ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ โดย นายประพันธ์ สุคนธชาติ และสำเนาถ่ายเอกสารมอบให้นายอุดม อังศุธร ซึ่งผู้วิจัยได้อาศัยศึกษาและตรวจสอบ เรื่อง ตำราไหว้ครูฉบับพระยานัฏกานูรักษ์ รูปแบบที่ 2 มีข้อความกล่าวถึง วิธีการเรียกเพลงหน้าพาทย์ในการประกอบพิธีว่า

“ เชนครูเข้าตัวแล้วเรียกหน้าพาทย์ ว่าดังนี้ เรียกดังนี้ สาธุการ สาธุการกลอง ตระเขิน ตระสันนิบาต ตระกลอง ตระพระประโคนทับ กลม เหาะ โคมเวียน แผละ เชิดฉิ่ง ชำนาน กระบองกัน เสมอเถร เสมอมี เสมอเปล้า กราวใน คุกวาท พราหมณ์เข้า พราหมณ์ออก บาทสกุณนี้ ชำมสมุทเสมอ ครทง เชนพระพิราพครึ่งตัว เชนพระพิราพเต็มองค์ ดำเนินพราหมณ์ เสมอเข้าที่

เมื่อเรียกหน้าพาทย์พอครูเสร็จแล้ว เชนสี่สะพอครูถือสี่สะสรวมสี่สะเรา รำเสมอเถร หรือพราหมณ์เข้าก็ได้ เมื่อรำทำยรัวเสร็จแล้ว ตามตามบันดาลิสย์เก่าใหม่พร้อมกัน เขาตอบพร้อมแล้ว เราถอดสี่สะพอครูวางที่แป้น ถวายเครื่อง บอกพิณพาทย์ทำเส้นเหล่า บอกให้ยกเครื่อง ถวายทั้งสองที่กำให้รำถวายมือ รำแล้วเจิม ๆ แล้วไปรยข้าวตอก ๆ เสร็จข้างหน้าเสร็จแล้วให้พร เชนพระเสีรพอครูสรวมสี่สะแล้วให้พร ให้พรแล้วเราลุกขึ้นรำ ตอนที่เรารำให้พิณพาทย์ทำพราหมณ์ออก รัวหมดแล้วบอกเชิด ๆ แล้วบอกให้กรวรำ หรือพระเจ้าลอยถาด เป็นหมดการไหว้ครูเท่านี้”⁸⁰

ตำราไหว้ครูฉบับส่วนตัวของพระยานัฏกานูรักษ์ ฉบับนี้ ค่อนข้างจะมีความลำบากในการอธิบายและตีความ โดยเฉพาะในภาคพิธีไหว้ครู ซึ่งเริ่มต้นด้วยเพลงสาธุการต่อด้วยหน้าพาทย์หลายเพลง จบลงด้วยเพลงเสมอเข้าที่ ภาคพิธีครอบน่าจะเริ่มด้วย เมื่อเชิญศิระพระภรดฤชีมาสวมแล้วรำเข้ามาด้วย เพลงเสมอเถรหรือ พราหมณ์เข้าแล้ว จึงได้ไปถวายเครื่องรำถวายมือ รำไปรยข้าวตอก แล้วรำพราหมณ์ออก เป็นพระภรดฤชีเสด็จกลับ จบลงด้วย กรวรำส่งครูหรือเพลงพระเจ้าลอยถาด ซึ่งขาดรายละเอียดขั้นตอนวิธีครอบ

⁸⁰ พระยานัฏกานูรักษ์ (ทองดี สุวรรณภารต) , “ องค์การพิธีไหว้ครู สำหรับครูพิณพาทย์ และครูโขนกับครูละคร”, เอกสารตัวพิมพ์ จำนวน 10 หน้า, (เอกสารไม่ตีพิมพ์เผยแพร่)

หมายเหตุ คัดลอกตามวิธีสะกดของท่าน

ลำดับขั้นตอนการเรียกเพลงหน้าพาทย์ ที่เป็นแบบฉบับของพระยานัฏกานุกรักษ์อีก
ฉบับหนึ่ง บันทึกไว้เป็นแบบแผน เรื่องลำดับเพลงไหว้ครูโขงและละคร (สำหรับการรำ) แต่
สมัยรัชกาลที่ 4 ถึงปัจจุบัน ที่นายธนิศ อยุธยา เรียบเรียงจากตำราไหว้ครูฉบับพระยา
นัฏกานุกรักษ์ ที่เป็นรูปเอกสาร และสอบถามจากบุคคลผู้ที่เคยร่วมในพิธีไหว้ครู ได้ผลสรุป
ออกมาเป็นรูปแบบลำดับขั้นตอนการเรียกเพลงหน้าพาทย์สำหรับพิธีหลวง ที่สมบูรณ์ที่สุด ดังนี้

1. สาธุการกลอง (รัวธรรมดา)
2. ตระประคนธรรพ (รัวเฉพาะ)
3. ตระเชิญ (รัวธรรมดา)
4. โคมเวียนหรือเหาะ (รัวธรรมดา)
5. โหมโรง วา (รัวธรรมดา)
6. ตระบรรทมลินธุ์ (รัวธรรมดา)
7. แผละ (รัวธรรมดา)
8. กลม (รัวธรรมดา)
9. กราวนอก (รัวธรรมดา)
10. กราวใน (รัวธรรมดา)
11. เพลงช้า เพลงเร็ว ลา
12. เชิดฉิ่ง (รัวธรรมดา)
13. คุกพาทย์
14. องค์พระพิราพ (ปฐม แล้ว รัวธรรมดา)
15. ลงทรง
16. เชิด
17. รำดาบ (รัวเฉพาะ)
18. เสมอผี (รัวธรรมดา)
19. เสมอมาร (รัวธรรมดา)
20. นั่งกิน (รัวธรรมดา)
21. เช่นเกล้า
22. ไปรยข้าวตอก (รัวธรรมดา)
23. พรหมณ์เข้า (รัวเฉพาะ)
24. เสมอสามลา (รัวธรรมดา)

- 25.มหาชัย
 26.เสมอเถร (รั้วเฉพาะ)
 27.พราหมณ์ออก (รั้วเฉพาะ)
 28.เวียนเทียน (รั้วธรรมดา)
 29.กราวรำ
 30.เชิด
 31.เสมอเข้าที่ (รั้วธรรมดา)
 32.กราวรำ

จากหน้าพาทย์ต่าง ๆ ทั้งหมดข้างต้น เปรียบกับคำอธิบายวิธีการเรียกเพลงหน้าพาทย์ ทั้งของนายเกษ (พระราม) ซึ่งเป็นต้นแบบของพระยานัฏกานูรักษ์ และคำอธิบายบางส่วน ของพระยานัฏกานูรักษ์ สามารถอธิบายความหมายของการใช้เพลงหน้าพาทย์ ฉบับพระยานัฏกานูรักษ์ซึ่งนายธนิต อยู่โพธิ์ เรียบเรียงไว้ได้ดังนี้

ตารางที่ 4 แสดงลำดับขั้นตอนการเรียกเพลงหน้าพาทย์ในพิธีไหว้ครูฉบับพระยานัฏกานูรักษ์

ลำดับที่	ชื่อเพลงหน้าพาทย์	ความหมาย
1	ภาคพิธีไหว้ครู ลาธุการกลอง	บูชาครูบิธยาย
2	ตระพระคนธรรพ	บูชาพระปรคนธรรพ
3	ตระเชิญ	เชิญพระอิศวร
4	โคมเวียน หรือเหาะ	
5	โหมโรง วา	เชิญครูละคร
6	ตระบรรทมสินธุ์	เชิญพระนารายณ์
7	แฉละ	เชิญพญาครุฑ
8	กลม	เชิญเทพดาอื่น ๆ
9	กราวนอก	เชิญครูพานร
10	กราวใน	เชิญครูยักษ์

ลำดับที่	ชื่อเพลงหน้าพาทย์	ความหมาย
11	เพลงช้า เพลงเร็ว ลา	เจริญक्रमมนุษย์
12	เชิดฉิ่ง	เจริญครุณาง
13	ศุกพาทย์	เจริญพญาักษ์ ผู้มีมหิทธิฤทธิ์ทั้งหลาย
14	องค์พระพิราพ	เจริญพระพิราพ
15	ลงสร	การระด้วยการเล่นสรน้ำ (สรน้ำเทวรูป)
16	เชิด (ถวายเครื่อง)	รำถวายเครื่องสังเวย กระยาบวช
17	รำดาบ	ตัดแบ่งเครื่องสังเวย เป็นการปรนนิบัติครู
18	เลมอผี	เจริญครูผีมารับเครื่องเซ่น
19	เลมอมาร	เจริญครูยักษ์มารับเครื่องเซ่น
20	นั่งกิน	เจริญครูทั้งหมด เสวยเครื่องสังเวย
21	เซ่นเหล้า	เจริญครูทั้งหมดดื่มสุรา น้ำ (ระหว่างพลีกรรมสังเวย ให้รำถวายมือ)
22	ไปรยข้าวตอก	ศิษย์ทั้งหลายสักการะครูด้วยข้าวตอก ดอกไม้
23	ภาคพิธีครอบ-สมโภช	
23	พราหมณ์เข้า	ผู้ประกอบพิธีสมุติตนเป็นผู้ทรงศีล รำเข้ามาสู่ มณฑลพิธี
24	เลมอสามลา	ผู้ประกอบพิธีสมุติตนเป็นพระภคตฤษีมา ประกอบพิธีครอบ-รับมอบ โดยรำไปนั่งที่กันชนสาคร แล้วทำพิธีครอบ-รับมอบ
25	มหาชัย	เพื่อให้เกิดสวัสดิมงคล ขณะประกอบพิธีครอบ- รับมอบ

ลำดับที่	ชื่อเพลงหน้าพาทย์	ความหมาย
26	เสมอเถร	พระภทรฤณีกลับสู่ทิพยวิมาน ภายหลังเสร็จสิ้นพิธีครอบ-รับมอบ
27	พราหมณ์ออก	
28	เวียนเทียน	เป็นการสมโภชครู
29	กราวรำ	เป็นการส่งครูบิณฑยาย
30	เชิด	เทพยดา ครู อาจารย์เดินทางกลับ
31	เสมอเข้าที่	เทพยดา ครูอาจารย์กลับถึงทิพยวิมาน
32	กราวรำ	เป็นการส่งครูบิณฑยาย และยินดีเมื่อสำเร็จสมประสงค์ (พิธีการไหว้ครูและครอบ สำเร็จเสร็จสิ้นลงด้วยดี)

จากลำดับขั้นตอน การเรียกเพลงหน้าพาทย์ในพิธีไหว้ครู ฉบับพระยานัฏกานุกรักษ์ (ทองดี สุวรรณภารต) สามารถถอดสรุปรายละเอียด หน้าพาทย์ที่ผู้ประกอบพิธีรำทำในพิธีได้ว่า ภาคพิธีไหว้ครู ผู้ประกอบพิธีเป็นผู้นำนำศิษย์ 3 ครั้ง คือ รำหน้าพาทย์ เชิด นำถวายเครื่องสังเวท กระจยาบวช 2 ที่ อันดับที่ 16 รำดาบ ตัดแบ่งเครื่องสังเวท อันดับที่ 17 รำนำศิษย์ ไปรยข้าวตอก ดอกไม้ นูชาครูบิณฑยาย และครูบิณฑยาย (พระปรคนธรรพ) อันดับที่ 22 รวมผู้ประกอบพิธีรำนำนำศิษย์ทั้งสิ้น 3 หน้าพาทย์

ภาคพิธีครอบและสมโภช ผู้ประกอบพิธีเป็นผู้รำด้วยตนเอง ในการรำหน้าพาทย์พราหมณ์เข้า ซึ่งมีความหมายถึงการเข้ามาสู่มณฑลพิธีของผู้ทรงศีล อันดับที่ 23 รำหน้าพาทย์เสมอสามลา ในความหมายการเสด็จมาของพระภทรฤณี อันดับที่ 26 เพื่อประกอบพิธีครอบและรับมอบให้กับสานุศิษย์ ในอันดับที่ 24 รำหน้าพาทย์เสมอเถร ในความหมายของการเสด็จกลับของพระภทรฤณี อันดับที่ 26 รำหน้าพาทย์พราหมณ์ออก ในความหมายการเสด็จกลับของพระภทรฤณีเช่นกัน อันดับที่ 27 (ในตำราของพระยานัฏกานุกรักษ์ ระบุให้ใช้หน้าพาทย์ใดหน้าพาทย์หนึ่ง แต่ในลำดับขั้นตอนนี้ ปรากฏอยู่ทั้ง 2 หน้าพาทย์)

รำนาคิษย์ ส่งครูบิธยาย และยินดีที่สำเร็จสมประสงค์ด้วยหน้าพาทย์กราวรำ 2 ครั้ง
สรุปผู้ประกอบพิธีรำด้วยตนเอง 4 หน้าพาทย์ รำนาคิษย์ 1 หน้าพาทย์

ดังนั้น แบบแผนการประกอบพิธี ฉบับ พระยานัฏกานูรักษ์ ผู้ประกอบพิธีจะร้องรำ
เพลงหน้าพาทย์ รวมทั้งสิ้น 8 หน้าพาทย์ (เชิดรำดาบ โปรยข้าวตอก 2 เที้ยว พรหมณ์เข้า
เสมอสยามลา เสมอเถร พรหมณ์ออก กราวรำ 2 ครั้ง)

รูปแบบการประกอบพิธีไหว้ครู ของพระยานัฏกานูรักษ์ ยังคงมีรูปแบบตามแบบแผน
การไหว้ครูละครหลวง ของนายเกษ (พระราม) เห็นได้จาก ภาคพิธีไหว้ครู มีการรำรำใน
ความหมายการถวายและการบูชาเพียง 3 ครั้ง ส่วนการรำของผู้ประกอบพิธี จะเน้นในภาคพิธี
ครอบ-สมโภช การรำนั้น รำในความหมายของการสมมุติตน เป็นผู้ทรงศีล เป็นพระภคฤๅษี
การเข้ามาและการกลับไปและการรำส่งครูเป็นเพลงสุดท้าย

4.4.2 พิธีหลวง ยุคที่ 2 สมัยตั้งโรงเรียนนาฏศิลป์ (พ.ศ.2488 - พ.ศ.2527)

พระยานัฏกานูรักษ์ (ทองดี สุวรรณภารต) ผู้ประกอบพิธีไหว้ครูและครอบโขน-
ละคร ในสายพิธีหลวง สิ้นชีวิตลง เมื่อวันที่ 29 พฤศจิกายน พ.ศ.2478 หลังจากนั้นไม่ปรากฏว่ามี
การประกอบพิธีไหว้ครูในราชการ หรือสายพิธีหลวงอีก ประกอบกับในระยะนั้นถึงแม้ว่าจะได้โอน
ศิลปจากกรมมหรสพ ในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว มาสังกัดกรมศิลปากร ตั้งแต่ปี
พ.ศ.2477 และก่อตั้งโรงเรียนนาฏดุริยางค์ หรือโรงเรียนนาฏศิลป์ หรือวิทยาลัยนาฏศิลป์ ใน
ปัจจุบัน งานทางด้านนาฏศิลป์ และดุริยางค์ศิลป์ค่อนข้างชบเซา ประจวบกับได้มีรูปแบบการ
แสดงละครปลุกใจ ซึ่งไม่เน้นในเรื่องการรำรำเกิดขึ้น และบุคลากรทางด้านนาฏดุริยางค์ ก็มี
จำนวนน้อย การประกอบพิธีไหว้ครูจึงเป็นเพียงแต่ “การคำนับครู” ไม่ปรากฏว่ามีการประกอบพิธี
ไหว้ครูและครอบ เต็มตามรูปแบบประเพณี จนกระทั่งถึง ปี พ.ศ.2488 โรงเรียนนาฏศิลป์ เปิดรับ
เด็กชายเข้าฝึกหัดโขน และได้โอนตัว หลวงวิลาศวงงาม (หรั่ง อินทรนัญ) จากหน้าที่
พระตำราหลวง กระทรวงวัง มาเป็นครูผู้ใหญ่ฝ่ายโขน หลวงวิลาศวงงาม เป็นศิลปินโขนตัวพระ
ที่ได้รับมอบกรรมสิทธิ์ให้เป็นผู้ประกอบพิธีไหว้ครูและครอบ สืบต่อจากพระยานัฏกานูรักษ์ ด้วย
เหตุนี้จึงได้เริ่มมีการประกอบพิธีไหว้ครูและครอบโขน-ละคร เต็มตามรูปแบบพิธีหลวง ขึ้นใหม่ ตั้ง
แต่ปี พ.ศ.2488 เป็นต้นมา

แบบแผนการประกอบพิธี การเรียกเพลงหน้าพาทย์ตามแบบฉบับ ของหลวงวิลาศ-
วงงาม (หรั่ง อินทรนัญ) ได้มีการเปลี่ยนแปลงขั้นตอน แตกต่างไปจาก แบบแผนของพระยา
นัฏกานูรักษ์ (ทองดี สุวรรณภารต) หลายประการ โดยเฉพาะในเรื่องของลำดับขั้นตอน การเรียก

เพลงหน้าพาทย์ แต่เป็นที่น่าเสียดายเป็นอย่างยิ่งว่า ไม่สามารถศึกษาจากตำราของท่านโดยตรงได้ เพราะทายาทของท่านได้ลาออกไปจากราชการ ไม่สามารถติดต่อได้ แต่อย่างไรก็ตาม ผู้ที่ได้รับกรรมสิทธิ์การเป็นผู้ประกอบพิธีจากท่าน คือ นายอาคม สายาคมและ ม.ร.ว.จตุรภัทรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์ ได้รักษาแบบแผนการประกอบพิธีไหว้ครูและครอบของท่านสืบต่อมา ซึ่งสามารถศึกษาถึงแบบแผนการประกอบพิธี และการเรียกเพลงหน้าพาทย์ที่มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงในระยະนี้ได้

แบบแผนการประกอบพิธี การเรียกเพลงหน้าพาทย์ ฉบับนายอาคม สายาคม (พ.ศ.2505-พ.ศ. 2525)

ลำดับขั้นตอนการประกอบพิธี และวิธีการเรียกเพลงหน้าพาทย์ ได้บันทึกไว้ ดังนี้

ระเบียบการวิธีไหว้ครูโขน ละคอน และวิธีครอบของ นายอาคม สายาคม

เริ่มพิธี	ผู้ประกอบพิธี	(สมมุติเป็นพราหมณ์) รำเพลงหน้าพาทย์พราหมณ์เข้า
	ประธานในพิธี	เริ่มจุดเทียนทอง เทียนเงิน เทียนชัย
	ผู้ประกอบพิธี	เริ่มบูชาพระรัตนตรัย แล้วชมนุมเทวดา
		เสกน้ำมนต์ เรียกเพลงโหมโรง ชมนุมเทวดาแล้วเริ่ม
		อ่านโองการเชิญเทพเจ้า เชิญครูเข้าตัวแล้วให้ลูกศิษย์จุด
		ธูปเทียน ว่าตาม
	ผู้ประกอบพิธี	ว่าน่านุชาครูปัทยาธิ เรียกหน้าพาทย์ประจำองค์
	ผู้ประกอบพิธี	ให้ลูกศิษย์จุดธูปเทียน แล้วว่าน่านุชาครุทางดนตรี
		ครูช่างเรียกหน้าพาทย์ประจำองค์เทพเจ้า
	ผู้ประกอบพิธี	ให้ลูกศิษย์จุดธูปเทียน แล้วว่าน่านุชาพระคเณศ
		แล้วเรียกหน้าพาทย์ประจำองค์
	ผู้ประกอบพิธี	ให้ลูกศิษย์จุดธูปเทียน แล้วว่าน่านุชาพระพิราพ
		แล้วเรียกหน้าพาทย์ประจำองค์พระพิราพ
	ผู้ประกอบพิธี	เชิญหน้าพระภรตมาสวม แล้วรำเพลงเสมอเถร แล้ว
		หันหน้ามาถามลูกศิษย์ทั้งหลายว่า “บรรดาศิษย์เก่า
		และศิษย์ใหม่มาประชุมพร้อมกันดีแล้วหรือ” ลูกศิษย์จะ
		ตอบขึ้นพร้อมกันว่า “พร้อมแล้ว เจ้าคะ”

ครูกลับมาที่นั่งเดิม เชิญพระเทวกรรมหรือพระไสยศาสตร์
ลงในพาน แล้วทำการสงฆ์ด้วยสังข์ เริ่มด้วยท่านประธาน
ในพิธีเข้าทรงแล้วครูผู้ใหญ่และลูกศิษย์เข้าทรงตามลำดับ
ในระหว่างทรงผู้ประกอบพิธีจะภาวนาคาถาไปด้วย
พร้อมทั้งเรียกเพลงหน้าพาทย์ลงทรง

ผู้ประกอบพิธี กล่าวเชิญเทพเจ้า เทวดา ครูโยน ครูละคอน ครูดนตรี
ครูช่าง ครูศิลป์ทั้งหลาย ครูพักลักจำ ครูบิรยาย เจ้าของ
สถานที่พระเสื้อเมือง พระทรงเมือง พระสยามเทวาริราช
เข้าประทับตามที่ที่ได้จัดไว้ เรียกหน้าพาทย์เสมอเข้าที่

ผู้ประกอบพิธี ให้ลูกศิษย์ทุกคน ถือเครื่องสังเวคณละสิ่ง ครูรำนำถวาย
เครื่องสังเวคณ เสร็จแล้วเอาเครื่องสังเวคณไปไว้ที่เดิม

ผู้ประกอบพิธี กล่าวคำถวายเครื่องสังเวคณเรียกหน้าพาทย์นั่งกิน
เช่นเหล่า

การตั้งเครื่องสังเวคณจะต้องตั้งดังนี้

1. เครื่องสูงอยู่ทางขวามือของครู
2. เครื่องตบอยู่ทางซ้ายมือของครู
3. เมื่อยังไม่ได้ถวายต้องหันหน้าเครื่องสังเวคณออก
4. เมื่อได้กล่าวถวายแล้วจึงหันหน้าเครื่องสังเวคณเข้าหาครู
5. ผลไม้ทุกอย่าง ต้องแกะออกให้เห็นเนื้อ

ต่อไปนี้เป็นพิธีครอบโยน-ละคอน

ผู้ประกอบพิธี เชิญหน้าพระภรตมาสวม แล้วรำเพลงเสมอสามลา
มานั่งที่ชั้นสิบสองนักษัตร เริ่มทำพิธีครอบ ลูกศิษย์ที่จะ
ครอบเข้ามาพร้อมด้วยมอบ ชันก้านลถวายครู แล้วครู
เริ่มครอบด้วยหน้าพระภรต หน้าพระพิราพ หน้าเทริด
หรือหน้าพระราม แล้วพรมน้ำมนต์เจิมที่หน้าผาก สวม
มงคลด หัดโบไม้มงคลด ทำอย่างนี้ทุกคน จนหมดจำนวน
ลูกศิษย์ที่เข้ามาครอบ ถ้าลูกศิษย์จะออกไปเป็นครู
ฝึกสอนก็จะมอบ คร พระขรรค์ กระบอง ดรี จักร คทา

- เพื่อเป็นการอนุญาตให้ได้รับกรรมสิทธิ์เป็นครุมี กสอนได้
 ในขณะครอบจะเรียกหน้าพาทย์ มหาฤกษ์ มหาชัย
 ต่อไปจะเป็นการรำถวายมือของบรรดาศิลปินในแขนง
 ต่าง ๆ เช่น พระ นาง ยักษ์ ลิง เสรีแล้ว
- ผู้ประกอบพิธี จะกลับมาที่หน้าครุ แล้วเริ่มรำนำไปรยข้าวตอก ลูกศิษย์
 รำตามในตอนนีใครจะขอต่อหน้าพาทย์ต่าง ๆ จากครุ
 ผู้เป็นประธานก็ได้
- ผู้ประกอบพิธี เชิญหน้าพระภทมมาสวม แล้วยืนขึ้นกล่าวให้พร ลูกศิษย์
 เสรีแล้วหันหน้าออกจากโรงพิธี เรียกหน้าพาทย์
 พราหมณ์ออกแล้วต่อด้วย หน้าพาทย์พระเจ้าลอยถาด
- ผู้ประกอบพิธี รำนำหน้าลูกศิษย์ เรียกหน้าพาทย์กราวรำแล้วต่อด้วย
 หน้าพาทย์เข็ด
- ผู้ประกอบพิธี กล่าวลาเครื่องสังเวย อัญเชิญเทพเจ้าและครุกลับ
 - จบพิธีในการไหว้ครุ -

หมายเหตุ

ตามรายการนี้ ได้เคยประกอบพิธีไหว้ครุนาฏศิลป์ ถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
 มาแล้ว เมื่อคราวที่พระราชทานสวมมงคล ณ พระที่นั่งอัมพรสถาน เมื่อวันที่ 24 มกราคม พ.ศ.
 2506”⁸¹

สถาบันวิทยบริการ
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁸¹ อาคม สยามคม “ระเบียบการวิธีไหว้ครุโชน ละคอน และพิธีครอบ,” ในอนุสรณ์ในงานเสด็จพระราชดำเนินในงานพระราชทานเพลิงศพ นายอาคม สยามคม ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม กรุงเทพมหานคร วันพฤหัสบดีที่ 9 ธันวาคม 2525, หน้า 55-57.

แบบแผนการประกอบพิธี การเรียกเพลงหน้าพาทย์ ตลอดจนคำอธิบายความหมายของเพลงหน้าพาทย์ ของนายอาคม สหายาคม รูปแบบที่ 2 ปรากฏอยู่ในบันทึก “พิธีบวงสรวงสังเวชเพื่อการแสดงละคร เรื่องสมเด็จพระสุริโยทัย ไหว้ครูโขนละคร และพิธีครอบนาฏศิลป์” ซึ่งประกอบพิธี ณ ศาลาณกาภิรมย์ สวนจิตรลดา เมื่อวันที่ 20 กรกฎาคม 2521 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงเป็นประธานในการพิธี และทรงรับการถวายครอบ ดั่งมีรายละเอียด สรุปเป็นตารางได้ดังนี้

ตารางที่ 5 แสดงลำดับขั้นตอนการเรียกเพลงหน้าพาทย์ในพิธีไหว้ครูฉบับนายอาคม สหายาคม

ลำดับที่	ชื่อเพลงหน้าพาทย์	ความหมาย
1	ภาคพิธีไหว้ครู พราหมณ์เข้า	หมายถึง ผู้ประกอบพิธีสมมุติตนเป็นพราหมณ์ ผู้ทรงศีล ำเข้าสู่โรงพิธี แล้วขออนุญาตให้บริเวณนั้นเป็นสถานที่ประกอบพิธี เพื่อเป็นสิริมงคล (ตอนท้ายเพลง ผู้ประกอบพิธีหลังนำสังข์ลงบนพื้น เป็นสัญลักษณ์การขออนุญาต)
2	สาธุการ	ประธานในพิธีจุดเทียนทอง เทียนเงิน เทียนชัย และธูป นูชาครู (เพลงสาธุการ ใช้ในความหมายการสักการะ)
3	ตระเทวาประสิทธิ์	ผู้ประกอบพิธีจุดธูปเทียน สักการะพระรัตนตรัย แล้วเสกน้ำมนต์ (เพลงตระเทวาประสิทธิ์ ใช้ในความหมาย การเชิญเทวดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายให้เสด็จมาช่วยอวยพร) หลังจากเสกน้ำมนต์แล้ว เป็นการนุชาครูบิณฑายครูไสยศาสตร์ทุกพระองค์ เริ่มด้วยการเรียกเพลงใหม่โรง

ลำดับที่	ชื่อเพลงหน้าพาทย์	ความหมาย
4.	โหมโรง	เชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้เสด็จลงมาในพิธีนี้
5	สาธุการกลอง	บูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์
6	ตระเชิญ	เชิญพระอิศวร
7	ตระนารายณ์บรรทมสินธุ์	เชิญพระนารายณ์
8	สืบท	เชิญพระพรหม
9	เหาะ	เชิญเทพที่เหาะเหิรเดินอากาศ
10	โคมเวียน	เชิญเทพบุตรนางฟ้ามาเป็นหมวดหมู่
11	เพลงช้า เพลงเร็ว	เชิญครูโขนละคร พระนาง
12	เชิดฉิ่ง	เชิญนางเมขลา
13	แผละ	เชิญครูที่อยู่ในอากาศ
14	ไล่	เชิญครูที่อยู่ในน้ำ
15	กราวตะลุง	เชิญครูในรา
16	ศุกพาทย์	เชิญพระคเณศ
17	ตระพระปรคนธรรพ	เชิญครูตะโพน หรือครูหน้าทับ
18	กลม	เชิญพระปัญจสีขร ครูทางติดสติเป่า
19	เสมอสามลา	เชิญพระวิศณุกรรมครูทางช่างศิลป์
20	กราวนอก	เชิญครูนาฏศิลป์ทางฝ่ายขวามือ
21	รุกรัน	เชิญครู พระ ลิง มนุษย์
22	เสมอข้ามสมุทร	เชิญครู พระ ลิง มาเป็นหมวดหมู่
23	บาทลฤณี	เชิญครูพระราม พระลักษมณ์ พระพรต พระสัตรุด
24	ชำนานู	เชิญครูนางโขน
25	กราวใน	เชิญครูนาฏศิลป์ทางฝ่ายซ้ายมือ
26	เสมอमार	เชิญทศกัณฐ์พญามารทั้งหลาย
27	ตระบองกัน	เชิญครูฝ่ายยักษ์หรืออสูร
28	รั้วสามลา	เชิญครูอสูรที่มีอิทธิฤทธิ์
29	เสมอผี	เชิญครูผีทั้งหลาย

ลำดับที่	ชื่อเพลงหน้าพาทย์	ความหมาย
30	ดำเนินพราหมณ์	เชิญครูฤาษี ซี พราหมณ์
31	พระพิราพเต็มองค์	เชิญครูพระพิราพ
32	ตระสันนิบาต	เชิญครูมาร่วมประชุมทุกพระองค์
33	เสมอเถร	พระภราตฤษีเสด็จมาในมณฑลพิธี
34	ลงสร	สักการะพระเทวกรรม พระไสยศาสตร์ ด้วยการ สรน้ำ (สรน้ำเทวรูป)
35	เสมอเข้าที่	เชิญครูทั้งหลายเข้าประทับตามที่ ที่ได้จัดเตรียมไว้
36	นั่งกิน	ครูทั้งหลายเสวยเครื่องสังเว
37	เช่นเหล่า	ครูทั้งหลายดื่มเครื่องสังเว (เหล่า น้ำ)
38	เวียนเทียน	สักการะครูด้วยการสมโภช เวียนเทียน
	<u>ภาคพิธีครอบ</u>	
39	เสมอสามลา	สมมุติเป็นพระภราตฤษี มาประกอบพิธีครอบ รับมอบ ให้สานุศิษย์ (ำไปนั่งบนกันชนสาคร ลายสิบลอนนักษัตร)
40	ไปรยข้าวตอก	ถวายสักการะครูด้วยข้าวตอกดอกไม้
41	พราหมณ์ออก	พระภราตฤษีกลับสู่ทิพยวิมาน หลังเสร็จสิ้นพิธีครอบ
42	พระเจ้าลอยภาค	เป็นการอธิษฐานจิต อุทิศผลแห่งความดีครั้งนี้
43	กราวรำ	เป็นการส่งครูบิณฑาย และยินดีที่สำเร็จสมประสงค์
44	เชิด	เทพดา ครู อาจารย์ กลับสู่ทิพยวิมาน

แบบแผนลำดับขั้นตอน การเรียกเพลงหน้าพาทย์ ในการไหว้ครูและครอบ โขน-ละคร ที่ยกมาข้างต้นนี้ เป็นรูปแบบพิธีไหว้ครูและถวายการครอบพระบรมวงศ์ ด้วยเหตุนี้จึงมีการเปลี่ยนแปลงขั้นตอนการเรียกเพลงหน้าพาทย์ จากพิธีไหว้ครูและครอบ ทั่วไปบ้าง เช่น หน้าพาทย์ตระเวาประสิทธิ์ (อันดับที่ 3) ที่ใช้เรียกขณะเสกน้ำมนต์ในครั้งนี้ โดยทั่วไปไม่ใช่ แต่เดิมการเสกน้ำมนต์จะใช้เพลงใหม่โรง (อันดับที่ 4) เป็นส่วนใหญ่ อนึ่งการเวียนสมโภช (หน้าพาทย์เวียนเทียน อันดับที่ 38) พิธีไหว้ครูโดยทั่วไปจะตัดขั้นตอนนี้ จะจัดให้มีขึ้นเฉพาะไหว้ครูครั้งสำคัญเป็นพิเศษ

ประการหนึ่งขณะประกอบพิธีครอบ ผู้ประกอบพิธีจะเรียกหน้าพาทย์ มหาฤกษ์ มหาชัย ในความหมายเพื่อให้เกิดสวัสดิมงคล แต่ในครั้งนี้ได้ผ่านส่วนนี้ไป อาจเห็นว่าได้เพิ่มเติมในส่วนอื่นมากแล้ว การรำถวายเครื่องสังเวद्यด้วยหน้าพาทย์เชิดได้ตัดขั้นตอน เปลี่ยนเป็นการกล่าวถวายสิ่งสำคัญในการเปลี่ยนแปลงรูปแบบ การไหว้ครูโขนละคร จากรูปแบบของพระยานัฏกานูรักษ์ (ทองดี สุวรรณภารต) มาเป็นรูปแบบของ หลวงวิลาศวงงาม (หรั่ง อินทรนัญ) ซึ่งเป็นแบบแผนให้แก่นายอาคม สายาคม มีการเปลี่ยนแปลงลำดับขั้นตอน ดังนี้

1. นำหน้าพาทย์ พรหมณ์เข้า ซึ่งเดิมอยู่ในภาคพิธีครอบ ขึ้นไปเป็นหน้าพาทย์แรกของภาคพิธีไหว้ครู ทั้งนี้จุดประสงค์ในการเปลี่ยนสันนิษฐานว่า เพื่อให้เกิดความศักดิ์สิทธิ์ เพราะฐานะของผู้ประกอบพิธี ในภาคพิธีไหว้ครูแต่เดิม มีฐานะเป็น ผู้นำศิษย์ หรือหัวหน้าศิษย์ แต่เมื่อนำหน้าพาทย์พรหมณ์เข้ามาใช้รำในตอนต้น เป็นการสมมุติว่า ผู้ประกอบพิธีได้เปลี่ยนฐานะเป็นพรหมณ์ผู้ทรงศีลมาประกอบพิธีไหว้ครู⁸²

2. นำหน้าพาทย์โปรยข้าวตอก ซึ่งเดิมอยู่ในภาคพิธีไหว้ครู หลังจากถวายเครื่องสังเวद्यกระยาบวชแล้วได้นำหน้าพาทย์โปรยข้าวตอกมาไว้ภายหลังเสร็จสิ้นพิธีครอบ ทั้งนี้ครูอาจารย์หลายท่าน * ได้ให้ความเห็นว่าหลวงวิลาศวงงาม ท่านเปลี่ยนเพราะเห็นว่า เมื่อโปรยข้าวตอกไปในตอนแรก (ภาคพิธีไหว้ครู) ถึงแม้จะมีความหมายเป็นการสักการะ แต่ข้าวตอกดอกไม้เคลื่อนกล่นมณฑลพิธี ทั้งที่ยังไม่เสร็จสิ้นพิธีไหว้ครูและครอบ ผู้เข้าร่วมในพิธีอาจไปเหยียบย่ำ โดยไม่ตั้งใจ จึงได้นำมาไว้ในตอนท้ายหลังเสร็จสิ้นพิธีครอบซึ่งมีความเหมาะสมมากกว่าทั้งยังคงไว้ด้วยความหมายถึง การสักการะครูหลังจากเสร็จสิ้นพิธีครอบ อีกทั้งถ้ามีการเหยียบย่ำไปโดยไม่ตั้งใจ ก็ถือว่าได้เสร็จสิ้นพิธีสำคัญไปแล้ว

3. การเวียนเทียนสมโภช แต่เดิมแบบแผนของพระยานัฏกานูรักษ์ อยู่ในตอนท้ายหลังจากเสร็จสิ้นพิธีครอบ-รับมอบ แล้ว นายอาคม สายาคม ได้นำมาไว้ในภาคพิธีไหว้ครู หลังจากถวายเครื่องสังเวद्य ขณะที่เทพยดา ครู อาจารย์ กำลังรับพลีกรรมเครื่องสังเวद्य หรือกำลังเสวยเครื่องสังเวद्यกระยาบวช ได้ประกอบพิธีเวียนเทียนสมโภช ในช่วงนี้ไปด้วย ส่วนรูปแบบของ

⁸² สัมภาษณ์ นายประพันธ์ สุคนธชาติ อดีตข้าราชการและศิลปิน กรมศิลปากร, วันที่ 23 พฤษภาคม พ.ศ.2539.

สัมภาษณ์ นายอุดม อังสุร ผู้ประกอบพิธี ที่ได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ครอบพระราชทาน เมื่อ พ.ศ.2527, วันที่ 21 พฤษภาคม พ.ศ.2540.

* นายอุดม อังสุร นายประพันธ์ สุคนธชาติ นายทองสุข ทองหลิม

หลวงวิลาศวงงาม ไม่อาจยืนยันในเรื่องขั้นตอนการเวียนเทียนสมโภชได้ เพราะขั้นตอนนี้ได้ถูกตัดออกไป มิได้ปฏิบัติบ่อยครั้งนัก (ในพิธีไหว้ครูเขิน ละคร ของสถาบันการศึกษา กรมศิลปากร ในปัจจุบันได้ตัดขั้นตอนการเวียนเทียนสมโภชออกไป)

4. ขั้นตอนการเรียกเพลงรำดาบเชือดหมู การใช้หนังสือ หนังสือ คลุมและรองขันสาคร ไม่ปรากฏในแบบแผนปฏิบัติของหลวงวิลาศวงงาม และนายอาคม สหายาคม แต่จากการสัมภาษณ์ผู้ที่ได้เข้าร่วมในการประกอบพิธีไหว้ครูของหลวงวิลาศวงงาม อาทิ นายประพันธ์ สุคนธชาติ นายอุดม อังศุธร นายทองสุข ทองหลิม กล่าวว่า หน้าพาทย์รำดาบเชือดหมู ใช้ในพิธีไหว้ครูครั้งสำคัญ ๆ เท่านั้น เช่น พิธีไหว้ครูของกรมศิลปากร ใน พ.ศ.2503 (มีพิธียัญญูการ นายทองสุข ทองหลิม) ครั้งอื่น ๆ ไม่เคยปรากฏการนำมาใช้ โดยเฉพาะหนังสือ หนังสือ และการครอบด้วยเชือกบาศ ได้สูญสิ้นไปตั้งแต่ระยะที่พระยานัฏกานูรักษ์ เป็นผู้ประกอบพิธี

5. การรำถวายมือ หมายถึง การรำต่อหน้าครู หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ มีจุดประสงค์สรุปได้ 2 ประการ คือ

5.1 เป็นการบำเรอถวาย

5.2 เพื่อเป็นการแสดงผลงานความสามารถให้ครูได้เห็น อีกทั้งเป็นการทบทวนตรวจสอบความรู้ของผู้รำ

การรำถวายมือเพื่อบำเรอถวาย จะอยู่ในช่วงที่ถวายเครื่องสังเวท กระจยาบวช ระหว่างที่ครูเสวยภัตตาหาร ผลาหารต่าง ๆ

การรำถวายมือเพื่อเป็นการแสดงผลงานและความสามารถให้ครูได้เห็น จะอยู่ในช่วงของการครอบ-รับมอบ

นายอาคม สหายาคม ระบุให้การรำถวายมืออยู่ในช่วง พิธีครอบและรับมอบ ซึ่งเปลี่ยนแปลงไปจาก แบบแผนของพระยานัฏกานูรักษ์ ที่ให้การรำถวายมือ อยู่ในช่วงของการพิธีกรรมสังเวท

ส่วนที่ยังคงอยู่ และจัดว่าเป็นแบบแผนเฉพาะของการประกอบพิธีไหว้ครูและครอบที่สืบต่อจากพระยานัฏกานูรักษ์ โดยตรง คือ

การสมมุติตน เป็นพระภรตฤๅษีเข้ามาสู่มณฑลพิธี เพื่อรับสักการบูชาด้วยหน้าพาทย์เสมอเถรแล้วจึงทรงน้ำเทวรูปและถวายเครื่องสังเวท กระจยาบวช ในภาคพิธีไหว้ครู และสมมุติตนเป็นพระภรตฤๅษี มาประกอบพิธีครอบให้สานุศิษย์ ด้วยหน้าพาทย์เสมอสามลา ในภาคพิธีครอบซึ่งดูเหมือนว่า พระภรตฤๅษี เสด็จมาถึง 2 ครั้ง ลักษณะเช่นนี้ เป็นแบบแผนเฉพาะของพระยานัฏกานูรักษ์ สืบต่อมายังหลวงวิลาศวงงาม และนายอาคม สหายาคม

ในส่วนที่เป็นลักษณะเฉพาะของนายอาคม สหายาคม คือ การเพิ่มเติม การเรียก เพลงหน้าพาทย์ตระสันนิบาต (อันดับที่ 32) หลังจากเชิญเทพยดาและครุฑทองคำมาประชุมพร้อม กันในมณฑลพิธี

จากลำดับขั้นตอนการเรียกเพลงหน้าพาทย์ในพิธีไหว้ครุ ตามแบบแผนของนายอาคม สหายาคม ที่สืบต่อมาจากหลวงวิลาศวงงาม (หน้า อินทรนัญ) สามารถสรุปรายละเอียด หน้าพาทย์ ที่ผู้ประกอบพิธี รำรำในพิธีได้ดังนี้

ภาคพิธีไหว้ครุ ผู้ประกอบพิธีรำหน้าพาทย์ พรานหมันเข้า สมมุติตนเป็นพรานหมันผู้ทรง ศิล เข้ามาสู่มณฑลพิธี เพื่อประกอบพิธีไหว้ครุ

รำหน้าพาทย์เสมอเถร สมมุติตนเป็นพระภรตฤๅษี มาสู่มณฑลพิธี เพื่อรับการสักการะ บูชาและรับพลีกรรมเครื่องสังเวย

รำนาคิษย์ถวายเครื่องสังเวย ด้วยหน้าพาทย์เชิด (ถวายเครื่อง) ถ้าเป็นการจำกัดเวลา อาจจะไม่ต้องรำถวายเครื่อง ผู้ประกอบพิธีจะกล่าวนำถวายเครื่อง โดยไม่ต้องรำก็ได้ แต่โดยทั่วไป จะต้องรำถวายเครื่อง

สรุปได้ว่า ภาคพิธีไหว้ครุนี้ รำด้วยตนเอง 2 หน้าพาทย์ รำนาคิษย์ 1 หน้าพาทย์ รวม 3 หน้าพาทย์

ภาคพิธีครอบ ผู้ประกอบพิธี รำหน้าพาทย์ เสมอสามลา สมมุติตนเป็นพระภรตฤๅษี มา ประกอบพิธีครอบ-รับมอบ ให้กับศิษย์

รำหน้าพาทย์ พรานหมันออก ในความหมายการเสด็จกลับสู่พิภพวิมานของพระภรตฤๅษี หลังเสร็จสิ้นพิธีครอบ-รับมอบ

รำนาคิษย์ ถวายสักการะด้วยข้าวตอกดอกไม้ ในหน้าพาทย์โปรยข้าวตอก โดยปกติ รำ 2 เที้ยว เที้ยวแรกรำแล้วโปรยที่หน้าครุฑบิษายา เที้ยวที่ 2 รำแล้วโปรยที่วงปีพาทย์ บูชาดุริยเทพ (ปัจจุบัน รวมรำแล้วโปรยเที้ยวเดียวที่มณฑลพิธีครุฑบิษายา)

รำนาคิษย์ เพื่อเป็นการส่งครุ และยินดีที่สำเร็จสมประสงค์ที่การประกอบพิธีไหว้ครุ สำเร็จลุล่วงด้วยดี ในหน้าพาทย์กราวรำ

สรุปได้ว่า ภาคพิธีครอบ ผู้ประกอบพิธีรำด้วยตนเอง 2 หน้าพาทย์ รำนาคิษย์ 2 หน้าพาทย์ รวม 4 เพลงหน้าพาทย์

ดังนั้นแบบแผนการประกอบพิธี ฉบับ นายอาคม สายาคม ผู้ประกอบพิธีจะต้องรำนหน้าพาทย์ทั้งสิ้น 7 หน้าพาทย์ (พราหมณ์เข้า เสมอเถร เชิด เสมอสามลา ไปรยข้าวตอก (2 เที้ยว) พราหมณ์ออก กราวรำ)

แบบแผนการประกอบพิธี การเรียกเพลงหน้าพาทย์ ฉบับ ม.ร.ว.จรรยาสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์ (พ.ศ.2525-พ.ศ.2527)

เนื่องจาก นายอาคม สายาคม สิ้นชีวิตโดยกะทันหัน เมื่อวันที่ 9 มิถุนายน 2525 ขณะเดินทางไปราชการเพื่อประกอบพิธีไหว้ครู ณ วิทยาลัยนาฏศิลป์เชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่ และก่อนหน้านั้นท่านมิได้มอบกรรมสิทธิ์การเป็นผู้ประกอบพิธีไหว้ครูและครอบ (สายพิธีหลวง) ให้กับศิษย์ท่านใด แต่ด้วยการประกอบพิธีไหว้ครูและครอบของสถาบันการศึกษาของกรมศิลปากร จำเป็นต้องปฏิบัติสืบต่อจะขาดตอนมิได้ และด้วยเหตุที่ ม.ร.ว.จรรยาสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์ เป็นผู้ที่ได้รับมอบกรรมสิทธิ์การเป็นผู้ประกอบพิธีจาก หลวงวิลาศวงงาม (หรั่า อินทรนัญ) กรมศิลปากร จึงได้เชิญท่านมาเป็นผู้ประกอบพิธี ในช่วงระยะปี พ.ศ.2525 ถึง พ.ศ.2527

ม.ร.ว.จรรยาสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์ เป็นศิลปินผู้ทรงคุณวุฒิทางด้านนาฏศิลป์แต่อยู่นอกสังกัดกรมศิลปากร และจากการศึกษาประวัติส่วนตัวของท่าน ปรากฏว่าในเรื่องการได้รับมอบกรรมสิทธิ์ การเป็นผู้ประกอบพิธีไหว้ครูและครอบ ท่านสืบสายมาจากหลายสำนัก หรือที่รับรู้กันว่า “หลายทาง” ด้วยเหตุนี้ แบบแผนการประกอบพิธีไหว้ครูและครอบ โดยเฉพาะการเรียกเพลงหน้าพาทย์ จึงมีลักษณะผสมผสานเป็นพิเศษส่วนตัว ถึงแม้ว่ารูปแบบการประกอบพิธี ท่านจะยึดถือแบบแผนของหลวงวิลาศวงงาม แต่ก็มีความแตกต่างในบางส่วน

แบบแผนการประกอบพิธีการเรียกเพลงหน้าพาทย์ฉบับ ม.ร.ว.จรรยาสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์ ซึ่งได้ประกอบพิธีไหว้ครูและครอบ ณ วิทยาลัยครูอุษายา(ปัจจุบันสถาบันราชภัฏพระนครศรีอยุธยา) เมื่อวันที่ 26 มีนาคม พ.ศ.2524 มีรายละเอียด ดังนี้

เริ่มต้นพิธีด้วยการบูชาพระรัตนตรัยและขออนุญาตต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในบริเวณนั้น

ผู้ประกอบพิธี สมมุติตนเป็นพราหมณ์ รำเพลงพราหมณ์เข้า

ประธานในพิธี จุดธูปเทียน (เทียนเงิน เทียนทอง 3 คู่ และเทียนชัยหน้าครูอุษายา) เรียกเพลงสาธุการ

ผู้ประกอบพิธี	จุดธูปเทียนนำศิษย์กล่าวบูชาครู-ศิษย์ว่าตามเรียก เพลงสาธุการกลอง	
ผู้ประกอบพิธี	กล่าวอัญเชิญเทวดาให้เสด็จมาชุมนุมในพิธี เรียกเพลงตระเชิญ	
ผู้ประกอบพิธี	กล่าวอัญเชิญเทวดาแต่ละองค์ เรียกหน้าพาทย์ประจำองค์ ดังนี้	
	เพลงตระสันนิบาต	เชิญพระอิศวร
	เพลงตระนารายณ์บรรทมสินธุ์	เชิญพระนารายณ์
	เพลงเสมอข้ามสมุทร	เชิญพระพรหม
	เพลงตระพระคเณศ	เชิญพระพิฆเนศ
	เพลงโคมเวียน	เชิญเทพบุตร เทพธิดาทั้งหลาย
	เพลงกลม	เชิญเทพบุตร เทพธิดาทั้งหลาย เช่นกัน
ผู้ประกอบพิธี	กล่าวอัญเชิญดุริยเทพ เรียกหน้าพาทย์ ตระพระปรคนธรรพ	
ผู้ประกอบพิธี	กล่าวอัญเชิญบูรพาจารย์ที่เป็นฤๅษี นักบวช เรียกหน้าพาทย์ ประจำองค์ ดังนี้	
	เพลงตระพระฤๅษีกลไกโกฏ	เชิญพระฤๅษีกลไกโกฏ
	เพลงดำเนินพรานมณ	เชิญครูฤๅษีนักบวช ทุก ๆ องค์
ผู้ประกอบพิธี	กล่าวอัญเชิญครูบิณฑาย เรียกหน้าพาทย์	
	เพลงช้า-เพลงเร็ว ลา	เชิญครูพระ นาง วานร
	เพลงเสมอสามลา	เชิญครูยักษ์
	เพลงเสมอमार	เชิญครูยักษ์ เช่นกัน
ผู้ประกอบพิธี	นำศิษย์จุดธูปเทียน บูชาพระพิราพ ศิษย์ทุกคนกล่าวตาม เรียกหน้าพาทย์เพลงตระประทานพร	เชิญพระพิราพ
	เพลงองค์พระพิราพ (พระพิราพเต็มองค์)	
	หมายถึง การเสด็จมาของพระพิราพ	

- ผู้ประกอบพิธี ... เชิญพระเทวกรรม พระโสดยศาสตร์ (เทวรูปต่าง ๆ) ลงในพาน แล้ว สรงด้วยสังข์ พร้อมทั้ง จุลเจิม เรียกหน้าพาทย์ เพลงลงสรง หมายถึง การแสดงความเคารพด้วยการรดน้ำ เพลงเสมอเข้าที่ หมายถึง เชิญครูให้เข้าประทับตามที่ที่จัดเตรียมไว้
- ผู้ประกอบพิธี รำนำศิษย์ถวายเครื่องสังเวท กระจาบวช เรียกเพลงเข็ด
- ผู้ประกอบพิธี กล่าวถวายเครื่องสังเวท กระจาบวช แล้วเรียกเพลงหน้าพาทย์ เพลงนั่งกิน หมายถึง อัญเชิญครูเสวยภัตตาหาร ผลาหาร ที่น้อมเกล้าถวายนี้
- ศิษย์ที่มาร่วมพิธี ร่วมกันรำถวายมือ เรียกหน้าพาทย์ เพลงเช่นเหล่า หมายถึง การถวายเครื่องดื่ม
- ผู้ประกอบพิธี รำนำศิษย์ถวายมือ เรียกหน้าพาทย์ เพลงช้า เพลงเร็ว เพลงตระนิมิต เพลงบาทสกุณี ฯ
- ผู้ประกอบพิธี กล่าวลาเครื่องสังเวท เรียกหน้าพาทย์ เพลงตระเทวาประสิทธิ์ หมายถึง คุณครูประทานพรให้
- ผู้ประกอบพิธี รำนำศิษย์แสดงความเคารพด้วยข้าวตอก ดอกไม้ เรียกหน้าพาทย์ เพลงไปรยข้าวตอก หมายถึง การเคารพด้วยข้าวตอก ดอกไม้
- ผู้ประกอบพิธีประกอบพิธีครอบและรับมอบ
เริ่มด้วยเชิญศิษะพระภทรตฤณีมาสวม แล้วรำหน้าพาทย์ เพลงเสมอเถร หมายถึง การเสด็จมาของพระภทรตฤณี เพื่อประกอบพิธีครอบ และรับมอบให้สานุศิษย์ จากนั้นเป็นขั้นตอนของพิธีครอบและรับมอบจนจบสิ้น
- ผู้ประกอบพิธี เชิญศิษะพระภทรตฤณีมาสวม แล้วกล่าวให้พรศิษย์ เป็นการอำลา แล้วเรียกหน้าพาทย์ เพลงพรพมณเฑียร หมายถึง การเสด็จกลับของพระภทรตฤณี หลังเสร็จสิ้นพิธีครอบ-รับมอบ
- เพลงเข็ด หมายถึง การเดินทางกลับของเหล่าเทพที่เสด็จมา เพลงเสมอ หมายถึง การเดินทางกลับของเหล่าเทพที่เสด็จมาเช่นกัน

ผู้ประกอบพิธี ... รำนำศิษย์ เป็นการส่งครู เรียกหน้าพาทย์
เพลงกราวรำ - เพลงลา หมายถึง การแสดงความยินดี
เมื่อสำเร็จสมประสงค์

หมายเหตุ

การรำถวายมือ ตามแบบแผนของ ม.ร.ว.จรูญสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์ มีจุดประสงค์ เพื่อเป็นการบำเรอถวายต่อครู เพราะอยู่ในช่วงของการถวายเครื่องสังเวท กระจาบวช

แบบแผนการประกอบพิธี การเรียกเพลงหน้าพาทย์ ตลอดจนคำอธิบายความหมาย เพลงหน้าพาทย์ ของ ม.ร.ว.จรูญสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์ สามารถสรุปเป็นตารางได้ ดังนี้

ตารางที่ 6 แสดงลำดับขั้นตอนการเรียกเพลงหน้าพาทย์ในพิธีไหว้ครู ฉบับ
ม.ร.ว.จรูญสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์

ลำดับที่	ชื่อเพลงหน้าพาทย์	ความหมาย
1	ภาคพิธีไหว้ครู พราหมณ์เข้า	หมายถึงผู้ประกอบพิธี สมมุติตนเป็นพราหมณ์ ผู้ทรงศีลรำเข้าสู่มณฑลพิธี แล้วขออนุญาตให้บริเวณนั้น เป็นสถานที่ประกอบพิธีศักดิ์สิทธิ์
2	สาธุการ	ประธานในพิธี จุดธูปเทียนเงิน เทียนทอง บูชาครู เพลงสาธุการ ใช้ในความหมายการสักการะบูชา
3	สาธุการกลอง	การน้อมคารวะของเหล่าศิษย์ทั้งหลาย
4	ตระเชิญ	เชิญเทพยดาทั้งหลาย
5	ตระสันนิบาต	เชิญพระอิศวร
6	ตระนารายณ์บรรทมสินธุ์	เชิญพระนารายณ์
7	เสมอข้ามสมุทร	เชิญพระพรหม
8	ตระพระคเณศ	เชิญพระพิฆเนศ
9	โคมเวียน	เชิญเทพบุตร เทพธิดา

ลำดับที่	ชื่อเพลงหน้าพาทย์	ความหมาย
10	กลม	เชิญเทพบุตร เทพธิดา
11	ตระพระปรคนธรรพ	เชิญ พระปรคนธรรพ
12	ตระพระฤษีกไลโกฏ	เชิญ พระฤษีกไลโกฏ
13	ดำเนินพราหมณ์	เชิญครูฤษีนักบวชทุก ๆ องค์
14	เพลงช้า เพลงเร็ว ลา	เชิญครู พระ นาง วานร
15	เสมอสามลา	เชิญ ครูยักษ์
16	เสมอमार	เชิญ ครูยักษ์
17	ตระประทานพร	เชิญ พระพิราพ
18	องค์พระพิราพ หรือ พระพิราพเต็มองค์	การเสด็จมาของพระพิราพ
19	ลงสร	แสดงความคารวะด้วยการลงน้ำ
20	เสมอเข้าที่	เชิญครูให้เข้าประทับตามที่ที่ได้จัดเตรียมไว้
21	เชิด (ถวายเป็นเครื่อง)	การถวายเป็นเครื่องสังเวท กระจาบวช
22	นั่งกิน	เชิญครูเสวยภัตตาหาร ผลาหาร
23	เช่นเหล่า	การถวายเป็นเครื่องดื่มแก่ครู
24	เพลงช้า เพลงเร็ว ตระนิมิต บาทลฤณี	การรำถวายมือ เพื่อนำเรอครู ขณะเสวย
25	ตระเทวาประสิทธิ์	การที่ครูประทานพรให้
26	ไปรยข้าวตอก	การคารวะด้วยข้าวตอก ดอกไม้
27	<u>ภาพิธีครอบ-รับมอบ</u> เสมอเถร	การเสด็จมาของพระภรตฤษี เพื่อประกอบ พิธีครอบ-รับมอบ
28	พราหมณ์ออก	การเสด็จกลับของพระภรตฤษี ภายหลังจาก เสร็จสิ้นพิธีครอบ-รับมอบ

ลำดับที่	ชื่อเพลงหน้าพาทย์	ความหมาย
29	เชิด	การเดินทางกลับของเหล่าเทพที่เสด็จมา
30	เสมอ	การเดินทางกลับของเหล่าเทพที่เสด็จมา
31	กราวรำ-ลา	การแสดงความยินดี เมื่อสำเร็จสมประสงค์ และเป็นการส่งครู

แบบแผนการประกอบพิธีไหว้ครูและครอบ การเรียกเพลงหน้าพาทย์ ฉบับ ม.ร.ว.จรรยาสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์ ถึงแม้ว่าจะได้รับกรรมสิทธิ์ การเป็นผู้ประกอบพิธีสืบต่อจาก หลวงวิลาศวงาม (หรั่ง อินทรนัญ) ซึ่งเป็นสายพิธีหลวงก็ตาม แต่พื้นฐานรูปแบบการประกอบพิธี ของท่าน มีลักษณะผสมผสานกับแบบแผนพิธีราชบุรี จากต้นแบบเดิมส่วนหนึ่งของพระยาสุนทร- เทพระบำ (เปลี่ยน สุนทรนัญ) และพระยานัฏกานูรักษ์ประสมกัน รูปแบบการประกอบพิธี ฉบับ ม.ร.ว.จรรยาสวัสดิ์ มีลักษณะพิเศษ สรุปได้ดังนี้

1. เน้นความสำคัญของการเรียกหน้าพาทย์ประจำองค์ เทพเจ้า อาทิ เพลงตระ พระคณิศ ตระพระฤๅษีโลกิภู ตระประทานพร เพลงหน้าพาทย์ เหล่านี้ ไม่ปรากฏในพิธีไหว้ครู สายพิธีหลวง ทั้งในอดีตและปัจจุบัน

2. ถึงแม้ว่าแบบแผนการประกอบพิธีไหว้ครู จะดำเนินการตามแบบแผนของหลวงวิลาศ- วงาม ซึ่งเป็นผู้มอบกรรมสิทธิ์ให้ แต่ได้นำหน้าพาทย์เพลงไปรัชชวาทอก ขึ้นมาไว้ตอนท้ายของ ภาคพิธีไหว้ครู เป็นการเปลี่ยนแปลงที่กลับไปใช้แบบแผนของพระยานัฏกานูรักษ์

3. การสมมุติตนเป็นพระภรตฤๅษี อยู่ในภาคพิธีครอบ เพียงครั้งเดียวแตกต่างจาก แบบแผนของหลวงวิลาศวงาม ซึ่งนายอาคม สายาคม ยึดถือแบบแผนนั้นอยู่

จากลำดับขั้นตอนการเรียกเพลงหน้าพาทย์ในพิธีไหว้ครู ตามแบบแผนของ ม.ร.ว. จรรยาสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์ ที่สืบสายต่อจาก หลวงวิลาศวงาม (หรั่ง อินทรนัญ) สามารถสรุป รายละเอียด หน้าพาทย์ที่ผู้ประกอบพิธีรำรำในพิธี ได้ดังนี้

ภาคพิธีไหว้ครู ผู้ประกอบพิธีรำหน้าพาทย์ พราหมณ์เข้า สมมุติตนเป็นพราหมณ์ ผู้ทรงศีลเข้าสู่มณฑลพิธี เพื่อประกอบพิธีไหว้ครู

รำนำศิษย์ถวายเครื่องสังเวศ ด้วยหน้าพาทย์เชิด (ถวายเครื่อง) บางครั้งให้ศิษย์เป็นผู้รำนำถวายเครื่อง ผู้ประกอบพิธีเป็นผู้นำในการกล่าวถวาย หรือถ้ามีเวลาจำกัด ผู้ประกอบพิธีให้หันหน้าเครื่องสังเวศทุกสิ่งเข้าที่บูชา (เป็นสัญลักษณ์การถวาย) แล้ว กล่าวนำถวายเครื่อง

รำนำศิษย์โปรยข้าวตอกดอกไม้สักการะครู ด้วยหน้าพาทย์โปรยข้าวตอก แต่ดั้งเดิมโปรยข้าวตอก 2 เทียว เทียวแรกโปรยหน้าที่บูชาครูปรียาย เทียวที่ 2 โปรยที่วงปีพาทย์ ระยะหลัง ๆ โปรยเทียวเดียวที่หน้าที่บูชาครูปรียาย

ภาคพิธีครอบ ผู้ประกอบพิธีรำนำหน้าพาทย์เสมอเดร สมมุติตนเป็นพระภรตฤณี มาประกอบพิธีครอบและรับมอบให้แก่ศิษย์

รำนำพาทย์ พรานหมณ้อออก ในความหมายการเสด็จกลับสู่พิภพวิมานของพระภรตฤณี ภายหลังเสร็จสิ้นพิธีครอบ-รับมอบ

รำนำศิษย์ เพื่อเป็นการส่งครูและยินดีที่สำเร็จสมประสงค์ ด้วยการประกอบพิธีไหว้ครู สำเร็จลงด้วยดี ในหน้าพาทย์กราวรำ

สรุปได้ว่า ภาคพิธีไหว้ครู ผู้ประกอบพิธี รำนำหน้าพาทย์ด้วยตนเอง 1 หน้าพาทย์ รำนำศิษย์ 2 หน้าพาทย์ รวม 3 หน้าพาทย์

ภาคพิธีครอบ รำนำหน้าพาทย์ด้วยตนเอง 2 หน้าพาทย์ รำนำศิษย์ 1 หน้าพาทย์ รวม 3 หน้าพาทย์

ดังนี้ แบบแผนการประกอบพิธีฉบับ ม.ร.ว.จรรยาสุวสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์ ผู้ประกอบพิธีจะต้องรำนำหน้าพาทย์ทั้งสิ้น 6 หน้าพาทย์ (พรานหมณ้อเข้า เชิด โปรยข้าวตอก เสมอเดร พรานหมณ้อออก และกราวรำ)

4.4.3 พิธีหลวงยุคปัจจุบัน (พ.ศ.2527-ปัจจุบัน)

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดชฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกอบพระราชพิธีพระราชทานครอบประธานประกอบพิธีไหว้ครูโขน-ละคร ณ ศาลาดุสิดาลัย สวนจิตรลดา เมื่อวันที่พฤษภาคมที่ 25 ตุลาคม พุทธศักราช 2527 ศิลปินชั้นครูของกรมศิลปากร ซึ่งได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ จำนวน 5 ท่าน ได้แก่

1. นายธีรยุทธ ยวงศรี
2. นายธงไชย โภธยามรย์
3. นายทองสุข ทองหลิม

4. นายอุดม อังสุธร

5. นายสมบัติ แก้วสุจริต

ในการพระราชพิธีครั้งนั้น นอกจากได้พระราชทานครอบแล้ว ได้รับพระราชทานสวม
ด้ายมงคล สมุดพระตำรา และเครื่องโรง (กำอาวูตต่าง ๆ) อันเป็นอุปกรณ์สำคัญของผู้ประกอบพิธี
ในส่วนของสมุดพระตำรานั้น มีรายละเอียดตามแบบแผน ตำราไหว้ครูฉบับหลวง ครั้งรัชกาลที่ 4
ฉบับนายเกษ (พระราม) ซึ่งมีความแตกต่างกับตำราไหว้ครูในปัจจุบัน ด้วยเหตุนี้ผู้ประกอบพิธี
ทั้ง 5 ท่าน จึงได้นำพระตำราที่ได้รับพระราชทาน นำมาประมวลขึ้นมาเป็นแบบแผนของตนเอง
โดยใช้แบบแผนของนายอาคม สายาคม เป็นรูปแบบหลัก⁸³ ปรับปรุงเพิ่มเติมและตัดทอนเป็น
บางส่วน เพื่อให้เหมาะสมกับกาลสมัยปัจจุบัน

แบบแผนการประกอบพิธีไหว้ครูและครอบ โขนละคร ของผู้ประกอบพิธีทั้ง 5 ท่าน มี
ลักษณะ ดังนี้

แบบแผนการประกอบพิธี การเรียกเพลงหน้าพาทย์ ฉบับ นายธีรยุทธ ยวงศรี⁸⁴

ผู้ประกอบพิธี	จุดธูปเทียนบูชาพระรัตนตรัย ณ โต๊ะหมู่เทียนบูชาพระพุทธรูป
ผู้ประกอบพิธี	กลับมายังหน้ามณฑลพิธี จุดเทียนชัย เทียนทอง เทียนเงิน และ ธูป ณ มณฑลพิธีหน้าครุบ้นาย ถ้าเป็นพิธีไหว้ครูในราชการ กรมศิลปากร จะเรียกหน้าพาทย์ สาธุการ แต่ถ้าเป็น การประกอบพิธีโดยทั่วไป ไม่เรียกหน้าพาทย์ใด ๆ
ผู้ประกอบพิธี	ว่าโองการชุมนุมเทวดา เรียกหน้าพาทย์ ตระเทวาประสิทธิ์
ผู้ประกอบพิธี	เสกน้ำมนต์ เชิญครูเข้าตัว เรียกหน้าพาทย์ โหมโรง

⁸³ สัมภาษณ์, นายอุดม อังสุธร, และนายทองสุข ทองหลิม ผู้ประกอบพิธี ที่
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ครอบพระราชทาน เมื่อ พ.ศ.2527, เมื่อ 14 ตุลาคม พ.ศ.2540.

⁸⁴ สัมภาษณ์ นายธีรยุทธ ยวงศรี ผู้ประกอบพิธีที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ครอบ
พระราชทาน เมื่อ พ.ศ.2527, 22 ตุลาคม พ.ศ.2540.

- ผู้ประกอบพิธี ... นำศิษย์จุดธูปเทียน บูชาครูบิณฑาย แล้วเรียกหน้าพาทย์ ประจำองค์ดังนี้ ตระเขิญ สาธุการกลอง ตระนารายณ์บรมมสินธุ์ หรือตระนารายณ์เต็มองค์ กลม ตระพระคเนศ หรือคูกพาทย์
- ผู้ประกอบพิธี นำศิษย์จุดธูปเทียน บูชาดุริยเทพ ครูฤๅษี ครูบิณฑายต่าง ๆ เรียกหน้าพาทย์ประจำองค์ดังนี้ ตระพระปรคนธรรพ ตระพระวิคณุกรรม ตระพระปัญจสิขร (ถ้าวงปี่พาทย์บรรเลงมิได้ ให้เรียก ตระพระปรคนธรรพ แต่เพลงเดียว) เสมอเดร เหาะ โคมเวียน เพลงช้า เพลงเร็ว แผละ ไล่
- ผู้ประกอบพิธี เชิญครูบิณฑาย ภาคพื้นพิภพ (ภาคพื้นดิน) ได้แก่ ครูมนุชย์ ลิง ยักษ์ เรียกหน้าพาทย์ ประจำองค์ ดังนี้ กราวนอก รุกัน เสมอข้ามสมุทร บาทสฤณี ดำเนินพราหมณ์ กราวใน เสมอมาร เสมอผี
- ผู้ประกอบพิธี นำศิษย์จุดธูปเทียน บูชาพระพิราพ เรียกหน้าพาทย์พระพิราพ เต็มองค์ แล้วต่อด้วย ตระสันนิบาต
- ผู้ประกอบพิธี เชิญพระเทวกรรม พระไสยศาสตร์ (เทวรูปต่าง ๆ) ลงในพาน แล้ว ตรงด้วยสังข์ จุณเจิม ขณะที่ตรงน้ำ เรียกหน้าพาทย์ลงตรง แล้วเชิญกลับประดิษฐาน ไว้ ณ ที่เดิม
- ผู้ประกอบพิธี รำนาศิษย์ ถวายเครื่องสังเวทกระยาบวช เรียกหน้าพาทย์เชิด เมื่อกลับวางหันหน้าเครื่องสังเวททุกสิ่งเข้าที่บูชาแล้ว เรียกหน้าพาทย์นั่งกิน เช่นเหล้า แล้วจุดธูปหาง บักที่เครื่องสังเวททุกสิ่ง
- ผู้ประกอบพิธี เรียกหน้าพาทย์ไปรยข้าวตอก เป็นการคารวะเทพยดา ครู อาจารย์ ที่มาประชุมในมณฑลพิธี หน้าพาทย์นี้ โดยปกติ ตามแบบแผนของ นายธีรยุทธ ยวงศรี ไม่มีการรำ แต่ในการประกอบพิธีไหว้ครูในราชการกรมศิลปากร อาจให้มีการรำก็ได้ เป็นการจบภาคพิธี ไหว้ครู
- ผู้ประกอบพิธี เริ่มภาคพิธีครอบโดยเชิญศิระพระภद्रฤๅษีและศิระที่จะใช้ครอบ มาประกอบพิธีเบิกหน้าครู (เบิกหน้าพระ) จุดเทียนเฉลิมเนตร (ให้เทียนลนภายในศิระบริกรรมพระคาถา) แล้วนำศิระ

พระภรตฤๅษีมาสวม ถือไม้เท้า รำหน้าพาทย์เสมอสามลา สมมุติ
เป็นพระภรตฤๅษีมาประกอบพิธีครอบและรับมอบให้กับสานุศิษย์
ขณะที่ครอบ เรียกหน้าพาทย์ มหาชัย

แบบแผนวิธีครอบของนายธีรยุทธ ยวงศรี จะใช้ศิระพระภรตฤๅษี
2 ศิระะ ศิระะที่สวมอยู่จะไม่ถอดออกจนกว่าจะเสร็จสิ้นพิธี แต่จะ
ใช้ศิระพระภรตฤๅษีอีกศิระะหนึ่งในการครอบ

หลังจากพิธีครอบและรับมอบ เสร็จสิ้นลงแล้ว จึงให้รำถวายมือ
และต่อหน้าพาทย์ จบเพลงๆ หนึ่ง ประพรมน้ำมนต์ ให้ครั้งหนึ่ง
ทุก ๆ เพลงไป จนจบสิ้นกระบวนการรำถวายมือ

ผู้ประกอบพิธี

ลุกขึ้นยืน ถือไม้เท้า (สวมศิระพระภรตฤๅษีอยู่แล้ว) กล่าวอวยพร
ให้แก่ศิษย์ แล้วรำหน้าพาทย์ พรหมมณีนอก หันหน้าออกไปจาก
มณฑลพิธี สมมุติเป็นพระภรตฤๅษีกลับสู่ทิพยวิมาย (เสร็จสิ้นแล้ว
ถอดศิระพระภรตฤๅษี) แล้วเรียกหน้าพาทย์ เชิด ต่อด้วยเสมอเข้าที่
และพระเจ้าลอยถาด ในความหมายการแจกจ่ายอุทิศส่วนกุศลให้
กับบริวารทั้งที่สามารถเข้ามาในมณฑลพิธีได้และไม่ได้

ผู้ประกอบพิธี

รำนาศิษย์เป็นการส่งครู และยินดีที่สำเร็จสมประสงค์
ด้วยหน้าพาทย์ กราวรำ ต่อด้วยหน้าพาทย์เชิด ในความหมาย
ของการไชโย ให้อ่อง แสดงความยินดี

ผู้ประกอบพิธี

กล่าวลาเครื่องสังเวย เป็นการสิ้นสุดพิธีให้ครูครอบและรับมอบ

แบบแผนการประกอบพิธี การเรียกเพลงหน้าพาทย์ และคำอธิบายความหมายเพลง
หน้าพาทย์ ของนายธีรยุทธ ยวงศรี สามารถสรุปเป็นตารางได้ดังนี้

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตารางที่ 7 แสดงลำดับขั้นตอนการเรียกเพลงหน้าพาทย์ในพิธีไหว้ครูฉบับนายธีรยุทธ ยวงศรี

ลำดับที่	ชื่อเพลงหน้าพาทย์	ความหมาย
1	<u>ภาคพิธีไหว้ครู</u> สาธุการ	บูชาพระรัตนตรัย จุดเทียนชัย เทียนทอง เทียนเงินและธูป ถวายสักการะเทพยดา ครูบิรยาย (เฉพาะในพิธีไหว้ครู ในราชการกรมศิลปากร เท่านั้น ที่เรียกเพลงสาธุการ การไหว้ครู โดยปกติทั่วไป ไม่เรียกเพลงหน้าพาทย์)
2	ตระเวาประสิทธิ์	ขอพรจากเทพยดา ให้ประทานสวัสดิมงคล ให้เกิดขึ้นในระหว่างการประชุมพิธี
3	โหมโรง	เป็นการชุมนุมเทวดา และขอประทาน ความศักดิ์สิทธิ์ ลงในน้ำมนต์
4	ตระเชิญ	เชิญพระอิศวร
5	สาธุการกลอง	ขอประทานพรจากพระอิศวร
6	ตระนารายณ์บรมหสินธุ์ หรือตระนารายณ์เต็มองค์	เชิญพระนารายณ์
7	เพลงใดเพลงหนึ่ง	
8	กลม	เชิญพระพรหม
9	ตระพระคเณศ หรือ ศุภพาทย์เพลงใดเพลงหนึ่ง	เชิญพระพิฆเนศวร
10	ตระพระปรคนธรรพ	เชิญพระปรคนธรรพ
11	ตระพระวิศณุกรรม	เชิญพระวิศณุกรรม
12	ตระพระปัญจสิขร	เชิญพระปัญจสิขร
13	เสมอเถร	เชิญพระภราตฤๅษี

ลำดับที่	ชื่อเพลงหน้าพาทย์	ความหมาย
13	เหาะ	เชิญเทพยดาที่เหาะเห็นเดินอากาศ
14	โคมเวียน	เชิญเทพบุตรนางฟ้ามาเป็นหมวดหมู่
15	เพลงช้า-เพลงเร็ว	เชิญครูโขนละครพระ-นาง
16	แผละ	เชิญครูที่อยู่ในอากาศ
17	ไล่	เชิญครูที่อยู่ในน้ำ
18	กราวนอก	เชิญครูนาฏศิลป์ฝ่ายขวามือ (พระ - ลิง)
19	รุกัน	เชิญครู พระ ลิง มนุษย์
20	เลมอข้ามสมุทร	เชิญครูพระ ลิง มาเป็นหมวดหมู่
21	บาทลภูณี	เชิญครูพระราม พระลักษมณ์ พระพรต พระสัตรุด
22	ดำเนินพราหมณ์	เชิญครูกฤษี ซี พราหมณ์
23	กราวใน	เชิญครูนาฏศิลป์ ฝ่ายซ้ายมือ (ฝ่ายอสูร)
24	เลมอมาร	เชิญครูทศกัณฐ์ พญามาร ทั้งหลาย
25	เลมอมี่	เชิญครومیทั้งหลาย
26	พระพิราพเต็มองค์	เชิญพระพิราพ
27	ตระสันนิบาต	เชิญครูมาร่วมประชุมทุก ๆ องค์
28	ลงสร	สักการะพระเทวกรรม พระโศภนศาสตร์ ด้วยการ สร่งน้ำ (สร่งน้ำ เทวรูป)
29	เชิด (ถวายเครื่อง)	ครุรำนาคิษย์ ถวายเครื่องสังเวท กระจาบวช
30	นั่งกิน	เชิญครูเสวยเครื่องสังเวท
31	เช่นเหล้า	เชิญครูดื่มสุรา น้ำ ฯ
32	ไปรยข้าวตอก	สักการะนุชาเทพยดา ครู อาจารย์ ที่มาประชุมกัน ในมณฑลพิธีด้วยข้าวตอกดอกไม้
	<u>ภาคพิธีครอบ</u>	
33	เลมอสามลา	พระภทรกฤษี มาประกอบพิธีครอบและรับมอบให้กับ सानุศิษย์
34	มหาชัย	เกิดความสวัสดิมงคลในพิธีครอบ-รับมอบ

ลำดับที่	ชื่อเพลงหน้าพาทย์	ความหมาย
35	เพลงช้า เพลงเร็ว และหน้าพาทย์อื่น ๆ	เป็นการรำถวายมือ แสดงฝีมือให้ครูได้ตรวจสอบ ทบทวน
36	พราหมณ์ออก	สมมุติเป็นพระภราดรฤๅษี กลับสู่ทิพยวิมาน หลังเสร็จ สิ้นพิธีครอบ และรับมอบ
37	เชิด	การเดินทางกลับของเทพยดา ครู อาจารย์
38	เสมอเข้าที่	เทพยดา ครูอาจารย์กลับเข้าสู่ทิพยวิมานของแต่ละ องค์
39	พระเจ้าลอยถาด	การแจกจ่ายและอุทิศส่วนกุศลให้กับบริวารที่ไม่ สามารถเข้ามาในมณฑลพิธีได้ รวมทั้งบริวาร อื่น ๆ
40	กรวาร์ว	เป็นการส่งครูและยินดีที่สำเร็จสมประสงค์ในการ เสร็จสิ้นการประกอบพิธี
41	เชิด	แสดงความยินดีด้วยการไชโย ไห่ร้อง (ผู้เข้าร่วม พิธีร่วมไห่ร้อง ไชโย 3 คน)

แบบแผนการประกอบพิธีไหว้ครูและครอบ การเรียกเพลงหน้าพาทย์ ฉบับ นายธีรยุทธ
ยวงศรี มีลักษณะที่ยึดถือแบบฉบับ ตำราไหว้ครูฉบับ นายเกษ (พระราม) หรือฉบับที่ตราไว้เป็น
ฉบับหลวงครั้งรัชกาลที่ 4 และเป็นฉบับที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานให้กับ ผู้
ประกอบพิธี ที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้ง เมื่อ 25 ตุลาคม พ.ศ.2527 และได้มีการปรับปรุง
บางส่วน โดยมีแนวคิด และวิธีการเรียกเพลงหน้าพาทย์สำคัญ แตกต่างจากผู้ประกอบพิธี
ท่านอื่น ๆ ดังนี้

1. เริ่มต้นพิธีไหว้ครูด้วยการบูชาพระรัตนตรัย ณ โต๊ะหมู่พระพุทธรูปแล้วกลับมาจุด
เทียนชัย เทียนทอง เทียนเงิน และธูป พร้อมกล่าวคำบูชาครูบิณฑาย ณ มณฑลพิธีครูบิณฑาย โดย
ไม่มีการเรียกเพลงหน้าพาทย์ใด ๆ แต่อนุโลมเฉพาะในการประกอบพิธีไหว้ครูในราชการ
กรมศิลปากร เท่านั้นที่อนุโลมให้เรียกหน้าพาทย์ เพลงสาธุการ (ระเบียบปฏิบัติของกรมศิลปากร
ให้วงปี่พาทย์บรรเลงเพลงสาธุการ ขณะบูชาพระรัตนตรัย)

หน้าที่การจุดเทียนชัย เทียนทอง เทียนเงิน เป็นหน้าที่ของผู้ประกอบพิธี (ระเบียบปฏิบัติของสถานศึกษาในสังกัดกรมศิลปากร เพื่อเป็นการให้เกียรติแก่ประธานในพิธีเป็นผู้จุด) ซึ่งแนวคิดเฉพาะตัวของนายธีรยุทธ มีแนวคิดว่าการไหว้ครูเป็นหน้าที่ของผู้ประกอบพิธีเท่านั้น (แบบแผนของนายเกษ (พระราม) และพระยานัฏกานูรักษ์ (ทองดี สุวรรณภารต) ปรากฏว่าเป็นหน้าที่ของผู้ประกอบพิธีเช่นกัน การเชิญประธานในพิธีมาเป็นผู้จุดเทียนชัย เทียนทอง เทียนเงิน สันนิษฐานว่าน่าจะเกิดขึ้นในช่วงการประกอบพิธีของหลวงวิลาศวงงาม (หว่า อินทรนัญ)⁸⁵

2. วิธีการเรียกเพลงหน้าพาทย์ประจำองค์ครูปรายาย มีลักษณะการเรียกเป็นพิเศษ แตกต่างจากผู้ประกอบพิธีท่านอื่นๆ โดยเฉพาะหน้าพาทย์สำคัญที่ไม่ปรากฏในพิธีหลวงมาแต่ก่อน อาทิ ตระนารายณ์เต็มองค์ ตระพระคเณศ ตระพระวิศณุกรรม ตระพระปัญจสิขร

3. สิ้นสุดภาคพิธีไหว้ครู จบลงด้วยหน้าพาทย์โปรยข้าวตอก ลักการะ เทพยดา ครูอาจารย์ ที่มาประชุม ณ มณฑลพิธี แต่หน้าพาทย์โปรยข้าวตอกนี้ ไม่นับการรำของผู้ประกอบพิธี ในการรำนาคิชฌีย์โปรยข้าวตอก แต่ให้เป็นการโปรยข้าวตอกไปบนที่บูชาโดยไม่มีกรำ เฉพาะในกรณีการประกอบพิธีไหว้ครูในราชการกรมศิลปากรเท่านั้น จึงอนุโลมให้มีการรำนหน้าพาทย์โปรยข้าวตอก

4. ภาคพิธีครอบ พระภรตฤๅษีมาประกอบพิธีครอบในหน้าพาทย์เสมอสามลาและกลับไปด้วยหน้าพาทย์พรหมณ์ออก ซึ่งมีท่ารำเป็นพิเศษ (จะกล่าวถึงรายละเอียดในส่วนของท่านรำของผู้ประกอบพิธี) และเมื่อสมมุติว่าพระภรตฤๅษีกลับไปทิพยวิมานแล้ว เรียกหน้าพาทย์เสมอเข้าที่ในความหมายของเทพยดา ครูอาจารย์ เข้าสู่ทิพยวิมาน ซึ่งเป็นแบบแผนที่เคยใช้อยู่ในตำราไหว้ครูฉบับนายเกษ (พระราม) และพระยานัฏกานูรักษ์ (ทองดี สุวรรณภารต)

5. การอธิบายความหมายของเพลงพระเจ้าลอยถาด แตกต่างจากผู้ประกอบพิธี ท่านอื่นๆ คือ มีความหมายถึงการแจกจ่ายและอุทิศส่วนกุศลให้กับบริวารทั้งที่สามารถเข้ามาได้และไม่สามารถเข้ามาในมณฑลพิธีได้

⁸⁵ สัมภาษณ์ นายธีรยุทธ ยวงศรี ผู้ประกอบพิธีที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ครอบพระราชทานเมื่อ พ.ศ.2527, 20 ตุลาคม พ.ศ.2540

สัมภาษณ์ นายอุดม อังสุร ผู้ประกอบพิธีที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ครอบพระราชทานเมื่อ พ.ศ.2527, 20 ตุลาคม พ.ศ.2540.

จากลำดับขั้นตอนการเรียกเพลงหน้าพาทย์ในพิธีไหว้ครูตามแบบแผนของนายธีรยุทธ ยวงศรี สามารถสรุปรายละเอียด เพลงหน้าพาทย์ที่ผู้ประกอบพิธีรำทำในพิธี ได้ดังนี้

ภาคพิธีไหว้ครู รำนำศิษย์ ถวายเครื่องสังเวศ กระจยาววช ด้วยหน้าพาทย์เชิด (ถวายเครื่อง) ไปรยข้าวตอก (เฉพาะในราชการกรมศิลปากรจึงจะรำ) รวม 2 หน้าพาทย์

ภาคพิธีครอบ-รับมอบ ผู้ประกอบพิธีรำหน้าพาทย์ เสมอสามลา สมมุติเป็นพระภทรฤณี มาประกอบพิธีครอบ-รับมอบ รำหน้าพาทย์พราหมณ์ออก สมมุติเป็นการกลับไปสู่ทิพยวิมานของพระภทรฤณี หลังเสร็จสิ้นพิธีไหว้ครูและครอบ รำนำศิษย์ส่งครูด้วยหน้าพาทย์กราวรำ

สรุปได้ว่าภาคพิธีครอบและรับมอบผู้ประกอบพิธีรำหน้าพาทย์ด้วยตนเอง 2 หน้าพาทย์ (เสมอสามลา และพราหมณ์ออก) รำหน้าพาทย์ นำศิษย์ 1 หน้าพาทย์ (กราวรำ) รวม 3 หน้าพาทย์

ดังนั้น แบบแผนการประกอบพิธีไหว้ครู ฉบับ นายธีรยุทธ ยวงศรี ผู้ประกอบพิธี จะต้องรำหน้าพาทย์ในพิธีทั้งสิ้น 5 หน้าพาทย์ (เชิด ไปรยข้าวตอก เสมอสามลา พราหมณ์ออก กราวรำ)

แบบแผนการประกอบพิธี การเรียกเพลงหน้าพาทย์ ฉบับนายธงไชย โภชยามรัมย์⁸⁶

ผู้ประกอบพิธี	สมมุติเป็นพราหมณ์ผู้ทรงศีล ถือสังข์ รำหน้าพาทย์พราหมณ์เข้า เข้าสู่มณฑลพิธี ท้ายเพลงหลังนำสังข์ลงบนพื้น เป็นการขออนุญาต
ประธานในพิธี	จุดธูปเทียนชัย เทียนทอง เทียนเงิน เรียกหน้าพาทย์สาธุการ*
ผู้ประกอบพิธี	ตั้งขันกำนลจุดธูปเทียนบูชาพระรัตนตรัย ชุมนมุเทวดา บูชาเทวดา นพเคราะห์ เรียกหน้าพาทย์สาธุการกลอง

⁸⁶ สัมภาษณ์ นายธงไชย โภชยามรัมย์ ผู้ประกอบพิธีที่ได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ครอบ พระราชทานเมื่อ พ.ศ.2527, เมื่อวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ.2540.

* นายธงไชย โภชยามรัมย์ ได้ให้คำอธิบายเพิ่มเติมว่า การจุดธูปเทียนของประธานในพิธี อาจใช้วิธีเชิญให้จุดก่อนการประกอบพิธีก็ได้ ซึ่งเมื่อจุดไว้แล้ว ผู้ประกอบพิธีสามารถดำเนินพิธีด้วยตนเอง โดยตลอดตั้งแต่เริ่มพิธีรำหน้าพาทย์พราหมณ์เข้า เข้าสู่มณฑลพิธี

- ผู้ประกอบพิธี ... เสกน้ำมนต์ เรียกหน้าพาทย์ โหมโรง อ่านโองการสาธยายมนต์
เชิญครูเข้าตัว
- ผู้ประกอบพิธี ... นำศิษย์จุดธูปเทียนบูชาครูบิณฑาย เรียกหน้าพาทย์ประจำองค์ ดังนี้
ตระเชิญ ตระนารายณ์บรรทมสินธุ์ เหาะ คุกพาทย์ หรือตระบองกัน
- ผู้ประกอบพิธี ... นำศิษย์จุดธูปเทียนบูชาครูวิทยเทพ และเทพเจ้า ครู อาจารย์ต่าง ๆ
เรียกหน้าพาทย์ประจำองค์ ดังนี้ ตระพระปรคนธรรพ กลม
โคมเวียน บาทสกุณี เสมอสามลา เพลงช้า เพลงเร็ว เชิดฉิ่ง แผละ
ไล่ ดำเนินพราหมณ์ รุกัน เสมอข้ามสมุทร กราวนอก กราวใน
เสมอमार เสมอผี
- ผู้ประกอบพิธี ... นำศิษย์จุดธูปเทียน บูชาพระพิราพ เรียกหน้าพาทย์ พระพิราพ
เต็มองค์ แล้วต่อด้วย ตระสันนิบาต
- ผู้ประกอบพิธี ... เชิญพระเทวกรรม พระไสยศาสตร์ (เทวรูปต่าง ๆ) ลงในพานแล้ว
สร่งน้ำด้วยสังข์ เรียกหน้าพาทย์ ลงสร่ง แล้วต่อด้วยเสมอเข้าที่
- ผู้ประกอบพิธี ... รำนาศิษย์ถวายเครื่องสังเวก กระจยาบวช เรียกหน้าพาทย์เชิด
แล้วกล่าวนำถวายเครื่องสังเวก เรียกหน้าพาทย์นั่งกิน เช่นเหล้า
เว้นระยะเวลาไว้สักครูแล้วกล่าวลาเครื่องสังเวกเรียกหน้าพาทย์
ตระเทวาประสิทธิ์ เป็นการรับพรจากเทพยดา จบภาคพิธีครอบ
- ผู้ประกอบพิธี ... เชิญศิระพระภรตฤษีมาสวม ถือไม้เท้า รำนหน้าพาทย์เสมอเถร เข้า
มาสู่มณฑลพิธี เพื่อประกอบพิธีครอบ-รับมอบ ระหว่างครอบ เรียก
เพลงมหาฤกษ์ มหาชัย และให้มีการรำถวายมือ การต่อทำรำ
เพลงหน้าพาทย์
- ผู้ประกอบพิธี ... เชิญศิระพระภรตฤษีมาสวมอีกครั้ง ถือไม้เท้า ยืนขึ้นให้พรศิษย์
พร้อมทั้งกล่าวลาแล้วรำนหน้าพาทย์พราหมณ์ออก ไปจากมณฑลพิธี
สมมุติเป็นพระภรตฤษีเสด็จกลับ หลังเสร็จสิ้นพิธีครอบ

- ผู้ประกอบพิธี ... เรียกเพลงหน้าพาทย์พระเจ้าลอยถาด เพื่อเป็นการอุทิศส่วนกุศลให้
ครูอาจารย์ *
- ผู้ประกอบพิธี ... รำนำศิษย์สักการะบูชาด้วยข้าวตอกดอกไม้ เรียกหน้าพาทย์โปรย
ข้าวตอก
- ผู้ประกอบพิธี ... รำนำศิษย์ส่งครู เรียกหน้าพาทย์ กราวรำ เป็นการรำส่งครูแล้ว
ต่อด้วยหน้าพาทย์เชิดกล่าวขอขมาและอภัยอุทิศส่วนกุศล
ให้ครูแล้วลาชั้นกำนล ดับเทียนชัย เป็นการสิ้นสุดพิธีไหว้ครู
และครอบ

* คำอธิบายของนายธงไชย โพธิ์อารมย์ ให้ความหมายว่า เป็นการอุทิศส่วนกุศลให้ครู
อาจารย์ ประดุจการลอยถาดไปให้ แต่ความหมายดั้งเดิมของ เพลงพระเจ้าลอยถาดนี้ ตั้งชื่อตาม
เหตุการณ์ในพุทธประวัติ ขณะที่ก่อนคืนวันตรัสรู้ ทรงประทับที่ใต้ต้นโพธิ์ ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา
นางสุชาดานำถาดข้าวมธุปายาส มาถวายทรงรับแล้วเสวย และนำถาดนั้นไปลอยในแม่น้ำ ถาด
นั้นได้ลอยออกไปและจมลงไปซ้อนกับถาดใบอื่น ๆ ของอดีตพระพุทธเจ้า เสียงถาดที่กระทบกัน
ทำให้เทวดาแซ่ร้องสาธุการ เพราะรู้ว่า จะมีพระพุทธเจ้าบังเกิดขึ้น โบราณจารย์ทางดุริยางค์ศิลป์
จึงนำเหตุการณ์นี้มาตั้งชื่อเพลง เพื่อใช้ในความหมายแซ่ร้องสาธุการ (ผู้วิจัย)

แบบแผนการประกอบพิธี การเรียกเพลงหน้าพาทย์ และคำอธิบายความหมายเพลงหน้าพาทย์ ของนายธงชัย โภธยารมย์ สามารถปสรุปเป็นตารางได้ดังนี้

ตารางที่ 8 แสดงลำดับขั้นตอนการเรียกเพลงหน้าพาทย์ในพิธีไหว้ครู ฉบับ นายธงชัย โภธยารมย์

ลำดับที่	ชื่อเพลงหน้าพาทย์	ความหมาย
1	ภาคพิธีไหว้ครู พราหมณ์เข้า	ผู้ประกอบพิธีสมมุติเป็นพราหมณ์ผู้ทรงศีล ถือสังข์ รำเข้าสู่มณฑลพิธี
2	สาธุการ	เป็นการบูชาพระรัตนตรัย สิ่งศักดิ์สิทธิ์
3	สาธุการกลอง	บูชาเทพยดา บูชาเทวดานพเคราะห์
4	โหมโรง	เป็นการอัญเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ให้เสด็จลงมาในพิธี แล้วขอประทานความศักดิ์สิทธิ์ ลงในน้ำมนต์
5	ตระเชิญ	เชิญพระอิศวร
6	ตระนารายณ์บรรทมสินธุ์	เชิญพระนารายณ์
7	เหาะ	เชิญพระพรหม
8	คุกพาทย์หรือตระบองกัน*	เชิญพระพิฆเนศ
9	ตระพระปรคนธรรพ	เชิญพระปรคนธรรพ
10	กลม	เชิญพระวิศณุกรรม พระปัญจสิขร
11	โคมเวียน	เชิญเทพบุตร นางฟ้า ทั้งหลาย
12	บาทสกุณี	เชิญครูพระราม พระลักษมณ์ พระพรต พระลี้ลรด

* นายธงชัย โภธยารมย์ อธิบายให้ความเห็นว่า ตระบองกันใช้ในความหมายการป้องกันอุปสรรค และภัยอันตรายทั้งปวง จึงนำมาใช้เป็นหน้าพาทย์บูชา พระพิฆเนศ เทพผู้จัดอุปสรรค

ลำดับที่	ชื่อเพลงหน้าพาทย์	ความหมาย
13	เสมอสามลา	เชิญครุฑูษี นักบวชทั้ง 108 คน
14	เพลงช้า-เพลงเร็ว	เชิญครูโชนละคร พระ-นาง
15	เชิดฉิ่ง	เชิญนางเมขลา
16	แมละ	เชิญครูที่อยู่ในอากาศ
17	โล้	เชิญครูที่อยู่ในน้ำ
18	ดำเนินพรหมณ์	เชิญครุฑาษี นักบวชต่าง ๆ
19	รุกรัน	เชิญครูพระ ลิง มนุษย์
20	เสมอข้ามสมุทร	เชิญครูพระ ลิง มาเป็นหมวดหมู่
21	กราวนอก	เชิญครูนาฏยศิลป์ฝ่ายขวามือ (ฝ่ายมนุษย์ วานร)
22	กราวใน	เชิญครูนาฏยศิลป์ฝ่ายซ้ายมือ (ฝ่ายยักษ์)
23	เสมอमार	เชิญครูทศกัณฐ์และพญามารทั้งหลาย
24	เสมอผี	เชิญครูผีทั้งหลาย
25	พระพิราพเต็มองค์	เชิญพระพิราพ
26	ตระสันนิบาต	เชิญครูมาร่วมประชุมทุก ๆ องค์
27	ลงสร	สักการะพระเทวกรรม พระไสยศาสตร์ (เทวรูปต่าง ๆ) ด้วยการลงน้ำ
28	เสมอเข้าที่	เชิญครูทั้งหลายเข้าประทับตามที่ที่ได้จัดเตรียมไว้
29	เชิด (ถวายเครื่อง)	ครูวานาศิษย์ถวายเครื่องสังเวก กระจาบวช
30	นั่งกิน	เชิญครูทั้งหลายเสวยเครื่องสังเวก
31	เช่นเหล้า	เชิญครูทั้งหลายดื่มสุรา น้ำ
32	ตระเวาประสิทธิ์	ขอพรจากเทพยดา ครูอาจารย์ หลังจากการกล่าวลา เครื่องสังเวกแล้ว
33	ภาคพิธีครอบ เสมอเถร	ผู้ประกอบพิธีสมมุติตน เป็นพระภรตฤษี มาประกอบ พิธีครอบ-รับมอบให้สานุศิษย์

ลำดับที่	ชื่อเพลงหน้าพาทย์	ความหมาย
34	มหาฤกษ์ มหาชัย	เพื่อความสวัสดิมงคลในพิธีครอบ-รับมอบ
35	เพลงช้า - เพลงเร็วและ หน้าพาทย์อื่น ๆ	เป็นการรำถวายมือ แสดงฝีมือให้ครูได้ตรวจสอบ ทบทวน
36	พราหมณ์ออก	การเสด็จกลับของพระภทรฤกษ์ หลังจากเสร็จสิ้น พิธีครอบ-รับมอบ
37	พระเจ้าลอยถาด	เป็นการอุทิศส่วนกุศลให้ครูอาจารย์ทุกท่าน
38	โปรยข้าวตอก	สักการะครูด้วยข้าวตอกดอกไม้
39	กรวารา	ครูนำศิษย์ รำส่งครูกลับทิพยวิมาน
40	เชิด	ครูกลับสู่ทิพยวิมาน แล้วศิษย์กล่าวขอขมาภัย และอุทิศส่วนกุศล

หมายเหตุ

1. การรำถวายมือ ถ้ามีผู้รับครอบ-รับมอบ จำนวนไม่มากนัก การรำถวายมือ ควรนำมา ต่อท้ายหลังการครอบ-รับมอบ ให้ผู้ประกอบพิธีนั่งเป็นประธานดูการรำถวายมือ

2. การถวายเครื่องสังเวท เมื่อกล่าวถวายแล้ว ห้ามแตะต้อง เพราะขณะนั้นครูกำลังสวด จะรินสุรา ปอกผลไม้ ตัดแบ่งเครื่องสังเวท ให้กระทำก่อนการกล่าวถวาย

แบบแผนการประกอบพิธีไหว้ครูและครอบ การเรียกเพลงหน้าพาทย์ ฉบับ นายธงไชย โพรยารมย์ มีลักษณะที่ยึดถือ แบบฉบับของนายอาคม สายาคม เป็นหลัก แต่ได้เพิ่มเติม ความคิดเห็น ในบางส่วน เช่น

1. การใช้เพลงระบองกันเป็นหน้าพาทย์ประจำองค์พระพิฆเนศ เพราะเพลงระบองกัน มีชื่อพ้องกับ การป้องกันอุปสรรค ซึ่งเป็นหน้าที่ของพระพิฆเนศ เทพผู้จัดอุปสรรค

2. เพลงตระเวาประสิทธิ์ ใช้ในความหมายการรับพรของเทพเจ้าที่ประสาทให้ หลัง การกล่าวลาเครื่องสังเวท หรืออีกนัยหนึ่ง ขอให้เครื่องสังเวทที่ลานั้น เป็นทิพยโอสถ รักษา โรคภัย บริโภคแล้วเกิดสวัสดิมงคล

3. เพลงพระเจ้าลอยภาค แต่เดิมเป็นที่เข้าใจกันว่า เป็นการแสดงความยินดีครั้งยิ่งใหญ่เปรียบได้กับการแซ่ร้องสาธุการของเหล่าเทพยดา ตามเหตุการณ์ในพุทธประวัติ ตอนที่พระพุทธเจ้าลอยภาคข้ามมหาสมุทรของนางสุชาดาในแม่น้ำเนรัญชรา ก่อนวันตรัสรู้ และหลังจากลอยภาคแล้ว ภาคลงไปจมซ้อนกัน เกิดเสียงเป็นสัญญาณให้เทพยดาเห็นว่า จะมีพระพุทธเจ้าบังเกิดขึ้น จึงแซ่ร้องสาธุการ แต่นายธงไชย โภชยารมย์ ได้อธิบายความหมายที่น่าสนใจอีกแนวหนึ่งว่าเป็นการอุทิศส่วนกุศลในการประกอบความดี (พิธีไหว้ครู) ให้กับครูทุกท่านประดุจวิธีการตรวจน้ำอุทิศส่วนกุศล

จากลำดับขั้นตอนการเรียกเพลงหน้าพาทย์ในพิธีไหว้ครู ตามแบบแผนของนายธงไชย โภชยารมย์ สามารถสรุปรายละเอียด เพลงหน้าพาทย์ที่ผู้ประกอบพิธีรำในพิธีได้ดังนี้

ภาคพิธีไหว้ครู ผู้ประกอบพิธี รำหน้าพาทย์ พรานมณเฑาะว์ เข้า สมมุติว่าเป็นพรานมณเฑาะว์ ผู้ทรงศีล เข้าสู่มณฑลพิธี เพื่อประกอบพิธีไหว้ครู

รำน่าน้ำศิษย์ ถวายเครื่องสังเวย ด้วยหน้าพาทย์เชิด (ถวายเครื่อง) สรุปได้ว่า ภาคพิธีไหว้ครู รำน่าน้ำพาทย์ด้วยตนเอง 1 หน้าพาทย์ (พรานมณเฑาะว์) รำน่าน้ำพาทย์น่าน้ำศิษย์ 1 หน้าพาทย์ (เชิด) รวม 2 หน้าพาทย์

ภาคพิธีครอบ ผู้ประกอบพิธี รำน่าน้ำพาทย์ เสมอเถร สมมุติเป็นพระภคตฤๅษีมาประกอบพิธีครอบ รำน่าน้ำพาทย์พรานมณเฑาะว์ออก สมมุติเป็นการเสด็จกลับของพระภคตฤๅษี

รำน่าน้ำศิษย์ สักการะครูด้วยข้าวตอกดอกไม้ (หน้าพาทย์ ไปรยข้าวตอก) และรำน่าน้ำศิษย์ส่งครู ด้วยหน้าพาทย์กรวารา

สรุปได้ว่า ภาคพิธีครอบ ผู้ประกอบพิธีรำน่าน้ำพาทย์ด้วยตนเอง 2 หน้าพาทย์ และรำน่าน้ำศิษย์ 2 หน้าพาทย์ รวม 4 หน้าพาทย์

ดังนั้น แบบแผนการประกอบพิธีไหว้ครู ฉบับ นายธงไชย โภชยารมย์ ผู้ประกอบพิธี จะต้องรำน่าน้ำพาทย์ในพิธี ทั้งสิ้น 6 หน้าพาทย์ (พรานมณเฑาะว์เข้า เชิด เสมอเถร พรานมณเฑาะว์ออก ไปรยข้าวตอก กรวารา)

แบบแผนการประกอบพิธี การเรียกเพลงหน้าพาทย์ ฉบับ นายทองสุก ทองหลิม⁸⁷

ผู้ประกอบพิธี	สมมุติตนเป็นพราหมณ์ผู้ทรงศีล ถือสังข์รำนหน้าพาทย์พราหมณ์เข้า เข้าสู่มณฑลพิธี ทำยเพลงหลังน้ำสังข์ลงบนพื้น เป็นการขออนุญาต
ประธานในพิธี	เริ่มจุดเทียนชัย เทียนทอง เทียนเงิน ขณะจุดเทียน เรียกหน้าพาทย์ มหาฤกษ์
ผู้ประกอบพิธี	จุดธูป 9 ดอก บูชาพระรัตนตรัย เรียกหน้าพาทย์ สาธุการ กล่าว ชุมนุมเทวดา เรียกหน้าพาทย์ตระเทวาประสิทธิ์ เชิญครูเข้าตัว เสกน้ำมนต์ เรียกหน้าพาทย์ โหมโรงแล้วเรียก หน้าพาทย์สาธุการกลอง
ผู้ประกอบพิธี	ให้ศิษย์จุดธูปเทียนแล้วกล่าวนำศิษย์บูชาครูบิณฑาย และเรียก หน้าพาทย์ประจำองค์ ตระเชิญ ตระนารายณ์บรรทมสินธุ์ กลม ตระพระคเณศ *
ผู้ประกอบพิธี	ให้ศิษย์จุดธูปเทียน แล้วกล่าวนำบูชาดุริยเทพและครูบิณฑาย เรียก หน้าพาทย์ ตระพระปรคนธรรพ เสมอสามลา เหาะ โคมเวียน เพลงช้า เพลงเร็ว แผละ ไล่ ดำเนินพราหมณ์ กราวนอก บาทลฤณี รุกข์ริน เสมอข้ามสมุทร กราวใน เสมอมาร เสมอผี
ผู้ประกอบพิธี	ให้ศิษย์จุดธูปเทียน แล้วกล่าวนำศิษย์ บูชาพระพิราพ เรียก หน้าพาทย์พระพิราพเต็มองค์ แล้วต่อด้วย ตระสันนิบาต
ผู้ประกอบพิธี	เชิญศิระพระภรตฤษีมาสวม ถือไม้เท้า รำหน้าพาทย์ เสมอเถร เข้ามาในมณฑลพิธี แล้วถามศิษย์ว่า “บรรดาศิษย์เก่าศิษย์ใหม่ มาประชุมพร้อมกันแล้วหรือ” ศิษย์ตอบว่า “พร้อมแล้วเจ้าค่ะ” พระภรตฤษีให้พรแล้วกลับขึ้นไปนั่งบนตั่ง ถอดศิระพระภรตฤษี เชิญเทวรูปลงตรง เรียกหน้าพาทย์ลงตรง และเสมอเข้าที่

⁸⁷ สัมภาษณ์ นายทองสุก ทองหลิม ผู้ประกอบพิธีที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ครอบ
พระราชทานเมื่อ พ.ศ.2527, เมื่อวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ.2540

* เพลงตระพระคเณศ อาจใช้เพลงอื่นแทนได้ เช่น คุกพาทย์ ตระบองกัน ชำนาญ (คำ
อธิบายของนายทองสุก ทองหลิม)

- ผู้ประกอบพิธี รำนาคิษย์ถวายเครื่องสังเวย กระจยานวช เรียกหน้าพาทย์เจ็ด แล้วต่อด้วย เพลงนั่งกิน เช่นเหล้า เพลงรำดาบเชือดหมู
- ผู้ประกอบพิธี เจริญศิริระพระภรตฤษีมาสรวม สมมุติตนเป็นพระภรตฤษีมา ประกอบพิธีครอบ-รับมอบ เรียกหน้าพาทย์เสมอสามลา ขณะประกอบพิธีครอบ เรียกหน้าพาทย์มหาฤกษ์ มหาชัย และให้มีการรำถวายมือ การต่อเพลงหน้าพาทย์ ขณะประกอบ พิธีครอบนั้น
- ผู้ประกอบพิธี เจริญศิริระพระภรตฤษีมาสรวม ถือไม้เท้า กล่าวลาศิษย์ ให้พร แล้วรำนาคิษย์พราหมณ์ออก สมมุติเป็นพระภรตฤษี กลับไปสู่ ทิพยวิมาน
- ผู้ประกอบพิธี ถอดศิริระพระภรตฤษีออก เรียกหน้าพาทย์พระเจ้าลอยภาค
- ผู้ประกอบพิธี รำนาคิษย์บุษาคู ด้วยการโปรยข้าวตอก ดอกไม้ เรียกหน้าพาทย์ โปรยข้าวตอก
- ผู้ประกอบพิธี รำนาคิษย์ ร่ำสังครุ เรียกหน้าพาทย์ กรวารา แล้วต่อด้วย หน้าพาทย์เจ็ด เป็นการเสร็จสิ้นพิธี

หมายเหตุ

นายทองสุก ทองหลิม ได้ให้ความเห็นเป็นการส่วนตัวไว้ว่า การเรียกเพลงหน้าพาทย์ รำดาบเชือดหมู หมายความว่าผู้ประกอบพิธีจะเป็นผู้รำตัดเครื่องสังเวย (หัวหมู) เพื่อเป็นการ แสดงความหมาย การถวายเครื่องสังเวย แต่ถ้าผู้ประกอบพิธี เรียก "รำดาบ" หมายถึง ผู้ช่วย ผู้ประกอบพิธีจะต้องเป็นผู้ตัดแบ่งเครื่องสังเวย โดยไม่ต้องรำ (หน้าพาทย์รำดาบ รำดาบเชือดหมู เป็นหน้าพาทย์เดียวกัน - ผู้วิจัย)

แบบแผนการประกอบพิธี การเรียกเพลงหน้าพาทย์ และคำอธิบาย ความหมายของ เพลงหน้าพาทย์ ของนายทองสุก ทองหลิม สามารถสรุปเป็นตารางได้ ดังนี้

ตารางที่ 9 แสดงลำดับขั้นตอนการเรียกเพลงหน้าพาทย์ในพิธีไหว้ครูฉบับนายทองสุข
ทองหลิม

ลำดับที่	ชื่อเพลงหน้าพาทย์	ความหมาย
1	ภาคพิธีไหว้ครู พราหมณ์เข้า	หมายถึงผู้ประกอบพิธี สมมุติตนเป็นพราหมณ์ ผู้ทรงศีลเข้าสู่มณฑลพิธี แล้วขออนุญาตให้ บริเวณนั้นเป็นสถานที่ประกอบพิธี
2	มหาฤกษ์	เป็นมหาฤกษ์มงคลในขณะจุดเทียนทอง เทียนเงิน เทียนชัย
3	สาธุการ	เป็นการบูชาพระรัตนตรัย
4	ตระเทวาประสิทธิ์	เป็นการขอประทานพรจากเทพเจ้า
5	โหมโรง	เป็นการเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้เสด็จลงมาในพิธีแล้ว ขอประทานความศักดิ์สิทธิ์ลงในน้ำมนต์
6	สาธุการกลอง	เป็นการบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์
7	ตระเชิญ	เชิญพระอิศวร
8	ตระนารายณ์บรรทมสินธุ์	เชิญพระนารายณ์
9	กลม	เชิญพระพรหม
10	ตระพระคเณศ หรือ คูกพาทย์ หรือตระบองกัน หรือขำนาญ	เชิญพระพิฆเนศวร
11	ตระพระปรคนธรรพ	เชิญพระปรคนธรรพ
12	เสมอสามลา	เชิญพระวิศณุกรรม
13	เหาะ	เชิญพระปัญจสิขร
14	โคมเวียน	เชิญเทพบุตร นางฟ้า ทั้งหลาย
15	เพลงช้า-เพลงเร็ว	เชิญครูโขนละคร พระ-นาง

ลำดับที่	ชื่อเพลงหน้าพาทย์	ความหมาย
16	แผละ	เชิญครูที่อยู่ในอากาศ
17	ไล่	เชิญครูที่อยู่ในน้ำ
18	ดำเนินพราหมณ์	เชิญครูฤาษี นักบวชต่าง ๆ
19	กราวนอก	เชิญครูพานร
20	บาทสฤณี	เชิญครูพระราม พระลักษมณ์ พระพรต พระสัตรุด
21	รุกัน	เชิญครู พระ ลิง มนุษย์
22	เสมอข้ามสมุทร	เชิญครูพระ ลิง มนุษย์ มาเป็นหมวดหมู่
23	กราวใน	เชิญครูฝ่ายอสูร
24	เสมอमार	เชิญครูทศกัณฐ์ พญามาร ทั้งหลาย
25	เสมอผี	เชิญครูผีทั้งหลาย
26	พระพิราพเต็มองค์	เชิญพระพิราพ
27	ตระสันนิบาต	เชิญครูที่เสด็จมาร่วมประชุมทุกพระองค์
28	เสมอเถร	พระภราตฤษี เสด็จมาในมณฑลพิธี
29	ลงสร	สักการะพระเทวกรรม พระไสยศาสตร์ (เทวรูป) ด้วยการลงน้ำ (ลงน้ำ เทวรูป)
30	เสมอเข้าที่	เชิญครูทั้งหลายเข้าประทับตามที่ ที่ได้จัดเตรียมไว้
31	เชิด (ถวายเครื่อง)	ครูรำนาคิษย์ถวายเครื่องสังเวย กระยาบวช
32	รำดาบเชือดหมู	การถวายเครื่องสังเวย
33	นั่งกิน	ครูทั้งหลายเสวย เครื่องสังเวย
34	เช่นเหล้า ภาคพิธีครอบ	ครูทั้งหลายดื่มสุรา น้ำ ฯ
35	เสมอสามลา	พระภราตฤษี มาประกอบพิธีครอบและรับมอบให้กับ สานุศิษย์
36	มหาฤกษ์ - มหาชัย	เกิดความสวัสดิมงคลในพิธีครอบ-รับมอบ
37	เพลงช้า เพลงเร็ว และหน้าพาทย์อื่น ๆ	เป็นการรำถวายมือ แสดงฝีมือให้ครูได้ตรวจสอบ ทบทวน

ลำดับที่	ชื่อเพลงหน้าพาทย์	ความหมาย
38	พราหมณ์ออก	การเสด็จกลับของพระภทรตฤณี หลังเสร็จสิ้นพิธีครอบ และรับมอบ
39	พระเจ้าลอยถาด	เป็นการอธิษฐานจิต อุทิศผลแห่งความดีที่ได้เกิดขึ้นในครั้งนี้ ให้กับครูทุก ๆ ท่าน
40	ไปรยข้าวตอก	เป็นการสักการะครูด้วยข้าวตอก ดอกไม้
41	กรวารา	ครูรำนาศิษย์ ร่ำส่งครูกลับทิพยวิมาน
42	เชิด	เทพยดา ครู อาจารย์กลับสู่ทิพยวิมาน

แบบแผนการประกอบพิธีไหว้ครูและครอบ การเรียกเพลงหน้าพาทย์ ฉบับ นายทองสุข ทองหลิม มีลักษณะเลียนแบบตำราไหว้ครู ฉบับ นายอาคม สหายาคม โดยตรง แต่ได้เพิ่มรายละเอียดขั้นตอนบางขั้นตอนที่เป็นส่วนความคิดของตนเองเข้าไปเช่น ขณะประธานในพิธีจุดเทียนทอง เทียนเงิน เทียนชัย เรียกหน้าพาทย์มหาฤกษ์ เพื่อให้เกิดสวัสดิมงคล หรือขณะอ่านโองการชุมนุมเทวดา เรียกหน้าพาทย์ตระเทวาประสิทธิ์ สมมุติเป็นการประทานพรของเหล่าเทพยดา และที่สำคัญ คือ การเรียก หน้าพาทย์ตระพระคเณศเป็นการเชิญพระพิฆเนศ จึงแตกต่างจากรูปแบบพิธีหลวงแต่ก่อนมา ซึ่งไม่เคยเรียกหน้าพาทย์นี้ นอกจากนี้ได้นำ หน้าพาทย์รำดาบเชือดหมู มาใช้ในขั้นตอนการถวายเครื่องสังเวย ซึ่งโดยปกติในพิธีหลวงจะใช้ในการไหว้ครูครั้งสำคัญเท่านั้น⁸⁸

⁸⁸ สัมภาษณ์ นางเจलय ศุขะวณิช ศิลปินแห่งชาติ สาขานาฏศิลป์ พ.ศ. 2530 ผู้เชี่ยวชาญนาฏศิลป์ วิทยาลัยนาฏศิลป์ กรมศิลปากร, 15 กันยายน พ.ศ.2540

สัมภาษณ์ นายอุดม อังศุธร ผู้ประกอบพิธี ที่ได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ครอบพระราชทานเมื่อ พ.ศ.2527, 15 กันยายน พ.ศ.2540

แบบแผนการประกอบพิธีไหว้ครูและครอบของนายทองสุข ทองหลิม ได้ยึดถือแบบฉบับของนายอาคม สายาคม ที่สืบทอดรูปแบบมาจากหลวงวิลาศวงาม (หร่ำ อินทรนัญ) อย่างครบถ้วน เป็นแบบแผนเดียวในปัจจุบันที่กล่าวถึง การเสด็จมาของพระภรตฤๅษี 2 ครั้ง คือ ครั้งที่ 1 มาด้วยหน้าพาทย์ เสมอเถร ในภาคพิธีไหว้ครู ครั้งที่ 2 มาด้วยหน้าพาทย์เสมอสามลา ในภาคพิธีครอบ

จากลำดับขั้นตอนการเรียกเพลงหน้าพาทย์ในพิธีไหว้ครู ตามแบบแผนของนายทองสุข ทองหลิม สามารถสรุปรายละเอียด เพลงหน้าพาทย์ ที่ผู้ประกอบพิธีรำว่าในพิธีได้ดังนี้

ภาคพิธีไหว้ครู ผู้ประกอบพิธี รำหน้าพาทย์ พราหมณ์เข้า สมมุติตนเป็นพราหมณ์ผู้ทรงศีล เข้าสู่มณฑลพิธี เพื่อประกอบพิธีไหว้ครู

รำหน้าพาทย์เสมอเถร สมมุติเป็นพระภรตฤๅษี เข้าสู่มณฑลพิธี

รำน่านาคิษย์ ถวายเครื่องสังเวย ด้วยหน้าพาทย์เซ็ด (ถวายเครื่อง) แล้วเรียกหน้าพาทย์ รำดาบเขียดหมู แต่ไม่รำ เพียงแต่ให้ผู้ช่วยฯ ตัดแบ่งเครื่องสังเวย เพื่อเป็นการปรนนิบัติ ครูขณะเสวย

สรุปได้ว่า ภาคพิธีไหว้ครู ผู้ประกอบพิธี รำหน้าพาทย์ด้วยตนเอง 2 หน้าพาทย์ คือ หน้าพาทย์พราหมณ์เข้า และเสมอเถร รำน่านาคิษย์ 1 หน้าพาทย์ คือ หน้าพาทย์เซ็ด รวมรำหน้าพาทย์ทั้งสิ้น 3 หน้าพาทย์

ภาคพิธีครอบ ผู้ประกอบพิธี รำหน้าพาทย์ด้วยตนเอง 2 หน้าพาทย์ คือ หน้าพาทย์เสมอสามลาและหน้าพาทย์พราหมณ์ออกและรำน่านาคิษย์ 2 หน้าพาทย์ คือ หน้าพาทย์ไปรยข้าวตอก และหน้าพาทย์กรวรา รวมรำหน้าพาทย์ทั้งสิ้น 4 หน้าพาทย์

ดังนั้นแบบแผนการไหว้ครูของนายทองสุข ทองหลิม ผู้ประกอบพิธีจะต้องรำหน้าพาทย์ 7 หน้าพาทย์ (พราหมณ์เข้า เสมอเถร เซ็ด เสมอสามลา พราหมณ์ออก ไปรยข้าวตอก กรวรา)

สถาบันวิจัยศิลปกรรม
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แบบแผนการประกอบพิธี การเรียกเพลงหน้าพาทย์ ฉบับ นายอุดม อังศุร⁸⁹

ผู้ประกอบพิธี	นุชาพระรัตนตรัย พระบรมฉายาลักษณ์ เรียกหน้าพาทย์สาธุการ
ผู้ประกอบพิธี	สมมุติเป็นพราหมณ์ผู้ทรงศีล ถือสังข์ รำหน้าพาทย์พราหมณ์เข้า เข้าสู่มณฑลพิธี ท้ายเพลงหลังน้ำสังข์ลงบนพื้น เป็นการขออนุญาต
ประธานในพิธี	จุดเทียนชัย เทียนทอง เทียนเงินและธูป เรียกหน้าพาทย์มหาฤกษ์
ผู้ประกอบพิธี	นุชาพระรัตนตรัย ชุมนุมเทวดา เสกน้ำมนต์ เชิญครูเข้าตัว เรียกหน้าพาทย์โหมโรง
ผู้ประกอบพิธี	นำศิษย์จุดธูปเทียนนุชาครูปรียาย เรียกหน้าพาทย์สาธุการกลอง
ผู้ประกอบพิธี	นุชาครูปรียาย ซึ่งเป็นพระมหากษัตริย์ เรียกหน้าพาทย์ประจำองค์ ดังนี้ ตระเชิญ ตระนารายณ์บรรทมสินธุ์ เหาะ
ผู้ประกอบพิธี	นำศิษย์จุดธูปเทียน นุชาครูยี่เทพ และครูปรียายต่าง ๆ เรียก หน้าพาทย์ประจำองค์ดังนี้ ตระพระปรคนธรรพ กลม บาทสถุณี เชิดฉิ่ง เพลงช้า-เพลงเร็ว รุกัน เสมอข้ามสมุทร กราวนอก เสมอมาร กราวใน ดำเนินพราหมณ์ เสมอผี
ผู้ประกอบพิธี	นำศิษย์จุดธูปเทียน นุชาพระพิราพ เรียกหน้าพาทย์ พระพิราพ เต็มองค์ แล้วต่อด้วย ตระสันนิบาต
ผู้ประกอบพิธี	เชิญพระเทวกรรม พระไสยศาสตร์ (เทวรูปต่าง ๆ) ลงในพานแล้ว สงฆ์ด้วยสังข์ เรียกหน้าพาทย์ ลงสงฆ์ แล้วเชิญกลับขึ้น ประดิษฐาน ณ ที่เดิม สมมุติว่า เทพยดา ครูอาจารย์เสด็จมาพร้อม แล้วเรียกหน้าพาทย์เสมอเข้าที่
ผู้ประกอบพิธี	รำนาศิษย์ถวายเครื่องสังเวท กระจาบวช เรียกหน้าพาทย์เจ็ด เมื่อกลับวางหันหน้าเครื่องสังเวททุกสิ่งเข้าที่บูชาแล้ว เรียก หน้าพาทย์นั่งกิน เช่นเหล้า รินสุราลงถ้วย แล้วจุดธูปหางปักที่ เครื่องสังเวททุกสิ่ง จบภาคพิธีไหว้ครู

⁸⁹ สัมภาษณ์ นายอุดม อังศุร ผู้ประกอบพิธีที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ครอบ
พระราชทาน เมื่อ พ.ศ.2527, เมื่อวันที่ 15 ตุลาคม พ.ศ.2540.

- ผู้ประกอบพิธี สวมศิระพระภรตฤๅษี ถือไม้เท้า รำหน้าพาทย์เสมอเถร เข้าสู่ มณฑลพิธี เป็นการสมมุติว่าพระภรตฤๅษี มาประกอบพิธีครอบ และรับมอบให้กับสานุศิษย์
- เมื่อพระภรตฤๅษี รำเสมอเถรเข้ามาแล้ว หันหน้ากลับออกไป ถามศิษย์ว่า “บรรดาศิษย์เก่าและศิษย์ใหม่มาประชุมพร้อมกัน แล้วหรือ” ศิษย์ตอบว่า “พร้อมแล้วเจ้าคะ” พระภรตฤๅษีกล่าว ให้พรว่า “ขอให้สวัสดิ์ดีมีโชคชัย” แล้วเข้าไปนั่งที่ตั้งแต่เดิมไปนั่ง บนกันชนสาครลายสิบสองนักษัตรที่รองด้วยหนังหมี คลุมด้วย หนังเสือ) แล้วจึงเริ่มประกอบพิธีครอบและรับมอบ
- ระหว่างการประชุมพิธี ครอบและรับมอบ เรียกหน้าพาทย์ มหาชัยและให้มีการรำถวายมือและต่อหน้าพาทย์ ในขณะที่ พระภรตฤๅษีประกอบพิธีครอบ ถ้ามีผู้ครอบจำนวนน้อยให้รำ ถวายมือ หลังจากพิธีครอบเสร็จสิ้นแล้ว พระภรตฤๅษีจะประทับนั่งดู การรำถวายมือเสร็จสิ้นการรำถวายมือแต่ครั้งจะประพรม น้ำมนต์ และให้กับศิษย์นั้น
- ผู้ประกอบพิธี สวมศิระพระภรตฤๅษีอีกครั้ง ลูกขี้ยืน ถือไม้เท้า กล่าวลาและ ให้พรศิษย์ เรียกหน้าพาทย์พราหมณ์ออก รำหันหน้าออกไปจาก มณฑลพิธี สมมุติเป็นการกลับไปของพระภรตฤๅษี จากนั้นเรียก หน้าพาทย์ พระเจ้าลอยถาด
- ผู้ประกอบพิธี รำนำศิษย์ สักการะเทพยดา ครูอาจารย์ด้วยข้าวตอกดอกไม้ เรียกหน้าพาทย์โปรยข้าวตอก
- การรำหน้าพาทย์โปรยข้าวตอก แต่เดิม รำ 2 เที้ยว เที้ยวแรก รำแล้วโปรยที่หน้าครูบิธยายเที้ยวที่ 2 รำแล้วโปรยที่หน้าวงปีพาทย์ ปัจจุบันรำเที้ยวเดียว รำแล้วโปรยที่หน้าครูบิธยาย (มณฑลพิธี)
- ผู้ประกอบพิธี รำนำศิษย์ เป็นการส่งครูและแสดงความยินดีที่การประชุมพิธี สำเร็จสมประสงค์ ด้วยหน้าพาทย์กราวรำ แล้วต่อด้วยหน้าพาทย์ เชิด สมมุติว่า เทพยดา ครูอาจารย์ กลับสู่ทิพย์วิมาน เป็นอันสิ้นสุด พิธีไหว้ครูและครอบ

แบบแผนการประกอบพิธี การเรียกเพลงหน้าพาทย์ และคำอธิบายความหมาย เพลงหน้าพาทย์ ของนายอุดม อังศุธร สามารถสรุปเป็นตารางได้ดังนี้

ตารางที่ 10 แสดงลำดับขั้นตอนการเรียกเพลงหน้าพาทย์ในพิธีไหว้ครูฉบับนายอุดม อังศุธร

ลำดับที่	ชื่อเพลงหน้าพาทย์	ความหมาย
	ภาคพิธีไหว้ครู	
1	สาธุการ	บูชาพระรัตนตรัย ก่อนเริ่มประกอบพิธี
2	พราหมณ์เข้า	สมมุติตนเป็นพราหมณ์ผู้ทรงศีล ถิอสังขริราเข้าสู่ มณฑลพิธี เพื่อประกอบพิธีไหว้ครู
3	มหาฤกษ์	เพื่อความสวัสดิมงคล ขณะประธานจุดเทียนชัย
4	โหมโรง	เป็นการบูชาพระรัตนตรัย ชูมนุมเทวดา เสกน้ำมนต์
5	สาธุการกลอง	เป็นการบูชาครูบิณฑาย
6	ตระเชิญ	เชิญพระอิศวร
7	ตระนารายณ์บรรทมสินธุ์	เชิญพระนารายณ์
8	เหาะ	เชิญพระพรหม
9	ตระพระปรคนธรรพ	เชิญพระปรคนธรรพ
10	กลม	เชิญพระวิศณุกรรม พระปัญจสิงขร พระพิฆเนศ
11	บาทสกุณี	เชิญเทพบุตร เทพธิดาต่าง ๆ
12	เชิดจิ้ง	เชิญนางมณีเมขลา
13	เพลงเข้า-เพลงเร็ว	เชิญครูโขนละคร พระนาง
14	รุกัน	เชิญครู พระ ลิง มนุษย์
15	เสมอข้ามสมุทร	เชิญครูพระ ลิง มนุษย์ มาเป็นหมวดหมู่
16	กราวนอก	เชิญครูพานร
17	เสมอमार	เชิญครูทศกัณฐ์ พญายักษ์ ทั้งหลาย
18	กราวใน	เชิญครูฝ่ายอสูร
19	ดำเนินพราหมณ์	เชิญครูฤาษี นักบวชต่าง ๆ

ลำดับที่	ชื่อเพลงหน้าพาทย์	ความหมาย
20	เสมอผี	เชิญครูผีทั้งหลาย
21	พระพิราพเต็มองค์	เชิญครูพระพิราพ
22	ตระสันนิบาต	เชิญครูที่มาแล้วร่วมประชุมทุกพระองค์ หรือมาพร้อมกันแล้ว
23	ลงทรง	สักการะพระเทวกรรม พระโศยศาสตร์ (เทวรูป) ด้วยการลงน้ำ (ลงน้ำ เทวรูป)
24	เสมอเข้าที่	เชิญครูทั้งหลายเข้าประทับตามที่ ที่ได้จัดเตรียมไว้
25	เชิด (ถวายเครื่อง)	ครูรำนาคิษย์ถวายเครื่องสังเวท กระจาบวช
26	นั่งกิน	ครูทั้งหลายเสวยเครื่องสังเวท
27	เช่นเหล้า	เชิญครูดื่มสุรา น้ำ ฯ
	<u>ภาคพิธีครอบ</u>	
28	เสมอเถร	พระภรตฤๅษี มาประกอบพิธีครอบและรับมอบให้กับ สานุศิษย์
29	มหาชัย	บังเกิดความสวัสดิมงคลในพิธีครอบ-รับมอบ
30	เพลงช้า เพลงเร็ว และหน้าพาทย์อื่น ๆ	เป็นการรำถวายมือ แสดงฝีมือให้ครูได้ตรวจสอบ ทบทวน
31	พราหมณ์ออก	การเสด็จกลับของพระภรตฤๅษี หลังจากเสร็จสิ้น พิธีครอบ และรับมอบ
32	พระเจ้าลอยภาค	เป็นการขอสมอภัย หากได้เกิดความผิดพลาด ในการประกอบพิธีและอุทิศส่วนกุศลในผลบุญ ครั้งนี้ ให้กับเทพยดา ครูอาจารย์ทุกองค์
33	ไปรยข้าวตอก	เป็นการสักการะครูด้วยข้าวตอก ดอกไม้
34	กราวรำ	ครูรำนาคิษย์ รำส่งครูกลับทิพยวิมานและยินดี เมื่อสำเร็จสมประสงค์ ในการประกอบพิธีไหว้ครู ที่สำเร็จลงด้วยดี
35	เชิด	เทพยดา ครูอาจารย์กลับสู่ทิพยวิมาน

แบบแผนการประกอบพิธีไหว้ครูและครอบ การเรียกเพลงหน้าพาทย์ ฉบับ นายอุดม อังคุธร มีลักษณะที่ยึดถือแบบฉบับของ นายอาคม สายาคม เป็นหลัก แต่ได้มีการปรับปรุง บางส่วน โดยมีแนวคิด-เฉพาะตน ดังเช่น

1. ให้ความสำคัญขั้นตอนการบูชาพระบรมฉายาลักษณ์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวซึ่ง พระราชทานครอบให้เป็นผู้ประกอบพิธี เมื่อวันที่ 25 ตุลาคม พ.ศ.2527 เป็นพิเศษกล่าวได้ว่าเป็น องค์ประธานของผู้ประกอบพิธีสายพิธีหลวง ในปัจจุบัน ขณะบูชาเรียกหน้าพาทย์ สาธุการ จากนั้นจึงเข้าสู่พิธีการไหว้ครู สมมุติตนเป็นพราหมณ์ผู้ทรงศีล คือ สังข์ รำเข้าสู่มณฑลพิธี ใน หน้าพาทย์พราหมณ์เข้า

2. ขณะที่ประธานในพิธีจุด เทียนชัย เทียนทอง เทียนเงิน บูชาครูปรีชยาย เรียก หน้าพาทย์มหาฤกษ์ (ใช้ในความหมาย ปฐมฤกษ์ หรือฤกษ์มงคล)

3. การบูชาพระพิฆเนศ ไม่แยกเป็นส่วนหนึ่งโดยเฉพาะ แต่เป็นการบูชารวมในระหว่าง การบูชาครูปรีชยาย เช่นเดียวกับแบบแผนของพระยานัฐกานูรักษ์

4. ขณะประกอบพิธีครอบและรับมอบ เรียกหน้าพาทย์ มหาชัย ในความหมายของ ชัยมงคล หรือสวัสดิมงคล

5. หน้าพาทย์พระเจ้าลอยถาด ใช้ในความหมายที่มีรายละเอียดเป็นพิเศษ แตกต่างจาก ผู้ประกอบพิธีท่านอื่น ๆ คือ เป็นการขอสมอภัย หากมีการผิดพลาดในขณะประกอบพิธี (ให้เลื่อน หมายไป เปรียบเสมือนการลอยน้ำ ให้หมดสิ้นไปไม่เหลือ) และเป็นการอุทิศส่วนกุศลให้ กับครูอาจารย์ ผู้มีพระคุณทุกท่าน (เปรียบเสมือนการที่พระพุทธเจ้าทรงลอยถาดข้าวมธุปายาส ของนางสุชาดา)

จากลำดับขั้นตอนการเรียกเพลงหน้าพาทย์ในพิธีไหว้ครู ตามแบบแผนของนายอุดม อังคุธร สามารถสรุปรายละเอียด เพลงหน้าพาทย์ที่ผู้ประกอบพิธีรำว่าในพิธี ได้ดังนี้

ภาคพิธีไหว้ครู ผู้ประกอบพิธี รำหน้าพาทย์ พราหมณ์เข้า สมมุติเป็นพราหมณ์ผู้ทรงศีล เข้าสู่มณฑลพิธี เพื่อประกอบพิธีไหว้ครู

รำนาคิษย์ ถวายเครื่องสังเวศ ด้วยหน้าพาทย์เชิด (ถวายเครื่อง)

สรุปได้ว่า ภาคพิธีไหว้ครู ผู้ประกอบพิธีรำหน้าพาทย์ด้วยตนเอง 1 หน้าพาทย์ (พราหมณ์เข้า) รำ รำนาคิษย์ 1 หน้าพาทย์ (เชิด) รวม 2 หน้าพาทย์

ภาคพิธีครอบ-รับมอบ ผู้ประกอบพิธีรำหน้าพาทย์ เสมอเถร สมมุติเป็นพระภรตฤษี มาประกอบพิธีครอบและรับมอบให้สานุศิษย์ รำหน้าพาทย์พราหมณ์ออก สมมุติเป็นการกลับไป สู่ทิพย์วิมานของพระภรตฤษี หลังจากเสร็จสิ้นพิธีครอบและรับมอบ

รำนาศิษย์ สักการะครูด้วยข้าวตอกดอกไม้ ในหน้าพาทย์โปรยข้าวตอก และรำนาศิษย์ส่งครูด้วยหน้าพาทย์กราวรำ

สรุปได้ว่า ภาคพิธีครอบและรับมอบ ผู้ประกอบพิธีรำนหน้าพาทย์ด้วยตนเอง 2 หน้าพาทย์ (เสมอเถร และพราหมณ์ออก) รำนหน้าพาทย์นาศิษย์ 2 หน้าพาทย์ (โปรยข้าวตอก และกราวรำ) รวมทั้งสิ้น 4 หน้าพาทย์

ดังนั้น แบบแผนการประกอบพิธีไหว้ครู ฉบับ นายอุดม อังศุธร ผู้ประกอบพิธีจะต้องรำนหน้าพาทย์ในพิธีทั้งสิ้น 6 หน้าพาทย์ (พราหมณ์เข้า เชิด เสมอเถร พราหมณ์ออก โปรยข้าวตอก กราวรำ)

แบบแผนการประกอบพิธี การเรียกเพลงหน้าพาทย์ ฉบับ นายสมบัติ แก้วสุจริต⁹⁰

ผู้ประกอบพิธี	บูชาพระรัตนตรัย พระบรมฉายาลักษณ์ เรียกหน้าพาทย์สาธุการ
ผู้ประกอบพิธี	สมมุติเป็นพราหมณ์ ผู้ทรงศีล ถือสังข์ รำนหน้าพาทย์ พราหมณ์เข้า
ประธานในพิธี	เข้าสู่มณฑลพิธี ท้ายเพลงหลังน้ำสังข์ลงบนพื้น เป็นการขออนุญาต จุดเทียนชัย เทียนทอง เทียนเงิน และธูป เรียกหน้าพาทย์ มหาฤกษ์
ผู้ประกอบพิธี	บูชาพระรัตนตรัย ชุมนุมเทวดา เสกน้ำมนต์ เชิญครูเข้าตัว เรียกหน้าพาทย์โหมโรง
ผู้ประกอบพิธี	นาศิษย์จุดธูปเทียน บูชาครูบิณฑาย เรียกหน้าพาทย์สาธุการกลอง บูชาพระมหาเทพ เทพแห่งศิลปะ เรียกหน้าพาทย์ประจำองค์ ดังนี้ ตระเชิญ ตระนารายณ์บรมหสินธุ์ เหาะ ครูพาทย์
ผู้ประกอบพิธี	นาศิษย์จุดธูปเทียน บูชาดุริยเทพ และครูบิณฑายต่างๆ ที่มีฐานะ เป็นเทพ คนธรรพ์ มนุษย์ อมนุษย์ต่าง ๆ เรียกหน้าพาทย์ ประจำองค์ ดังนี้ ตระพระปรคนธรรพ เสมอสามลา กลม โคมเวียน เพลงช้า เพลงเร็ว แผละ ไล่

⁹⁰ สัมภาษณ์ นายสมบัติ แก้วสุจริต ผู้ประกอบพิธีที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ครอบพระราชนา เมื่อพ.ศ.2527, วันที่ 28 ตุลาคม พ.ศ.2540.

- ผู้ประกอบพิธี ... จุดธูปเทียน กล่าวบูชาพระภรตมุณี มหาฤๅษี ผู้นำท่าราชของ
พระอิศวรมาถ่ายทอดให้กับมนุษย์โลก เป็นผู้รจนาคัมภีร์
นาฏยศาสตร์ นาฏยศิลป์ในเคารพนับถือในฐานะเป็นครูมนุษย์
ท่านแรก และกล่าวบูชาครูปรีชาเยย ที่มีฐานะเป็นมนุษย์ อสูร
วานร เรียกหน้าพาทย์ประจำองค์ ดังนี้ ดำเนินพรหมณ์ กราวนอก
บาทสฤณี รุกกรัน เสมอข้ามสมุทร กราวโน เสมอมาร เสมอมี
- ผู้ประกอบพิธี นำศิษย์จุดธูปเทียน บูชาพระพิราพ เรียกหน้าพาทย์ พระพิราพ
เต็มองค์แล้วต่อด้วยตระสันนิบาต
- ผู้ประกอบพิธี เชิญพระเทวกรรม พระโศยศาสตร์ (เทวรูปต่าง ๆ) ลงในพานแล้ว
ทรงด้วยสังข์ เรียกหน้าพาทย์ลงทรงแล้วกลับเชิญประดิษฐาน ณ
ที่เดิม นำน้ำที่ทรงเทรวมไว้ในบาตรน้ำมนต์
- ผู้ประกอบพิธี รำนาศิษย์ถวายเครื่องสังเวย กระจยาบวช เรียกหน้าพาทย์เชิด
(รำถวายเครื่อง) เมื่อกลับวางเครื่องสังเวยทุกสิ่งเข้าที่บูชาแล้ว
กล่าวนำถวายเครื่องสังเวย กระจยาบวช แล้วเรียกหน้าพาทย์นั่งกิน
เช่นเหล้า ผู้ช่วยผู้ประกอบพิธีตัดเชื่อนเครื่องสังเวย รินสุราลงด้วย
เป็นการปรนนิบัติครุขณะเสวย แล้วจุดธูปหางปักลงบนเครื่อง
สังเวย (บางครั้งอาจไม่ต้องปักธูปหางก็ได้) ทั้งระยะเวลาไว้สักครู่
แล้วผู้ประกอบพิธีกล่าวลาเครื่องสังเวย พร้อมทั้งขอประทานส่วนที่
เหลือให้เป็นมงคลแก่ศิษยานุศิษย์ แล้วเรียกหน้าพาทย์ ตระเทวา
ประสิทธิ์ แล้วแบ่งเครื่องสังเวยที่ลาแล้ว ใส่กระทง 4 ใบ (แบ่ง
อาหารอย่างละเล็กน้อยให้ครบทุกสิ่ง) แล้วให้นำไปวางไว้สั้มุม
ภายนอกมณฑลพิธี เพื่ออุทิศให้บริวาร และสัตว์พาหนะของ
เทพยดาที่ไม่สามารถเข้ามาในมณฑลพิธีได้บริโภคอาหารเหล่านี้
เป็นการจบขั้นตอนภาคพิธีไหว้ครู
- ผู้ประกอบพิธี เชิญศิระชะโชนที่จะใช้ในพิธีครอบ (พระภรตฤๅษี พระพิราพ เทริด)
ลงมาประกอบพิธีเบิกหน้าครู (เบิกหน้าพระ) จุนเจิมตามพิธีกรรม
โศยศาสตร์ แต่ไม่ต้องจุดเทียนเฉลิมเนตรแบบโบราณ (การ
จุนเจิม ใช้วิธีเจิมภายในศิระชะโชนเพื่อมิให้ลวดลายศิระชะโชน
เปราะเปื้อน ซึ่งเป็นแนวคิดของผู้ประกอบพิธีในปัจจุบันบางท่าน)

- ผู้ประกอบพิธี เชิญศิระพระภรตฤๅษีมาสวม ถือไม้เท้า รำหน้าพาทย์เสมอเถร เข้าสู่มณฑลพิธี เป็นการสมมุติว่า พระภรตฤๅษีมาประกอบพิธีครอบและรับมอบให้กับศิษย์ เมื่อพระภรตฤๅษีรำเสมอเถรเข้ามาแล้ว หันหน้ากลับไปถามศิษย์ว่า “บรรดาศิษย์เก่าและศิษย์ใหม่มาประชุมพร้อมกันแล้วหรือ” ศิษย์ตอบว่า “พร้อมแล้วเจ้าคะ” พระภรตฤๅษีกล่าวให้พรว่า “ขอให้ สวัสดิ์มีโชคชัย” แล้วไปนั่งบนตั่ง เริ่มการประกอบพิธีครอบและรับมอบ ระหว่างการประกอบพิธีครอบและรับมอบ เรียกหน้าพาทย์ มหาชัย เมื่อเสร็จสิ้นพิธีครอบและรับมอบ ให้มีการรำถวายมือ และต่อเพลงหน้าพาทย์ ต่อหน้าพระภรตฤๅษี เสร็จสิ้นการรำถวายมือและต่อเพลงหน้าพาทย์ แต่ละครั้งจะประพรมน้ำมนต์และเจิมให้กับศิษย์นั้นในกรณีที่มีการครอบและรับมอบจำนวนมากให้ประกอบพิธีครอบและรับมอบให้กับศิษย์จำนวนหนึ่ง แล้วให้รำถวายมือและต่อเพลงหน้าพาทย์ขณะที่ประกอบพิธีครอบและรับมอบก็ได้
- ผู้ประกอบพิธี สวมศิระพระภรตฤๅษีอีกครั้ง ลูกขึ้นยืน ถือไม้เท้า กล่าวลาและให้พรศิษย์ เรียกหน้าพาทย์พรหมณ์ออก รำหันหน้าออกไปจากมณฑลพิธี สมมุติเป็นการกลับไปของพระภรตฤๅษี
- ผู้ประกอบพิธี ถอดศิระพระภรตฤๅษีออกวางบนที่บูชา ขณะนั้นสมมุติว่าเปลี่ยนสภาพมาเป็น หัวหน้าศิษย์ตามเดิม แล้วเรียกหน้าพาทย์ พระเจ้าลอยถาด เสมอเข้าที่ สมมุติว่า เทพยดา ครูอาจารย์เสด็จเข้าสู่ทิพยวิมาน
- ผู้ประกอบพิธี รำนำศิษย์ไปรยข้าวตอกดอกไม้ เป็นการสักการะและทำขวัญศิระโชนและอุปกรณ์ต่าง ๆ ที่ประดิษฐาน ณ มณฑลพิธี
- ผู้ประกอบพิธี รำนำศิษย์ เป็นการส่งครูและแสดงความยินดีที่การประกอบพิธีสำเร็จสมประสงค์ ด้วยหน้าพาทย์กราวรำ และต่อด้วยหน้าพาทย์เชิด ในความหมายของการไชโย ให้อ่อง เป็นการสิ้นสุดพิธีไหว้ครูครอบและรับมอบ

แบบแผนการประกอบพิธี การเรียกเพลงหน้าพาทย์ และคำอธิบายความหมาย
เพลงหน้าพาทย์ ของนายสมบัติ แก้วสุจริต สามารถสรุปเป็นตารางได้ดังนี้

ตารางที่ 11 แสดงลำดับขั้นตอนการเรียกเพลงหน้าพาทย์ในพิธีไหว้ครูฉบับนายสมบัติ
แก้วสุจริต

ลำดับที่	ชื่อเพลงหน้าพาทย์	ความหมาย
1	ภาคพิธีไหว้ครู สาธุการ	บูชาพระรัตนตรัย ก่อนเริ่มประกอบพิธี
2	พราหมณ์เข้า	สมมุติตนเป็นผู้ทรงศีล ถีอสังขาร่าเข้าสู่มณฑลพิธี เพื่อประกอบพิธีไหว้ครู
3	มหาฤกษ์	เพื่อความสวัสดิมงคล ขณะประธานในพิธีจุดเทียนชัย เทียนทอง เทียนเงิน
4	โหมโรง	เป็นการบูชาพระรัตนตรัย ชุ่มนุมนเทวดา เสกน้ำมนต์
5	สาธุการกลอง	เป็นการบูชาครูปฐายาย
6	ตระเชิญ	เชิญพระอิศวร
7	ตระนารายณ์บรรทมสินธุ์	เชิญพระนารายณ์
8	เหาะ	เชิญพระพรหม
9	คุกพาทย์	เชิญพระพิฆเนศ
10	ตระพระปรคนธรรพ	เชิญพระปรคนธรรพ
11	เสมอสามลา	เชิญพระวิศณุกรรม
12	กลม	เชิญพระปัญจสิงขร
13	โคมเวียน	เชิญเทพบุตร นางฟ้าทั้งหลาย
14	เพลงช้า-เพลงเร็ว	เชิญครูโชนละคร พระนาง
15	แผละ	เชิญครูที่อยู่ในอากาศ
16	ไล่	เชิญครูที่อยู่ในน้ำ
17	ดำเนินพราหมณ์	เชิญครูฤษีนักบวชต่าง ๆ โดยเฉพาะพระภรตฤษี
18	กราวนอก	เชิญครูพานร

ลำดับที่	ชื่อเพลงหน้าพาทย์	ความหมาย
19	บาทลฤณี	เชิญครูพระราม พระลักษมณ์ พระพรต พระสัตรุด
20	รุกรัน	เชิญครูพระ ลิง มนุษย์
21	เสมอข้ามสมุทร	เชิญครูพระ ลิง มนุษย์ มาเป็นหมวดหมู่
22	กราวโน	เชิญครูฝ่ายอสูร
23	เสมอमार	เชิญครูทศกัณฐ์ พญายักษ์ทั้งหลาย
24	เสมอผี	เชิญครูผีทั้งหลาย
25	พระพิราพเต็มองค์	เชิญครูพระพิราพ
26	ตระสันนิบาต	เชิญครูที่มาแล้วร่วมประชุมทุกพระองค์ หรือมาพร้อมกันแล้ว
27	ลงทรง	สักการะพระเทวกรรม พระไภยศาสตร์ (เทวรูปต่าง ๆ) ด้วยการลงน้ำ จุนเจิม หรืออีกนัยหนึ่งเทวรูป เปรียบเสมือนสิ่งแทนเทพยดา ครูอาจารย์ทั้งหมด ที่รับการสักการะด้วยการลงน้ำ จุนเจิม
28	เชิด (ถวายเป็นเครื่อง)	ครูรำนาศิษย์ถวายเป็นเครื่องสังเวท กระจาบวช
29	นั่งกิน	ครูทั้งหลายเสวย เครื่องสังเวท
30	เช่นเหล่า	เชิญครูตีมสุรา น้ำ ฯ
31	ตระเทวาประสิทธิ์ <u>ภาคพิธีครอบ</u>	เป็นการขอประทานพรจากเทพยดา ครู อาจารย์
32	เสมอเถร	ผู้ประกอบพิธีสมมุติตนเป็นพระภรตฤณีมาประกอบ พิธีครอบและรับมอบให้กับสานุศิษย์
33	มหาชัย	บังเกิดความสวัสดิ์มงคลในพิธีครอบและรับมอบ
34	เพลงช้า เพลงเร็ว และหน้าพาทย์อื่น ๆ	เป็นการรำถวายมือ แสดงฝีมือให้ครูได้ตรวจสอบ ทบทวน
35	พรานมณเฑียร	การเสด็จกลับของพระภรตฤณี หลังจากเสร็จสิ้น พิธีครอบ และรับมอบ

ลำดับที่	ชื่อเพลงหน้าพาทย์	ความหมาย
36	พระเจ้าลอยถาด	เป็นการขอสมอภัย หากได้เกิดความผิดพลาดในการประกอบพิธีและอุทิศส่วนกุศลในผลบุญครั้งนี้ ให้กับเทพยดา ครูอาจารย์ทุกองค์
37	เสมอเข้าที่	เทพยดา ครู อาจารย์ เสด็จเข้าสู่ทิพยวิมานที่ประทับ
38	โปรยข้าวตอก	เป็นการสมโภชศิระไชนและอุปกรณ์ต่าง ๆ ที่ประดิษฐานในมณฑลพิธี
39	กราวรำ	ครุรำนาคิษย์ รำส่งครุกลับทิพยวิมานและยินดีที่สำเร็จสมประสงค์ ในการประกอบพิธีไหว้ครุที่สำเร็จลงด้วยดี
40	เชิด	ครุกลับสู่ทิพยวิมาน

แบบแผนการประกอบพิธีไหว้ครุและครอบ การเรียกเพลงหน้าพาทย์ ฉบับ นายสมบัติ แก้วสุจริต มีลักษณะที่ยึดถือแบบฉบับของนายอาคม สายาคม เป็นหลัก แต่ได้มีการปรับปรุงบางส่วน โดยมีแนวคิด-เฉพาะตน ดังนี้

1. ขณะบูชาพระรัตนตรัย และพระบรมฉายาลักษณ์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวซึ่งได้พระราชทานครอบให้เป็นผู้ประกอบพิธี เมื่อวันที่ 25 ตุลาคม พ.ศ.2527 กล่าวได้ว่าเป็นองค์ประธานของผู้ประกอบพิธีสายพิธีหลวง ในปัจจุบัน ขณะบูชาเรียกหน้าพาทย์ สาธุการ จากนั้นจึงเข้าสู่พิธีการไหว้ครุ สมมุติตนเป็นพราหมณ์ผู้ทรงศีล ถือสังข์ รำเข้าสู่มณฑลพิธี ในหน้าพาทย์พราหมณ์เข้า

2. มีแนวคิดว่าเป็นเรื่องการไหว้ครุและครอบว่า ภาคพิธีไหว้ครุ ผู้ประกอบพิธี ปฏิบัติหน้าที่เป็นหัวหน้าศิษย์ที่กล่าวนำบูชาครุ ในตอนต้นของภาคพิธีครอบ ผู้ประกอบพิธีปฏิบัติหน้าที่เป็นพระภคฤๅษี ประกอบพิธีครอบและรับมอบให้กับสถานศิษย์ (เริ่มจากการรำหน้าพาทย์เสมอถेर เข้ามาในมณฑลพิธี จนกระทั่งพระภคฤๅษีกลับไปหน้าพาทย์พราหมณ์ออก)

หลังจากนั้นผู้ประกอบพิธีก็กลับมาปฏิบัติหน้าที่เป็นหัวหน้าศิษย์ จนสิ้นสุดพิธี (ตั้งแต่หน้าพาทย์พระเจ้าลอยถาด จนถึงหน้าพาทย์เข็ด)

3. ลำดับขั้นตอนการเรียกเพลงหน้าพาทย์ในภาคพิธีไหว้ครู สามารถสรุปเป็นส่วนใหญ่ ดังนี้

3.1 ส่วนของพิธีกรรม ที่เป็นการบูชาพระรัตนตรัย ชุมนุมเทวดา เสกน้ำมนต์ และอธิษฐานให้เกิดความบริสุทธิ์ ต่อร่างกายของตน ด้วยบทคาถาว่า

“อุกาสะ ข้าพเจ้าจะขออาราธนาพระอุภากรวิถี พระอัปสนาวิถี และพระสมาธิ โลกุตระธรรมเจ้า อันบังเกิดในห้วงพระพุททกกาปิติ ขณิกาปิติ โลกกันติกาปิติ อุเพงคาปิติ ฆรณาปิติ อันบังเกิดแต่พระพุทธรเจ้า พระปัจเจกโพธิเจ้า พระอรหันตเจ้า อันล่วงเข้าสู่พระนิพพานมากกว่าเม็ดทรายทั้งสี่พระมหาสมุทร ดันเตประเพณีพระพุทธรเจ้า พระปัจเจก โพธิเจ้า พระอรหันตเจ้า แลมีอันใด ๆ ขอพระธรรมเจ้าจงมาบังเกิดให้วิตถารกว้างขวางอยู่ในชั้นนี้ทั้งห้า แห่งข้าพเจ้าบัดเดี๋ยวนีเกิด ”⁹¹

บทคาถานี้ แต่เดิมเป็นบทที่ใช้ในการอาราธนาพระกัมมฐาน⁹² การที่ครูอาจารย์ผู้ประกอบพิธีแต่ก่อนนำมาใช้น่าจะมีจุดประสงค์ เพื่อขอพุทธบารมี ให้ร่างกายผู้ประกอบพิธีบริสุทธิ์ และเกิดสิริมงคลในการประกอบพิธี

3.2 ส่วนของการเชิญเทพยดา ครู อาจารย์ และการเรียกหน้าพาทย์ประจำองค์ สามารถแยกให้เห็นเป็นส่วน ๆ ดังนี้

- เชิญพระมหาเทพ และเทพสำคัญ ได้แก่ พระอิศวร พระนารายณ์ พระพรหม พระพิฆเนศ

⁹¹ อาคม สายาคม, “พิธีไหว้ครูโชน-ละคอน และพิธีครอบ ตามแบบแผนปฏิบัติของครู อาคม สายาคม,” ใน อนุสรณ์ในงานเสด็จพระราชดำเนินไปในการพระราชทานเพลิงศพ นาย อาคม สายาคม ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม กรุงเทพมหานคร วันพฤหัสบดีที่ 9 ธันวาคม 2525, หน้า 66.

⁹² สัมภาษณ์ นายสมบัติ แก้วสุจริต ผู้ประกอบพิธีที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ครอบพระราชทานเมื่อ พ.ศ.2527, วันที่ 28 ตุลาคม พ.ศ.2540.

- เชิญดุริยเทพ และเทพชั้นรอง (บางองค์เป็นคณธรรพ์ อมนุษย์ มนุษย์) ได้แก่ พระปรคณธรรพ พระวิศณุกรรม พระปัญจสิขร เทพบุตร นางฟ้า ครู อมนุษย์ ที่อยู่ในอากาศในน้ำ ต่าง ๆ

- เชิญครูบิรยาย ที่เป็น เทพฤๅษี นักบวช และครูมนุษย์ วานร อสูร (ส่วนใหญ่ เข้าใจในความหมายว่า ครูภาคพื้นดิน) เช่น พระภรตฤๅษี พระฤๅษีกโกลฤๅษี พระฤๅษี ทั้ง 108 ตน ครูมนุษย์ วานร อสูร ภูตผีปีศาจ

- เชิญพระพิราพ เทพผู้มีมิตถาภาพ เป็นที่เคารพเกรงกลัวสูงสุด คือ พระพิราพ ซึ่งเป็นปางหนึ่งของพระอิศวร

4. มีแนวคิดในเรื่องความสำคัญ ของพระภรตฤๅษีเป็นพิเศษ แตกต่างจากผู้ประกอบพิธีท่านอื่น ๆ โดยได้นำบทบูชาพระภรตฤๅษีจากการประกอบพิธีบวงสรวงบูชาในพระราชพิธีครอบประธาน ประกอบพิธีไหว้ครูไชน-ละคร และพิธีต่อทำรำเพลงหน้าพาทย์องค์พระพิราพ ณ ศาลาดุสิดาลัย สวนจิตรลดา วันพฤหัสบดีที่ 25 ตุลาคม พุทธศักราช 2527 ซึ่งประพันธ์โดย นายมนตรี ตราโมท

“ โอม พระภรตมุนี มหาฤๅษีผู้ทรงญาณ รับเทวโองการจากพระมหาพรหม เริ่มการละครเป็นปฐมมหกรรม นำทำรำคิวนาฏราช รจนา นาฏศาสตร์ เป็นโศลกฉันท์ ข้าขออภิวันทนาการ น้อมกมลมานอราธนา ขอจงมาสู่มณฑลพิธี ประสิทธิ์ศรีสิริสวัสดิ์ ขจัดปวงอุบัติวันตราย แก่ข้าทั้งหลาย ณ ที่นี้ อย่าให้มีโรคภัยพาล สำเร็จกิจเกษมศานต์ ตลอดกาลนานเทอญ (กล่าวบูชา 3 จบ)”⁹³

การที่นำบทบูชาพระภรตมุนี โดยเฉพาะนำมาบรรจลงไว้ในแบบแผนการประกอบพิธี ด้วยเหตุผล 2 ประการ คือ

ก. เพื่อให้เห็นความสำคัญในพระภรตมุนี มหาฤๅษีผู้นำทำรำของพระอิศวรมาถ่ายทอดให้มนุษย์โลก และเป็นผู้กำหนดกฎเกณฑ์การแสดงละครให้เกิดขึ้น ทั้งเป็นผู้รจนาคัมภีร์นาฏยศาสตร์

⁹³ กรมศิลปากร, “จดหมายเหตุพระราชพิธีพระราชทานครอบประธานประกอบพิธีไหว้ครูไชน-ละครและพิธีต่อทำรำเพลงหน้าพาทย์องค์พระพิราพ วันพฤหัสบดีที่ 25 ตุลาคม พุทธศักราช 2527,” ใน นิตยสารศิลปากร ปีที่ 29 เล่ม 1 มีนาคม 2528, หน้า 63.

ข. บทบูชาพระภทรตมณี บทนี้เกิดขึ้นเป็นครั้งแรก ในพระราชพิธีพระราชทานครอบ
 ประธานประกอบพิธีไหว้ครุโชน-ละคร ฯ เมื่อ 25 ตุลาคม พ.ศ.2527 จึงนับได้ว่าเกิดขึ้นในมงคลพิธี
 ครั้งสำคัญ จึงควรรักษาไว้ให้เกิดสวัสดิมงคลในการประกอบพิธีทุกครั้งต่อไป⁹⁴

5. วิธีการถวายเครื่องสังเวท กระจยาบวช มีแนวคิดเป็นการส่วนตัวว่า เป็นการถวายแด่
 เทพธิดา ครูอาจารย์ การเสวยของเทพธิดา เหล่านี้ เป็น “ทิพย์” สำเร็จได้ด้วยประสงค์ ดังนั้น
 ระยะเวลาในการถวาย จึงใช้ช่วงเวลาสั้น ๆ ก็เพียงพอ ด้วยเหตุนี้เมื่อกล่าวถวายแล้ว เว้นระยะ
 เวลาไว้สักครู่ แล้วกล่าวลาและขอประสิทธิเครื่องสังเวทกระจยาบวชเหล่านั้น เป็นสิริมงคลแก่
 สถานุศิษย์ผู้รับไปบริโภค โดยใช้สัญลักษณ์ของการให้และความสวัสดิมงคล ด้วยหน้าพาทย์
 ตระเวหาประสิทธิ์

6. หลังจากกลับไปสู่ทิพย์วิมานของพระภทรตมณี (กลับไปด้วยหน้าพาทย์พรานมณเฑียร)
 ต่อด้วยหน้าพาทย์ พระเจ้าลอยถาด เป็นการขอสมอภัย แล้วเรียกหน้าพาทย์เสมอเข้าที่ สมมุติ
 ว่าเทพธิดาครูอาจารย์ทุกองค์ เสด็จกลับถึงทิพย์วิมาน ซึ่งวิธีการเรียกหน้าพาทย์เสมอเข้าที่ ใน
 ตอนท้ายพิธีครอบนี้ เป็นรูปแบบดั้งเดิม ฉบับ นายเกษ (พระราม) ในสมัยรัชกาลที่ 4 ซึ่งเป็นต้น
 แบบของพระยานัญฎาณูรักษ์ (ทองดี สุวรรณภารต) และไม่ปรากฏรูปแบบการเรียกหน้าพาทย์
 เสมอเข้าที่ ในภาคพิธีครอบในระยะต่อมา (ผู้ประกอบพิธีสายพิธีหลวงในปัจจุบัน) ปรากฏรูปแบบ
 นี้ 2 ท่าน คือ นายธีรยุทธ ยวงศรี และนายสมบัติ แก้วสุจริต)

จากลำดับขั้นตอนการเรียกเพลงหน้าพาทย์ในพิธีไหว้ครุ ตามแบบแผนของนายสมบัติ
 แก้วสุจริต สามารถสรุปรายละเอียด เพลงหน้าพาทย์ที่ผู้ประกอบพิธีรำทำในพิธี ได้ดังนี้

ภาคพิธีไหว้ครุ ผู้ประกอบพิธี รำหน้าพาทย์ พรานมณเฑียรเข้า สมมุติเป็นพรานมณเฑียรผู้ทรงศีล
 เข้าสู่มณฑลพิธี เพื่อประกอบพิธีไหว้ครุ

รำนาคิษย์ ถวายเครื่องสังเวท ด้วยหน้าพาทย์เซ็ด (ถวายเครื่อง)

⁹⁴ สัมภาษณ์ นายสมบัติ แก้วสุจริต ผู้ประกอบพิธีทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ครอบ
 พระราชทาน เมื่อ พ.ศ.2527, วันที่ 28 ตุลาคม พ.ศ.2540.

สรุปได้ว่า ภาคพิธีไหว้ครู ผู้ประกอบพิธีรำน้ำพาทย์ด้วยตนเอง 1 หน้าพาทย์ (พราหมณ์เข้า) รำน้ำพาทย์ นำหน้าศิษย์ 1 หน้าพาทย์ (เชิด) รวม 2 หน้าพาทย์

ภาคพิธีครอบ-รับมอบ ผู้ประกอบพิธีรำน้ำพาทย์ เสมอเถร สมมุติเป็นพระภคตฤณี มาประกอบพิธีครอบและรับมอบให้สานุศิษย์ รำน้ำพาทย์พราหมณ์ออก สมมุติเป็นการกลับไปสู่ทิพย์วิมานของพระภคตฤณี หลังจากเสร็จสิ้นพิธีครอบและรับมอบ

รำนาคิษย์สมโภชศิระไชนและอุปกรณ์ต่าง ๆ ด้วยการโปรยข้าวตอกดอกไม้ในหน้าพาทย์โปรยข้าวตอกและรำนาคิษย์ส่งครูด้วยหน้าพาทย์กราวรำ

สรุปได้ว่า ภาคพิธีครอบและรับมอบผู้ประกอบพิธีรำน้ำพาทย์ด้วยตนเอง 2 หน้าพาทย์ (เสมอเถร และพราหมณ์ออก) รำน้ำพาทย์นาคิษย์ 2 หน้าพาทย์ (โปรยข้าวตอก และกราวรำ) รวมทั้งสิ้น 4 หน้าพาทย์

ดังนั้น แบบแผนการประกอบพิธีไหว้ครู ฉบับ นายสมบัติ แก้วสุจริต ผู้ประกอบพิธีจะต้องรำน้ำพาทย์ในพิธีทั้งสิ้น 6 หน้าพาทย์ (พราหมณ์เข้า เชิด เสมอเถร พราหมณ์ออก โปรยข้าวตอก กราวรำ)

แบบแผนการประกอบพิธีไหว้ครู ของผู้ประกอบพิธี ทั้ง 5 ท่าน ในปัจจุบัน สามารถสรุปรูปแบบพิธีกรรม โดยเฉพาะในเรื่องของการเรียกเพลงหน้าพาทย์ ได้เป็น 3 กลุ่ม

กลุ่มที่ 1 แบบแผนของนายธีรยุทธ ยวงศรี

กลุ่มที่ 2 แบบแผนของนายทองสุข ทองหลิม

กลุ่มที่ 3 แบบแผนของนายธงไชย โพรยารมย์ นายอุดม อังสุร และนายสมบัติ แก้วสุจริต

กลุ่มที่ 1 แบบแผนของนายธีรยุทธ ยวงศรี รูปแบบการประกอบพิธีได้ใช้แบบแผนการประกอบพิธี ของนายเกษ (พระราม) เป็นหลักสำคัญแต่เพิ่ม การเรียกเพลงหน้าพาทย์สำคัญที่ไม่เคยปรากฏในพิธีหลวง แต่ครั้งใดมาก่อน อาทิ ตระนารายณ์เต็มองค์ ตระพระคเณศ และที่สำคัญไม่เน้นความสำคัญของการรำรำของผู้ประกอบพิธีมากนัก เห็นได้จาก ภาคพิธีไหว้ครู มีการรำเพลงหน้าพาทย์ 2 เพลง คือ เชิด (ถวายเป็นเครื่อง) และโปรยข้าวตอก(บางครั้งอาจไม่ต้องรำก็ได้)

สิ่งสำคัญอีกประการหนึ่ง ก็คือ ทำรำของผู้ประกอบพิธี มีลักษณะแตกต่างจากผู้ประกอบพิธีท่านอื่น ๆ เช่น ทำรำน้ำพาทย์พราหมณ์ออก ทำรำน้ำพาทย์เสมอสามลา

สรุปได้ว่า ภาคพิธีไหว้ครู ผู้ประกอบพิธีทำหน้าที่ด้วยตนเอง 1 หน้าพาทย์ (พราหมณ์เข้า) ทำหน้าพาทย์ นำหน้าศิษย์ 1 หน้าพาทย์ (เชิด) รวม 2 หน้าพาทย์

ภาคพิธีครอบ-รับมอบ ผู้ประกอบพิธีทำหน้าที่ เสมอเถร สมมุติเป็นพระภรตฤณี มาประกอบพิธีครอบและรับมอบให้สานุศิษย์ ทำหน้าพาทย์พราหมณ์ออก สมมุติเป็นการกลับไปสู่ทิพยวิมานของพระภรตฤณี หลังจากเสร็จสิ้นพิธีครอบและรับมอบ

รำนาคิษย์สมโภชศิระไชนและอุปกรณ์ต่าง ๆ ด้วยการโปรยข้าวตอกดอกไม้ในหน้าพาทย์โปรยข้าวตอกและรำนาคิษย์ส่งครูด้วยหน้าพาทย์กราวรำ

สรุปได้ว่า ภาคพิธีครอบและรับมอบผู้ประกอบพิธีทำหน้าที่ด้วยตนเอง 2 หน้าพาทย์ (เสมอเถร และพราหมณ์ออก) ทำหน้าพาทย์นำศิษย์ 2 หน้าพาทย์ (โปรยข้าวตอก และกราวรำ) รวมทั้งสิ้น 4 หน้าพาทย์

ดังนั้น แบบแผนการประกอบพิธีไหว้ครู ฉบับ นายสมบัติ แก้วสุจริต ผู้ประกอบพิธีจะต้องทำหน้าที่ในพิธีทั้งสิ้น 6 หน้าพาทย์ (พราหมณ์เข้า เชิด เสมอเถร พราหมณ์ออก โปรยข้าวตอก กราวรำ)

แบบแผนการประกอบพิธีไหว้ครู ของผู้ประกอบพิธี ทั้ง 5 ท่าน ในปัจจุบัน สามารถสรุปรูปแบบพิธีกรรม โดยเฉพาะในเรื่องของการเรียกเพลงหน้าพาทย์ ได้เป็น 3 กลุ่ม

กลุ่มที่ 1 แบบแผนของนายธีรยุทธ ยวงศรี

กลุ่มที่ 2 แบบแผนของนายทองสุข ทองหลิม

กลุ่มที่ 3 แบบแผนของนายธงไชย โพธิ์ยามรมย์ นายอุดม อังสุร และนายสมบัติ แก้วสุจริต

กลุ่มที่ 1 แบบแผนของนายธีรยุทธ ยวงศรี รูปแบบการประกอบพิธีได้ใช้แบบแผนการประกอบพิธี ของนายเกษ (พระราม) เป็นหลักสำคัญแต่เพิ่ม การเรียกเพลงหน้าพาทย์สำคัญที่ไม่เคยปรากฏในพิธีหลวง แต่ครั้งใดมาก่อน อาทิ ตระนารายณ์เต็มองค์ ตระพระคเณศ และที่สำคัญไม่เน้นความสำคัญของการรำรำของผู้ประกอบพิธีมากนัก เห็นได้จาก ภาคพิธีไหว้ครู มีการรำ เพลงหน้าพาทย์ 2 เพลง คือ เชิด (ถวายเครื่อง) และโปรยข้าวตอก(บางครั้งอาจไม่ต้องรำก็ได้)

สิ่งสำคัญอีกประการหนึ่ง ก็คือ ทำรำของผู้ประกอบพิธี มีลักษณะแตกต่างจากผู้ประกอบพิธีท่านอื่น ๆ เช่น ทำรำหน้าพาทย์พราหมณ์ออก ทำรำหน้าพาทย์เสมอสามลา

ประการหนึ่ง ในรายละเอียดแบบแผนการประกอบพิธีในเรื่องการอธิบายความหมายของเพลงหน้าพาทย์ ในขณะที่ประกอบพิธีไหว้ครูของแต่ละท่าน จะมีความแตกต่างไปตามแนวคิดของผู้ประกอบพิธี โดยเฉพาะการอธิบายเรื่องการเข้ามา และการกลับไปของเทพเจ้า และครูอาจารย์ ในแบบแผนการประกอบพิธีของ นายเกษ (พระราม) พระยานัฏกานูรักษ์ การเรียกเทพเจ้าและครูอาจารย์จะอยู่ในภาคพิธีไหว้ครู ซึ่งเห็นได้จากขั้นตอนการกล่าวอัญเชิญด้วยบทโองการต่าง ๆ สลับกับการเรียกเพลงหน้าพาทย์ประจำองค์ ตามลำดับ จนถึง การอัญเชิญพระพิราพเป็นองค์สุดท้าย จากนั้นเป็นการถวายเครื่องสังเวद्य กระจยาบวช เป็นการพลีกรรม ด้วยข้าวปลาอาหาร แต่เทพเจ้า ครูอาจารย์ สุดท้ายเป็นการสักการะเทพเจ้า ครู อาจารย์ ด้วยข้าวตอกดอกไม้ เป็นการสิ้นสุดขั้นตอนภาคพิธีไหว้ครู ซึ่งแสดงให้เห็นว่า เทพเจ้าครูอาจารย์ได้รับการอัญเชิญมารับพลีกรรม และรับการบูชาด้วยข้าวตอกดอกไม้ แล้วเทพเจ้าครู อาจารย์ได้เสด็จกลับไปหมดสิ้น จากนั้นเริ่มต้นภาคพิธีครอบ เริ่มด้วยหน้าพาทย์พราหมณ์เข้า หรือหน้าพาทย์เสมอเถร หรือเสมอสามลา เป็นการเสด็จมาของพระภทรตฤณี ซึ่งเป็นเทพฤณีที่มีหน้าที่โดยตรงในการประกอบพิธีครอบในภาวะต่าง ๆ และเมื่อเสด็จสิ้นการประกอบพิธีครอบ พระภทรตฤณีเสด็จกลับไปด้วยหน้าพาทย์พราหมณ์ออก ซึ่งเป็นหน้าพาทย์ที่มีความหมายถึงการกลับไปของพระภทรตฤณีโดยตรง และสิ้นสุดด้วยการเรียกเพลงหน้าพาทย์กรวรา เป็นการแสดงความยินดีที่งานมงคลพิธีไหว้ครูและครอบ สำเร็จลงด้วยความสวัสดิภาพ

ที่กล่าวมาแล้วสามารถสรุปได้ว่า ภาคพิธีไหว้ครู เมื่อเชิญเทพเจ้า ครู อาจารย์มารับพลีกรรมบวงสรวงสังเวद्य แล้ว สักการะครูด้วยข้าวตอกดอกไม้ (เรียกหน้าพาทย์โปรยข้าวตอก) เป็นการจบสิ้นภาคพิธีไหว้ครู เทพเจ้า ครู อาจารย์ ได้กลับไปสู่ทิพย์วิมานเสร็จสิ้นทุกพระองค์ ในภาคพิธีครอบเป็นบทบาทหน้าที่ของพระภทรตฤณี ซึ่งเสด็จมาและกลับไปเมื่อเสร็จสิ้นพิธีครอบ (หน้าพาทย์พราหมณ์ออก) และจบลงด้วยหน้าพาทย์กรวรา แสดงความยินดีที่สำเร็จสมประสงค์

สืบต่อมาในยุคที่ 2 พ.ศ.2488-2527 หลวงวิลาศวงงาม เป็นผู้ปรับเปลี่ยนแบบแผนพิธีการไหว้ครูโขน-ละครขึ้นใหม่ ที่สำคัญที่สุดการนำหน้าพาทย์พราหมณ์เข้าไปไว้เบื้องต้นของภาคพิธีไหว้ครู และนำหน้าพาทย์โปรยข้าวตอกไปไว้หลังจากเสร็จสิ้นพิธีครอบ ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นว่า เทพเจ้าครู อาจารย์ ยังประทับอยู่ในมณฑลพิธีจนกระทั่งเสร็จสิ้นพิธีครอบ หลังจากศิษย์รำหน้าพาทย์โปรยข้าวตอกสักการะเทพเจ้า ครู อาจารย์ รำหน้าพาทย์กรวรา เป็นการแสดงความยินดีของหมู่ศิษย์ที่สำเร็จสมประสงค์ และสุดท้ายเป็นหน้าพาทย์เชิด เป็นการกลับไปของเทพเจ้า ครู อาจารย์ที่มาร่วมพิธีทั้งหมด

สรุปได้ว่า การประกอบพิธี ในยุคที่ 2 ได้มีการเปลี่ยนแปลงแนวคิดเรื่องการกลับไปของเทพเจ้าครูอาจารย์จากการกลับไป หลังจากรับพิธีกรรม ถวายเครื่องสังเวศ กระจายบวชแล้วยังคงประทับอยู่จนสุดสิ้นพิธีครอบ รับการสักการะครั้งสุดท้าย ด้วยหน้าพาทย์โปรยข้าวตอกเป็นการโปรยข้าวตอกดอกไม้สักการะครู และต่อด้วยหน้าพาทย์กราวรำเป็นการแสดงความยินดีของหมู่ศิษย์และสุดท้ายเป็นหน้าพาทย์เชิด เป็นการกลับไปของเทพเจ้า ครู อาจารย์ แต่อย่างไรก็ตามแนวคิดในเรื่องการมาและการกลับไปของเทพเจ้า ครู อาจารย์ ของผู้ประกอบพิธีในสายพิธีหลวงบางท่านในปัจจุบันได้เปลี่ยนแปลงไปจากหลักการเดิมบ้าง

จากการศึกษาแบบแผนการประกอบพิธีไหว้ครูโซน-ละคร ในสายพิธีหลวงที่เริ่มต้นจากแบบแผนการประกอบพิธีไหว้ครูละครหลวง ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่ง นายเกษ (พระราม) เป็นผู้ประกอบพิธี เมื่อ ปี พ.ศ.2397 จนถึงแบบแผนการประกอบพิธีไหว้ครูโซน-ละครของกรมศิลปากรในปัจจุบัน (พ.ศ.2540) สามารถมองเห็นพัฒนาการในเรื่องหน้าพาทย์ที่ผู้ประกอบพิธีรำว่าในพิธี เป็นลำดับตามยุคสมัย ได้ดังนี้

พิธีหลวง ยุคที่ 1 (พ.ศ.2397-พ.ศ.2478)

สามารถศึกษา เปรียบเทียบ เรื่อง เพลงหน้าพาทย์ที่ผู้ประกอบพิธีรำว่า 2 ท่าน คือ นายเกษ (พระราม) และพระยานัฏกานูรักษ์ (ทองดี สุวรรณภารต) ได้ดังนี้

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตารางที่ 12 แสดงการเปรียบเทียบ ลำดับขั้นตอนการเรียกเพลงหน้าพาทย์ในพิธีหลวง
ยุคที่ 1

ลำดับที่	นายเกษ (พระราม)	พระยานัฏกานูรักษ์ (ทองดี สุวรรณภารต)	
		รูปแบบที่ 1 *	รูปแบบที่ 2 **
	ภาคพิธีไหว้ครู		
1	-	-	เสมอเถร หรือพราหมณ์เข้า
2	เชิด (ถวายเป็นเครื่อง)	เชิด	เชิด
3	-	รำดาบ (รำดาบ เชือดหมู)	-
4	-	โปรยข้าวตอก	โปรยข้าวตอก
	ภาคพิธีครอบ		
5	พราหมณ์เข้า	พราหมณ์เข้า	-
6	รำดาบ (รำดาบเชือดหมู)	-	-
7	โปรยข้าวตอก	-	-
8	เสมอสามลา	เสมอสามลา	-
9	เสมอเถร	เสมอเถร	-
10	-	พราหมณ์ออก	พราหมณ์ออก
11	กราวรำ	กราวรำ	กราวรำ

* รูปแบบที่ 1 ศึกษาจากเรื่องลำดับเพลงไหว้ครูโบราณละคร (สำหรับการรำ) ที่นายธนิต
อยู่โพธิ์ เรียบเรียงจากตำราไหว้ครูฉบับพระยานัฏกานูรักษ์

** รูปแบบที่ 2 ศึกษาจาก “องค์การพิธีไหว้ครูสำหรับครูพัฒนาภัย และครูโบราณกับครู
ละคร” ของพระยานัฏกานูรักษ์

แบบแผนการประกอบพิธี ของพระยานัฏกานูรักษ์ ทั้ง 2 รูปแบบ มีความแตกต่างกัน รูปแบบที่ 1 เป็นแบบแผนที่พระยานัฏกานูรักษ์ มอบต้นฉบับมาคัดลอกไว้ในหอพระสมุดสำหรับพระนคร เมื่อ พ.ศ.2466 ส่วนรูปแบบที่ 2 เป็นฉบับส่วนตัว ๆ ไม่เปิดเผยให้กับศิษย์ผู้ใดแม้แต่แต่ท่านเดียว จนกระทั่งท่านสิ้นชีวิต ทายาทได้เก็บรักษาไว้ ต่อมาได้มอบให้กับ นายประพันธ์ สุคนธชาติ และได้กรุณาถ่ายสำเนามอบให้นายอุดม อังศุธร ไว้ศึกษา

รูปแบบที่ 2 นี้ เห็นได้ว่า น่าจะเป็นต้นแบบให้กับหลวงวิลาศวงงาม (หว่า อินทรนัญ) และนายอาคม สหายาคม อีกต่อหนึ่ง เพราะปรากฏหน้าพาทย์ที่แสดงความหมายการเข้ามาสู่ มณฑลพิธีของพระภทรฤๅษี 2 ครั้ง ครั้งแรกเข้ามาในภาคพิธีไหว้ครู ด้วยหน้าพาทย์ พรหมณ์เข้า หรือเสมอเถร สมมุติเป็นพระภทรฤๅษี เข้ามารับปลีกรรม เครื่องสังเวद्य เข้ามาแล้ว จึงเรียก หน้าพาทย์เซ็ด (ถวายเป็นเครื่อง) ครั้งที่ 2 น่าจะเข้ามาด้วยหน้าพาทย์เสมอสามลา สมมุติเป็นพระภทรฤๅษีมาประกอบพิธีครอบ ในภาคพิธีครอบ-รับมอบ แต่ในบันทึกฉบับนี้จะไว้ในฐานที่เข้าใจ การเข้ามาของพระภทรฤๅษี ทั้ง 2 ครั้ง เป็นรูปแบบที่ หลวงวิลาศวงงาม สืบต่อมาถึง นายอาคม สหายาคม และนายทองสุข ทองหลิม ใช้เป็นแบบแผนในปัจจุบัน

แบบแผนการประกอบพิธี รูปแบบที่ 2 นี้ ไม่ปรากฏหลักฐานระยะเวลาของการบันทึก วิธีการบันทึก เป็นลายมือตัวเขียน และตัวพิมพ์แบบเก่า จึงน่าจะสันนิษฐานได้ว่า เป็นรูปแบบการประกอบพิธีในบันปลายชีวิตของท่าน (สิ้นชีวิต เมื่อ 29 พฤศจิกายน พ.ศ.2478) โดยอนุมาน จากวิธีการสืบต่อรูปแบบพิธีการประกอบพิธีไหว้ครู จากรุ่นครูไปสู่ศิษย์ ศิษย์จะยึดถือรูปแบบของครูของตนในระยะแรก ๆ อย่างเคร่งครัด แต่เมื่อมีประสบการณ์มากขึ้น จึงสอดแทรกแนวคิดของตนเข้าไป และพัฒนาเป็นรูปแบบตนเองในที่สุด

เพลงหน้าพาทย์ที่ผู้ประกอบพิธีรำในพิธีหลวงยุคที่ 1 (พ.ศ.2397-พ.ศ.2478) สามารถสรุปได้ว่า มีรายชื่อหน้าพาทย์ต่าง ๆ 8 หน้าพาทย์ ดังนี้

1. เซ็ด (ถวายเป็นเครื่อง)
2. รำดาบ (รำดาบเชือดหมู)
3. โปรยข้าวตอก
4. พรหมณ์เข้า
5. เสมอสามลา
6. เสมอเถร (ใช้เฉพาะแบบแผนของพระยานัฏกานูรักษ์ รูปแบบที่ 2)
7. พรหมณ์ออก
8. กราวรำ

พิธีหลวงยุคที่ 2 สมัยตั้งโรงเรียนนาฏศิลป์ (พ.ศ.2488-พ.ศ.2527)

สามารถศึกษาเปรียบเทียบ เรื่อง เพลงหน้าพาทย์ที่ผู้ประกอบพิธีรำว่า 2 ท่าน คือ นายอาคม สายาคม และ ม.ร.ว.จรูญสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์ ได้ดังนี้

ตารางที่ 13 แสดงการเปรียบเทียบลำดับขั้นตอนการเรียกเพลงหน้าพาทย์ ในพิธีหลวงยุคที่ 2

ลำดับที่	นายอาคม สายาคม	ม.ร.ว.จรูญสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์
1	<u>ภาคพิธีไหว้ครู</u> พราหมณ์เข้า	พราหมณ์เข้า
2	เสมอเถร	-
3	เชิด (ถวายเครื่อง)	เชิด (ถวายเครื่อง)
4	-	ไปรยข้าวตอก
5	<u>ภาคพิธีครอบ</u> เสมอสามลา	เสมอเถร
6	ไปรยข้าวตอก	-
7	พราหมณ์ออก	พราหมณ์ออก
8	กรวารา	กรวารา

แบบแผนการประกอบพิธีทั้งของนายอาคม สายาคม และม.ร.ว.จรูญสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์ ได้รับการมอบกรรมสิทธิ์สืบทอดมาจาก หลวงวิลาศวงงาม (หว่า อินทรนัญ) ซึ่งท่านได้ปรับรูปแบบขึ้นใหม่ที่เห็นเด่นชัด คือ การที่ให้ผู้ประกอบพิธีรำหน้าพาทย์พราหมณ์เข้า ในตอนต้นของภาคพิธีไหว้ครูซึ่งไม่เคยปรากฏรูปแบบมาก่อนหน้านี้ และนำหน้าพาทย์ไปรยข้าวตอกมาไว้ในภาคพิธีครอบ ดังเห็นได้จาก แบบแผนการประกอบพิธีของนายอาคม สายาคม ที่ดำเนินตามรูปแบบของ

หลวงวิลาศวงศางามค่อนข้างจะครบถ้วนไม่เปลี่ยนแปลงไปจากครูของท่าน ม.ร.ว.จรรยาสวัสดิ์
ศุขสวัสดิ์ ได้กลับไปใช้ลำดับเพลงหน้าพาทย์โปรยข้าวตอก ตามรูปแบบของพระยานัฏกานูรักษอีก
ครั้งหนึ่ง

เพลงหน้าพาทย์ที่ผู้ประกอบพิธีรำรำในพิธีหลวงยุคที่ 2 (พ.ศ.2488 - พ.ศ.2527)
สามารถสรุปรายชื่อหน้าพาทย์ต่าง ๆ ได้ 7 หน้าพาทย์ ดังนี้

1. พราหมณ์เข้า
2. เสมอเถร
3. เชิด (ถวายเป็นเครื่อง)
4. เสมอสามลา
5. โปรยข้าวตอก
6. พราหมณ์ออก
7. กราวรำ

พิธีหลวงยุคปัจจุบัน (พ.ศ.2527 - ปัจจุบัน)

สามารถศึกษาเปรียบเทียบเรื่องเพลงหน้าพาทย์ที่ผู้ประกอบพิธีรำรำทั้ง 5 ท่าน ได้ดังนี้

ตารางที่ 14 แสดงการเปรียบเทียบลำดับขั้นตอนการเรียกเพลงหน้าพาทย์ในพิธีหลวง
ยุคปัจจุบัน

ลำดับที่	นายธีรยุทธ ยวงศรี	นายธงไชย โพธิารมย์	นายทองสุข ทองหลิม	นายอุดม อังศุธร	นายสมบัติ แก้วสุจริต
1	ภาคพิธีไหว้ครู -	พราหมณ์เข้า	พราหมณ์เข้า	พราหมณ์เข้า	พราหมณ์เข้า
2	--	-	เสมอเถร	-	-
3	เชิด (ถวายเป็นเครื่อง)	เชิด	เชิด	เชิด	เชิด
4	โปรยข้าวตอก	-	-	-	-

ลำดับที่	นายธีรยุทธ ยวงศรี	นายธงไชย โพธิยารมย์	นายทองสุข ทองหลิม	นายอุดม อังศุธร	นายสมบัติ แก้วสุจริต
	ภาคพิธีครอบ				
5	เสมอสามลา	เสมอเถร	เสมอสามลา	เสมอเถร	เสมอเถร
6	พราหมณ์ออก	พราหมณ์ออก	พราหมณ์ออก	พราหมณ์ออก	พราหมณ์ออก
7	-	โปรยข้าวตอก	โปรยข้าวตอก	โปรยข้าวตอก	โปรยข้าวตอก
8	กราวรำ	กราวรำ	กราวรำ	กราวรำ	กราวรำ

แบบแผนการประกอบพิธีของผู้ประกอบพิธี ที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ครอบพระราชทาน เมื่อ ปี พ.ศ.2527 ส่วนใหญ่ดำเนินตามรูปแบบของนายอาคม สหายาคม แต่ได้ปรับปรุงให้เหมาะสมกับกาลสมัยยิ่งขึ้น เช่น การเข้ามาของพระภรตฤๅษี เหลือเพียงครั้งเดียว ในภาคพิธีครอบ ยกเว้นแบบแผนของนายทองสุข ทองหลิม ที่ดำเนินตามรูปแบบของนายอาคม สหายาคม คือ พระภรตฤๅษีเข้ามา 2 ครั้ง ในเรื่องของหน้าพาทย์ที่ผู้ประกอบพิธีร่ำว่า ในพิธีหลวงยุคปัจจุบัน (พ.ศ.2527 - ปัจจุบัน) สามารถสรุปรายชื่อหน้าพาทย์ได้ 7 หน้าพาทย์ ดังนี้

1. พราหมณ์เข้า
2. เสมอเถร
3. เชิด (ถวายเครื่อง)
4. เสมอสามลา
5. พราหมณ์ออก
6. โปรยข้าวตอก
7. กราวรำ

สรุปหน้าพาทย์ที่ผู้ประกอบพิธีร่ายรำ ใน การประกอบพิธีไหว้ครูโยน-ละครพิธีหลวง ทั้ง 3 ยุค สามารถสรุปได้ดังนี้

ตารางที่ 15 ตารางเปรียบเทียบลำดับขั้นตอนการเรียกเพลงหน้าพาทย์ในพิธีหลวง ทั้ง 3 ยุค

ลำดับที่	พิธีหลวงยุคที่ 1 (พ.ศ.2397 - 2478)	พิธีหลวงยุคที่ 2 (พ.ศ.2488 - 2527)	พิธีหลวงยุคปัจจุบัน (พ.ศ. 2527 - ปัจจุบัน)		
			กลุ่มที่ 1	กลุ่มที่ 2	กลุ่มที่ 3
	ภาคพิธีไหว้ครู				
1	-	พราหมณ์เข้า	-	พราหมณ์เข้า	พราหมณ์เข้า
2	เสมอเถร	เสมอเถร	-	เสมอเถร	-
3	เชิด	เชิด	เชิด	เชิด	เชิด
4	รำดาบ	-	-	-	-
5	โปรยข้าวตอก	-	โปรยข้าวตอก	-	-
	ภาคพิธีครอบ				
6	พราหมณ์เข้า	-	-	-	-
7	เสมอสามลา	เสมอสามลา	เสมอสามลา	เสมอสามลา	เสมอเถร
8	-	โปรยข้าวตอก	-	-	-
9	พราหมณ์ออก	พราหมณ์ออก	พราหมณ์ออก	พราหมณ์ออก	พราหมณ์ออก
10	-	-	-	โปรยข้าวตอก	โปรยข้าวตอก
11	กรวาร์รำ	กรวาร์รำ	กรวาร์รำ	กรวาร์รำ	กรวาร์รำ

จากตารางสรุปที่กล่าวมาแล้วข้างต้น สามารถแสดงให้เห็นว่าหน้าพาทย์ที่ผู้ประกอบพิธีร่ายรำในขณะประกอบพิธีไหว้ครู ทั้งที่เป็นการรำด้วยตนเอง และรำนำศิษย์ที่ปรากฏหลักฐานในแบบแผนการประกอบพิธีไหว้ครูโยน-ละคร (พิธีหลวง) ตั้งแต่ พ.ศ.2397 ถึงปัจจุบัน (พ.ศ.2540) มีหน้าพาทย์ทั้งสิ้น 8 หน้าพาทย์ ได้แก่

1. พรหมณ์เข้า
2. เสมอเถร
3. เชิด (ถวายเครื่อง)
4. รำดาบ (รำดาบเชือดหมู)
5. ไปรยข้าวตอก
6. เสมอสามลา
7. พรหมณ์ออก
8. กราวรำ

ใน 8 หน้าพาทย์ นี้ ยังปรากฏรูปแบบท่ารำทั้งสิ้น 7 หน้าพาทย์ ยกเว้น หน้าพาทย์ รำดาบเชือดหมู ซึ่งไม่ปรากฏรูปแบบท่ารำที่สืบทอดกันมาเนื่องจากในพิธีหลวงใช้เฉพาะในพิธีไหว้ครูครั้งสำคัญเท่านั้น และหลังจาก การไหว้ครู ปี พ.ศ. 2503 ซึ่งหลวงวิลาศวงาม (หว่า อินทรนัญ) เป็นผู้ประกอบพิธีครั้งนั้นแล้ว ไม่ปรากฏการนำมาใช้⁹⁶ และไม่มีการถ่ายทอดท่ารำหน้าพาทย์รำดาบเชือดหมูที่ใช้ในพิธีไหว้ครูพิธีหลวงจึงสูญสิ้นไปแต่เพลงทำนองหน้าพาทย์รำดาบเชือดหมูยังคงอยู่ ผู้ประกอบพิธีบางท่าน อาจเรียกให้บรรเลงในขณะประกอบพิธี โดยไม่มีการรำว่า

ด้วยเหตุนี้จึงกล่าวได้ว่าหน้าพาทย์ที่ผู้ประกอบพิธีรำว่าในพิธีไหว้ครูโบราณ-ละคร (พิธีหลวง) ที่สืบทอดมาถึงปัจจุบัน-มีอยู่ทั้งสิ้น 7 หน้าพาทย์ คือ

1. พรหมณ์เข้า
2. เสมอเถร
3. เชิด (ถวายเครื่อง)
4. เสมอสามลา
5. พรหมณ์ออก
6. ไปรยข้าวตอก
7. กราวรำ

⁹⁶ สัมภาษณ์ นายอุดม อังศุธร นายทองสุข ทองหลิม ผู้ประกอบพิธีที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ครองพระราชทาน เมื่อ พ.ศ.2527, วันที่ 28 ตุลาคม พ.ศ.2540.